

ODŠKODNĚNÍ NUCENĚ NASAZENÝCH

**Nucená práce pro německé hospodářství
za 2. světové války
a cesta k její kompenzaci:
východiska – jednání – výsledky**

TOMÁŠ JELÍNEK

Poděkování

Můj dík patří zejména vedoucímu mé diplomové práce, Miroslavu Kunštátovi, jenž mě počátkem roku 1999 k tématu odškodnění nuceně nasazených přivedl a který mi vždy, když bylo třeba, poskytl cenné rady. Dále bych rád poděkoval Jiřímu Šitlerovi, který mi umožnil zapojit se do procesu jednání o odškodnění a od něhož jsem získal řadu důležitých informací a doporučení. Děkuji také Janu Sechterovi za přínosné rozhovory i za možnost přístupu k dokumentům z německých archivů. Rád bych také poděkoval Evě – a to nejen za spolupráci při redakci textu, ale hlavně za trpělivost a podporu – a svým rodičům.

Obsah

I. Úvod	227
II. Historický exkurs: Nucená práce pro německé hospodářství v období nacismu	234
1. Nucené práce v říši	234
1.1 Vymezení pojmu nucené práce	234
1.1.1 Kritéria nucené práce	235
1.1.2 Úskalí kritérií	237
1.1.3 Méně než otrok	238
1.2 Základní skupiny nuceně nasazených	238
1.2.1 Civilní dělníci	238
1.2.2 Váleční zajatci	239
1.2.3 Vězni	240
1.3 Počty nuceně nasazených	241
1.4 Odpovědnost za nucenou práci v období nacismu	243
2. Češi na nucených pracích v říši	245
2.1 Průběh nasazování Čechů na práce do říše	245
2.2 Diskriminační předpisy pro české nuceně nasazené	247
2.2.1 Pracovní vztahy	248
2.2.2 Sexuální vztahy	249
2.2.3 Jednotící obecné předpisy	251
2.3 Podmínky nuceného nasazení Čechů	253
2.4 Počty nuceně nasazených Čechů	255
III. Odškodnění bývalých nuceně nasazených a jiných obětí nacismu Spolkovou republikou Německo a německými podniky	256
1. Období předcházející jednání o odškodnění bývalých nuceně nasazených	256
1.1 Období do pádu železné opony	256
1.1.1 Postavení bývalých nuceně nasazených v kontextu odškodnění obětí nacismu Spolkovou republikou Německo	256
<i>Spolkový zákon o odškodnění obětí nacistického pronásledování (BEG) .....</i>	258
<i>Globální dohody mezi SRN a západoevropskými státy .....</i>	260
<i>Lucemburská smlouva a Haagské protokoly .....</i>	261
<i>Londýnské ujednání o německých zahraničních dluzích .....</i>	262
<i>Nepřímé odškodnění .....</i>	263
<i>Opoziční iniciativy ve spolkovém sněmu .....</i>	264
1.1.2 Odškodnění obětí nacismu Německou demokratickou republikou	265
1.1.3 Odškodnění nuceně nasazených německými podniky	266
1.1.4 Pozice bývalých nuceně nasazených v kontextu požadavků obětí nacismu a jejich zástupců	269
<i>Role USA .....</i>	269
<i>Pozice Izraele .....</i>	270

	<i>Role Jewish Claims Conference</i>	270
	<i>Pozice obětí nacismu ze států střední a východní Evropy</i>	272
1.2	Období po pádu železné opony	273
1.2.1	Důsledky tzv. smlouvy „2+4“ pro uplatňování nároků bývalých nuceně nasazených	273
1.2.2	Postoj sjednoceného Německa k otázce odškodnění bývalých nuceně nasazených v kontextu nových kompenzací obětem nacismu	275
1.2.3	Postoj německých podniků k odškodnění bývalých nuceně nasazených	277
1.2.4	Česká pozice v otázce odškodnění obětí nacismu	279
1.2.5	Prosazování nároků na odškodnění bývalých nuceně nasazených u německých soudů	281
1.2.6	Prosazování nároků na odškodnění bývalých nuceně nasazených u amerických soudů	283
	<i>Žaloba Hugo Princze</i>	283
	<i>Hromadné žaloby</i>	284
1.2.7	Více než příklad: postoj koncernu Volkswagen a dolnosaského ministerského předsedy Gerharda Schrödera k otázce odškodnění bývalých nuceně nasazených	286
2.	Jednání o odškodnění bývalých nuceně nasazených a jiných obětí nacismu	289
2.1	Zrod jednání o odškodnění bývalých nuceně nasazených a jiných obětí nacismu	289
2.1.1	Role Gerharda Schrödera a německého průmyslu; nástup rudozelené koalice	289
2.1.2	Role USA a Washingtonská konference	291
2.1.3	Vznik nadační iniciativy německého hospodářství	294
2.1.4	Cesta zástupců obětí ze států střední a východní Evropy za jednací stůl: příklad Polska a Česka	296
	<i>Polsko</i>	296
	<i>Česko</i>	298
2.2	První fáze jednání: definice obětí a určení globální částky	300
2.2.1	„Hombachova éra“	300
	<i>První kolo plenárních rozhovorů</i>	300
	<i>Niethammerův model</i>	304
	<i>Koncept nadační iniciativy</i>	306
	<i>Reakce představitelů obětí</i>	307
2.2.2	Pozice SRN jako <i>amicus curiae</i> : přítel koncernu Degussa	310
	<i>Český „amicus curiae“ brief</i>	312
	<i>Rozhodnutí v případě Burger-Fischer v. Degussa</i>	313
2.2.3	Setkání historiků v Buchenwaldu: akcent na rasovou diskriminaci	314
2.2.4	Nástup Otto von Lambsdorffa a čtvrté kolo plenárních rozhovorů ...	316
	<i>Nástup Otto von Lambsdorffa</i>	316
	<i>Čtvrté kolo plenárních rozhovorů: vznesení konkrétních finančních požadavků</i>	317

2.2.5 Pracovní seminář ve Florencii: upřesnění odhadu počtu obětí	319
2.2.6 Vyjednání globální částky	320
<i>Páté kolo plenárních rozhovorů: návrh společné nadace</i>	321
<i>Šesté kolo plenárních rozhovorů: broží krach jednání</i>	323
<i>Setkání delegací států střední a východní Evropy v Praze:</i>	
<i>důraz na otázku alokace globální částky</i>	326
<i>Dosažení dohody v otázce globální částky</i>	327
2.3 Druhá fáze jednání: rozdělení globální částky	328
2.3.1 Vyjasňování pozic jednotlivých stran	328
2.3.2 Pozice jednotlivých stran a dosažený výsledek	330
2.4 Schvalování zákona o zřízení nadace „Připomínka, odpovědnost	
a budoucnost“	333
2.4.1 Průběh schvalovacího procesu zákona o zřízení nadace	333
2.4.2 Vývoj znění sporných ustanovení zákona a pozice států střední	
a východní Evropy	335
<i>Duch zákona a otázka „tlusté čáry“</i>	335
<i>Kritéria žadatele o odškodnění a česká pozice</i>	337
2.4.3 Ostatní sporná ustanovení zákona a pozice států střední	
a východní Evropy	340
2.5 Jednání o německo-americké mezivládní dohodě	
a závěrečném prohlášení	343
2.5.1 Jednání o německo-americké mezivládní dohodě	344
2.5.2 Jednání o společném prohlášení	344
<i>Pozice zemí střední a východní Evropy</i>	345
3. Výsledky	346
3.1 Zákon o zřízení nadace „Připomínka, odpovědnost a budoucnost“	347
3.1.1 Preambule zákona	347
3.1.2 Účel, struktura a orgány nadace	347
3.1.3 Distribuce nadačních prostředků	348
<i>Osobní újmy</i>	348
<i>Majetkové újmy</i>	350
<i>Fond „Připomínka a budoucnost“</i>	351
<i>Administrativní náklady spolkové nadace</i>	
<i>a výlohy amerických advokátů</i>	351
3.1.4 Průběh registrace a jiná ustanovení zákona	351
3.2 Společné prohlášení	352
3.3 Německo-americká mezivládní dohoda	355
IV. Závěr	356
Seznam základních pramenů a literatury	361
1. <i>Historický exkurs</i>	361
2. <i>Odškodnění bývalých nuceně nasazených</i>	363

I. Úvod

V červnu roku 2001 se prvních několik desítek tisíc žijících bývalých nuceně nasazených dočkalo odškodnění za práci a utrpení v německých továrnách za 2. světové války. Mnozí z nich v uznání svého těžkého osudu již nevěřili. Více než odškodněných bylo však těch, kteří se platby od Německa a německých podniků nedožili. Téměř šedesát let uplynulo mezi dobou, kdy začala nacistická Německá říše a její hospodářství zneužívat pracovní sílu obyvatel obsazených území, a okamžikem, kdy se Spolková republika Německo a její hospodářství přihlásily k odpovědnosti za bezpráví způsobené obětem nucených prací.¹

Na počátku stály miliony cizinců zavlečených do Německé říše na nucené práce. Dostali se do soukolí německé válečné hospodářské mašinerie i nacistického teroru, za což mnozí zaplatili životem. Na konci stály statisíce těchto žijících obětí po celém světě, kterým byla na sklonku života dopřána radost z morální i finanční satisfakce. Co se odehrálo v onom více než půlstoletí mezi těmito dvěma okamžiky? Co bránilo tomu, aby se ti, kteří nucené práce přežili, dočkali oprávněného odškodnění za své utrpení, poškozené zdraví i za zneužití své pracovní síly? A co naopak vedlo k prosazení jejich nároků?

Většina bývalých nuceně nasazených se stala obětí dalšího teroru a nové války. Se sovětskými nuceně nasazenými bylo zacházeno jako se zrádci a stále mocnější konflikt mezi světovými mocnostmi a rostoucí železná opona přinášela novou diskriminaci obětí na východ od ní. Ani její pád o čtyřicet let později však automaticky nepřinesl prolomení nespravedlivé blokády a náležité odškodnění obětí ze střední a východní Evropy. Co znemožňovalo vytáhnout železnou oponu rozdělující stále svět obětí nacismu na západní a východní blok? Jaké faktory naopak přispěly k jejímu prolomení?

Odpovědi na tyto otázky a celou řadu dalších hledá tato práce; v centru její pozornosti stojí proces vedoucí na konci devadesátých let dvacátého století k odškodnění obětí přinucených pracovat za otřesných podmínek pro německé válečné hospodářství. Tento proces však není pouze výsled-

---

¹ Ke svému dílu odpovědnosti za osoby nasazené na nucené práce za 2. světové války na území dnešní Rakouské republiky se Rakousko a rakouské podniky přihlásily 15. února 2000. Téma přístupu Rakouska k otázce odškodnění bývalých nuceně nasazených na svém území a problematika procesu vedoucího k jejich kompenzacím se však vzhledem ke svému rozsahu nestaly předmětem této práce. Pouze tam, kde to kontext vyžadoval, je této oblasti věnována bližší pozornost.

kem snahy většiny jeho účastníků po politickém a finančním uzavření jedné z nejtinnějších stránek dvacátého století, nýbrž představuje i další významný krok na cestě překonávání důsledků studené války a zahraničně-politické emancipace států střední a východní Evropy. Navíc podstatou svého vzniku, způsobem urovnání i svými aktéry symbolizuje nové trendy v systému mezinárodních vztahů nastupujícího 21. století.

Práce nejprve formou historického exkursu přibližuje některé poznatky z dějin nacistické nucené práce, jejichž znalost umožní lepší porozumění postojům jednotlivých stran pozdějšího jednání o odškodnění i jednotlivým kapitolám celého procesu. Přitom se toto resumé v zásadě orientuje podle otázek relevantních pro diskuse a jednání o odškodnění bývalých nuceně nasazených: Jak lze definovat nucenou práci? Je možné její vymezení dále vnitřně členit? Existuje rozdíl mezi otrockou a nucenou prací? Kdo všechno byl nuceně nasazen? Kolik cizinců v Německé říši pracovalo? Kdo za nucenou práci nese odpovědnost?

Problematice nacistické nucené práce se – zejména německá – historiografie věnuje velmi intenzivně již přes dvacet let. K dispozici jsou dnes stovky obecných pojednání, regionálních a podnikových studií i prací věnovaných jednotlivým skupinám nuceně nasazených či dílčím tématům. Syntetizující přehled o současném stavu historiografického výzkumu jednotlivých aspektů nacistické nucené práce podává zejména novější monografie Marka Spoerera *Zwangsarbeit unter dem Hakenkreuz. Ausländische Zivilarbeiter, Kriegsgefangene und Häftlinge im Deutschen Reich und im besetzten Europa 1939–1945*.² Spoerer se ve studii *Wieviele ehemalige und möglicherweise entschädigungsberechtigte Zwangsarbeiter werden im Jahr 2000 noch leben?*³ velmi podrobně věnoval i kvantitativní stránce věci. Stěžejní prací stále zůstává průkopnické dílo Ulricha Herberta *Fremdarbeiter. Politik und Praxis des „Ausländer-Einsatzes“ in der Kriegswirtschaft des Dritten Reiches*⁴, které stálo na počátku boomu ve výzkumu nacistické nucené práce. Odlišný přístup – než oba zmínění historici – zejména k roli německého válečného hospodářství prezentuje ve svých pracích Dietrich Eichholtz, například ve studii *Zwangsarbeit in der deutschen Kriegswirtschaft. Unter besonderer Berücksichtigung der Rüstungsindustrie*⁵. Přehled o nuce-

---

² Spoerer (2001).

³ Spoerer (1999).

⁴ Herbert (1999).

⁵ Eichholtz (2000).

ném nasazení jednotlivých národů pak podává sborník *Europa und der „Reichseinsatz“: ausländische Zivilarbeiter, Kriegsgefangene und KZ-Häftlinge in Deutschland 1938–1945* vydaný Ulrichem Herbertem.⁶

Druhá část historického exkursu se jednomu z mnoha národů podléhajících nuceným pracím v říši věnuje podrobněji – Čechům. Zvláštní pozornost věnovaná v této práci českým nuceně nasazeným jednak vyplývá z celkové metody práce, na Čechy a příslušníky národů ze střední a východní Evropy zvláště zaměřené, a jednak reaguje na odborné i politické diskuse, v nichž byla diskriminace českých nuceně nasazených někdy zpochybňována. Skutečnost, že mezi Čechy bylo možné objevit více příkladů relativně snesitelného osudu, než tomu bylo u jiných diskriminovaných národů, mohla vést v současných debatách k jednostranné paušalizaci a chápání českých nuceně nasazených jako dělníků stojících na stejné úrovni s příslušníky národů nediskriminovaných. Proto hledá druhá část historického exkursu odpovědi zejména na tyto otázky: Jak k nucenému nasazování Čechů docházelo? Šlo zpočátku pouze o dobrovolný odchod do říše nebo byly již tehdy užívány metody nedobrovolného náboru? V čem spočívala diskriminace Čechů? Jak na tom byli ve srovnání s ostatními národy? Kam a za jakých podmínek byli čeští dělníci nasazováni?

Na rozdíl od německé historiografie patřilo téma nucených prací pro nacistické Německo do nedávna k téměř bílým místům českého dějepiscetví. První a poslední monografii věnovanou tomuto tématu představuje práce z počátku sedmdesátých let *Totální nasazení. Češi na pracích v Německu 1939–1945* od Františka Mainuše.⁷ Částečně se této problematice věnoval i Miroslav Kárný, jehož studie *Der „Reichsausgleich“ in der deutschen Protektoratspolitik*⁸ vyšla v již zmiňovaném Herbertově sborníku. Pro popis životních podmínek byly také užitečné vzpomínky bývalých nuceně nasazených archivované v Kanceláři pro oběti nacismu, skýtající však kromě tradičních rizik tohoto typu pramene navíc i nebezpečí stylizace za účelem získání odškodnění. Impuls ke vzniku nových studií k širší problematice nucených prací pak přinesl samotný proces odškodnění. Českoněmecký fond budoucnosti (ČNFB) tak například vydal sborník shrnující pod názvem *„Nepřichází-li práce k tobě...“ Různé podoby nucené práce ve studiích*

⁶ Herbert (1991).

⁷ Mainuš (1970).

⁸ Kárný (1991).

*a dokumentech.*⁹ Výsledkem spolupráce ÚSD AV ČR, Národního archivu (tehdy Státního ústředního archivu) a ČNFB se v roce 2004 stala výstava *Museli pracovat pro říši* a stejnojmenný katalog.¹⁰ Obecně prospěšná společnost Živá paměť, která se tématu věnuje systematicky, vydala například regionálně zaměřenou publikaci přibližující osudy nuceně nasazených v Sársku.¹¹

Základ pro kapitoly věnované shrnutí diskriminačních předpisů představoval výzkum v archivních fondech Státního ústředního archivu v Praze a německého Spolkového archivu. Šlo částečně o vyhodnocení dokumentů v sekundární literatuře již citovaných, částečně o nově zpracované prameny. Odhad počtu nuceně nasazených Čechů v závěru historického resumé byl pak učiněn na základě dobových statistik.¹²

Třetí oddíl práce, věnovaný již samotnému tématu odškodnění, je rozčleněn do tří částí. Analýze jednání o odškodnění bývalých nuceně nasazených, která představuje těžiště celé práce, předchází rekapitulace vývoje v této oblasti do období zrodu mezinárodních rozhovorů. Na závěr tohoto oddílu jsou pak shrnuty výsledky jednání.

První část hledá zejména odpovědi na otázky po inicializaci a nejdůležitějších vnitropolitických i zahraničněpolitických milnících procesu odškodnění obětí nacismu Spolkovou republikou Německo a dále zkoumá, jaké skupiny obětí vůbec západoněmecké právo rozlišovalo a jaké možnosti uplatnit své nároky měli bývalí nuceně nasazení u NDR a německých podniků. Dále se tato část rekapitulující vývoj v oblasti odškodnění bývalých nuceně nasazených, který předcházel mezinárodním rozhovorům, věnuje období, které následovalo po pádu železné opony. Poté analyzuje, zda pád železné opony přinesl změnu v postoji Německa a jeho hospodářství v otázkách kompenzace nucených prací a odškodnění obětí nacismu ze střední a východní Evropy obecně. V tomto kontextu je následně podrobněji přiblížena česká pozice. Další podkapitoly pak analyzují možnosti prosazování nároků bývalých nuceně nasazených u německých a amerických soudů. Na jedné straně přinášejí shrnutí komplikovaných otázek a skromných výsledků při uplatňování nároků před německými soudy a na straně druhé pak ukazují daleko větší možnosti nabízené v této souvislosti ame-

⁹ Kolektiv ČNFB (2003).

¹⁰ Kokošková a kol. (2004).

¹¹ Havlíková (2004).

¹² Zejména podle časopisu *Der Arbeitseinsatz im (Groß-)Deutschen Reich*.

rickým právním řádem, zejména jeho nově využívaným právním instrumentem hromadných žalob.

Celkový přehled o odškodnění obětí nacismu podává na jedné straně zejména Herbstův a Goschlerův poněkud starší, ale stále velmi přínosný sborník studií německých i zahraničních historiků k jednotlivým tématům, vývojovým etapám i vybraným skupinám obětí a jiným aspektům náprav nacistických křivd *Wiedergutmachung in der Bundesrepublik Deutschland*¹³ a zejména pak sborník Hanse Güntera Hockertse *Grenzen der Wiedergutmachung. Die Entschädigung für NS-Verfolgte in West- und Osteuropa 1945–2000*.¹⁴ Na druhé straně podává vyčerpávající rozbor německých poválečných odškodňovacích norem monografie *Wiedergutmachung und Kriegsfolgenliquidation: Geschichte – Regelungen – Zahlungen* z dílny německých odborníků, kteří byli či stále jsou činní na poli odškodnění obětí nacismu a 2. světové války.¹⁵ Právním, historickým a politickým aspektům odškodnění nuceně nasazených se pak věnuje sborník *Entschädigung für NS-Zwangsarbeit. Rechtliche, historische und politische Aspekte* z konference organizované Akademií diecéze Rottenburg–Stuttgart, jíž se v roce 1998 účastnili i mnozí budoucí aktéři jednání o odškodnění nuceně nasazených.¹⁶ Mnoho cenných informací a stanoviska spolkové vlády k příslušným otázkám poskytují tiskové materiály spolkového sněmu.¹⁷ Vývojem po pádu železné opony, ale spíše jen některými jeho aspekty, se již nezabývají práce historiků, ale právníků, politologů či publicistů. Na pomezí se nachází studie *Wiedergutmachung in Deutschland. Eine historische Bilanz 1945–2000* Hanse Güntera Hockertse,¹⁸ shrnující vývoj německého odškodňování až do roku 2000. Převážně nejnovějšímu období se také věnuje publikace Matthiase Arninga *Späte Abrechnung. Über Zwangsarbeiter, Schlußstriche und Berliner Verständigungen*¹⁹ a některé příspěvky ze sborníku *Stiften gehen. NS-Zwangsarbeit und Entschädigungsdebatte* vydaného Ulrike Winklerovou.²⁰ Téma hromadných žalob je velmi přehledně zpracováno ve studii Burkharda Heße *Entschädigung für NS-Zwangsarbeit vor US-amerikanischen*

¹³ Herbst (1989).

¹⁴ Hockerts (2006).

¹⁵ Brodesser (2000).

¹⁶ Barwig (1998).

¹⁷ Viz BT-Drucksachen v seznamu základních pramenů a literatury.

¹⁸ Hockerts (2001).

¹⁹ Arning (2001).

²⁰ Winkler (2000).

*und deutschen Zivilgerichten*²¹ a do širšího kontextu vývoje mezinárodní politiky pak zasazeno v článku *Plaintiff's Diplomacy* amerických autorů Anne-Marie Slaughterové a Davida Bosca.²² Práce se v této pasáži také stále více začíná opírat o primární prameny a analýzu dobového tisku. To platí zejména pro závěrečnou kapitolu této části pojednávající o postoji Gerharda Schrödera a koncernu VW, která čerpá z pramenů zveřejněných na internetu.²³

Hlavní – druhá – část třetího oddílu, jež je těžištěm celé práce, přináší analýzu jednání o odškodnění nuceně nasazených a jiných obětí nacismu; je členěna do pěti celků. První tři celky postupně mapují proces mezinárodních rozhovorů podle jednotlivých fází: počínaje jejich zrodem, přes jednání o odškodňovacích kritériích a o celkové sumě určené k odškodnění, až po hledání konsensu v otázce jejího rozdělení. Následující dvě kapitoly jsou pak věnovány procesům, které probíhaly částečně paralelně a které postupně představovaly těžiště a završení mezinárodních negociací: jednání spolkového sněmu o zákonu o zřízení nadace „Připomínka, odpovědnost a budoucnost“ (*Stiftung „Erinnerung, Verantwortung und Zukunft“*) a dojednání společného prohlášení a německo-americké mezivládní dohody.

Vzhledem ke své aktuálnosti a svému charakteru stalo se téma odškodnění bývalých nuceně nasazených obsahem prací politologů, publicistů či přímo účastníků celého procesu. Samotné jednání o odškodnění dosud nejsoustavněji ve své již zmiňované knize zmapoval Matthias Arning,²⁴ který mezinárodní rozhovory sledoval po celou dobu jejich trvání jako redaktor *Frankfurter Rundschau*. Poněkud širší záběr má již taktéž citovaný sborník vydaný německou politoložkou Ulrike Winklerovou.²⁵ Kromě příspěvků dotýkajících se přímo aktuálního vývoje v otázce odškodnění bývalých nuceně nasazených jsou studie celé první poloviny této knihy věnovány jednotlivým historickým tématům. Pasáž věnovanou nejnovějším událostem obsahuje i již uvedená práce Marka Spoerera.²⁶ Z publikací samotných aktérů jednání o odškodnění jmenujme v první řadě práce hlavního amerického vyjednavče Stuarta Eizenstata *Imperfect Justice: Looted*

²¹ Heß (1999).

²² Slaughter (2000).

²³ Viz vybrané dokumenty Klause von Münchhausena.

²⁴ Arning (2001).

²⁵ Winkler (2000).

²⁶ Spoerer (2001).

*Assets, Slave Labor, and the Unfinished Business of World War II*²⁷ a historičky Susanne-Sophia Spiliotis, jež ve studii *Verantwortung und Rechtsfrieden: Die Stiftungsinitiative der deutschen Wirtschaft* přibližuje jednání z perspektivy zástupců německých firem.²⁸ Cenné informace poskytují též závěrečné zprávy organizací, které se na vyplácení odškodnění přímo podílely. Publikace německé nadace „Připomínka, odpovědnost a budoucnost“ *Gemeinsame Verantwortung und moralische Pflicht. Abschlussbericht zu den Auszahlungsprogrammen der Stiftung „Erinnerung, Verantwortung und Zukunft“*²⁹ přináší souhrnné informace, zatímco závěrečná zpráva české partnerské organizace *Odškodnění 2000–2006. Česko-německý fond budoucnosti a platby obětem otrocké a nucené práce* se logicky zaměřuje především na témata důležitá z hlediska českých obětí nacismu.³⁰

Popis zrodu jednání o odškodnění vychází kromě Arningovy práce ze studia pramenů, tiskových prohlášení a tisku. Jedná se zejména o dokumenty zveřejňované jednotlivými stranami rozhovorů na svých internetových stránkách. Zvláště podrobnou dokumentaci, včetně sborníku z washingtonské konference o otevřených otázkách z období holocaustu a stanovisek a projevů amerických představitelů k tématu odškodnění bývalých nuceně nasazených, obsahuje domovská stránka amerického ministerstva zahraničí.³¹ Podobně je tomu i s dokumenty nadační iniciativy německého hospodářství. Základem pro analýzu české pozice jsou vládní zprávy Vlády ČR obsahující východiska a cíle české delegace i shrnutí vývoje procesu jednání. Pro popis průběhu samotných rozhovorů jsou, kromě všech již zmíněných, velmi užitečné i prameny a poznámky z jednání zveřejněné na internetové stránce Spolkového sdružení pro informace a poradenství obětem nacismu.³² Analýza německé pozice vychází ze stanoviska spolkové vlády předložené jako *amicus curiae brief* soudu v New Jersey. Výsledky konference historiků v Buchenwaldu jsou prezentovány jednak díky účasti autora této práce na tomto semináři a jednak na základě jejich písemného shrnutí vypracovaného Lutzem Niethammerem. Niethammer poskytl podobný pramen i pro

²⁷ Eizenstat (2003).

²⁸ Spiliotis (2003).

²⁹ Saathoff (2007).

³⁰ Kolektiv ČNFB (2007).

³¹ Viz adresa stránky U.S. Department of State – Holocaust Issues v oddílu internetové stránky v seznamu základních pramenů a literatury.

³² Viz adresa stránky sdružení Bundesverband Information und Beratung für NS-Verfolgte v oddílu internetové stránky v seznamu základních pramenů a literatury.

pasáž zabývající se odhady počtu žijících obětí. Kromě studia pramenů a sekundární literatury vychází tato práce především také z rozhovorů autora s některými významnými účastníky celého procesu (Günter Saathoff, Karel Brožík, Lothar Evers, Jiří Šitler, Bartosz Jalowiecki), z jeho osobních poznatků, které získal jako člen českého týmu při účasti na některých pozdějších jednáních a také z jeho práce v Kanceláři pro oběti nacismu Česko-německého fondu budoucnosti.³³

Závěr této práce pak rekapituluje překážky, které bránily odškodnění bývalých nuceně nasazených, a nabízí odpovědi na otázky po příčinách jejich odstranění. Soustředí se také na nové prvky v celém procesu ve srovnání s jeho dosavadním vývojem, přičemž zasazuje tento proces do širšího kontextu.

II. Historický exkurs: Nucená práce pro německé hospodářství v období nacismu

1. Nucené práce v říši

1.1 Vymezení pojmu nucené práce

V posledních letech před rozpoutáním 2. světové války začalo německé hospodářství v důsledku konjunktury zbrojního průmyslu trpět nedostatkem pracovní síly. Vzhledem k opačným problémům řady jiných evropských států přistoupilo Německo k zaměstnávání cizích státních příslušníků. To sice na jedné straně umožňovalo udržení vysokého tempa hospodářských příprav na válečný konflikt, avšak na druhé straně přinášelo nacistickému režimu určité ideologické potíže. Německé hospodářství se totiž pomalu stávalo závislé zejména na příslušnících slovanských národů, které byly nacisty označovány za méněcenné. Permanentní rozpor mezi hospodářskými tlaky a potřebami na jedné straně a rasově ideologickými principy na straně druhé trval po celou dobu vedení války a stal se také jednou z hlavních příčin nelidské diskriminace, jíž byli nuceně nasazení vystaveni.

---

³³ Česko-německý fond budoucnosti jako partnerská organizace spolkové nadace „Připomínka, odpovědnost a budoucnost“ zřídil za účelem realizace plateb nuceně nasazeným a jiným obětem nacismu Kancelář pro oběti nacismu.

Pro miliony cizinců, kteří za 2. světové války pracovali v Německé říši, se vžilo souhrnné označení „nuceně nasazení“ (*Zwangsarbeiter*). Ne všichni však měli podobný osud. Pojem nuceně nasazený vyjadřuje pouze „hodnocení osudu postižených při zohlednění okolností jejich rekrutování a pracovních a životních podmínek“,³⁴ ale o rozdílech v jejich statutu či podmínkách samých nic nevyovídá. Je proto nutné si uvědomit, že obrovská skupina cizích zahraničních dělníků zahrnovala jak civilní nuceně nasazené dělníky, tak i válečné zajatce³⁵ nucené pracovat pro německé hospodářství a vězně koncentračních a jiných táborů vykonávající nucenou práci.

1.1.1 Kritéria nucené práce

O preciznější vymezení pojmu „nucená práce“, resp. „nuceně nasazený“ se mimo jiné nově pokusil Mark Spoerer.³⁶ Základním principem jeho přístupu je chápání nucené práce jako hlubokého zásahu do osobní svobody jednotlivce. Spoerer se proto snaží nalézt kritéria umožňující postihnout míru omezení osobní svobody.

Základní prvek definice nucené práce – jak již vyplývá ze samotného pojmenování – představuje přinucení k práci. Rozhodující přitom není skutečnost, zda k navázání pracovního vztahu došlo dobrovolně či nedobrovolně, ale nemožnost pracujícího rozvázat pracovní poměr, ať již v rámci obvyklých zákonem daných lhůt či po vypršení platnosti původní pracovní smlouvy.³⁷

Další kritérium nucené práce nazývá Spoerer „daleko od domova“ („*fern der Heimat*“). Označuje tím malé šance cizinců ovlivňovat zásadním způsobem okolnosti svého pracovního nasazení. Tyto šance byly snižovány prostorovou a právní vzdáleností od navykklých institucionalizovaných nebo alespoň neformálních „záchranných sítí“. Cizinci neovládající němčinu a nemající oporu v žádných institucích, které by zastupovaly jejich zájmy, zůstali vyloučeni z lokálních formálních a neformálních

³⁴ Herbert, Ulrich (1999): *Fremdarbeiter. Politik und Praxis des „Ausländer-Einsatzes“ in der Kriegswirtschaft des Dritten Reiches*, Bonn (1. vyd. 1985), s. 11, pozn. 1.

³⁵ Problematika statutu válečných zajatců je velmi komplikovaná a v rámci této práce jí není možné věnovat dostatečný prostor.

³⁶ Spoerer, Mark (2001): *Zwangsarbeit unter dem Hakenkreuz. Ausländische Zivilarbeiter, Kriegsgefangene und Häftlinge im Deutschen Reich und im besetzten Europa 1939–1945*, Stuttgart, München, s. 9nn.

³⁷ Tamtéž, s. 13.

komunikačních sítí a byli tak zcela izolováni v cizí, většinou nepřátelské zemi.³⁸

Posledním hlediskem pro definici nuceně nasazených a jejich další diferenciaci jsou průměrné šance na přežití, které oběti nucených prací jako příslušníci určitých skupin měly.³⁹

Podle Spoererových kritérií lze vymezit jednotlivé skupiny postižených: první kritérium splňují jak zahraniční dělníci pracující nedobrovolně v Německu, tak i Němci nasazení na práce pro říši na základě platných právních norem či příslušníci jiných národností přinucení pracovat pro německé hospodářství ve své vlasti obsazené Německem. Kombinace s druhým kritériem umožňuje zejména odlišení osudu obyvatel obsazených území, přinucených pracovat pro Německo doma, a nuceně nasazených civilních dělníků německé národnosti na jedné straně od osudu většiny jejich zahraničních „kolegů“ na straně druhé. Po zohlednění třetího kritéria je pak možné mezi nejhůře postižené zahrnout všechny nuceně nasazené bez rozdílu národnosti a místa výkonu práce, kteří se dostali zejména kvůli věznění do podmínek, ve kterých přežití představovalo malý zázrak.

Na základě těchto kritérií dochází Spoerer k následujícímu členění civilních zahraničních dělníků, válečných zajatců a vězňů:⁴⁰

1. Zahraniční dobrovolníci, kteří mohli opustit Německo po vypršení své pracovní smlouvy a kteří měli možnost ovlivnit své existenční podmínky jak hrozbou odchodu, tak pomocí svých zastupitelství v Berlíně. Šlo o příslušníky spojeneckých států (Bulharska, Itálie /do roku 1943/, Chorvatska, Rumunska, Slovenska a Maďarska), neutrálního Španělska a obsazeného Dánska, jakož i o mnohé dělníky ze západní a jihovýchodní Evropy, kteří přišli z počátku války do Německa dobrovolně.
2. Nuceně nasazení, kteří měli nepatrný vliv na své životní podmínky a jejichž úmrtnost byla normální nebo lehce zvýšená. Mezi ně patřili civilní dělníci z obsazených území mimo Polsko a Sovětský svaz, pokud nepatřili ke skupině dobrovolníků;⁴¹ dále různí váleční zajatci především z Belgie, Francie, Velké Británie a Jugoslávie.
3. Nuceně nasazení, kteří měli zanedbatelný vliv na své životní podmínky a jejichž úmrtnost byla značně nadprůměrná. Jednalo se o civilní zahra-

³⁸ Tamtéž, s. 15.

³⁹ Tamtéž, s. 16.

⁴⁰ Tamtéž, s. 16.

⁴¹ Podle Spoerera sem tedy patří i nuceně nasazení Češi.

niční dělníky z Polska a Sovětského svazu a polské nežidovské a italské válečné zajatce.

4. Nuceně nasazení bez jakéhokoli vlivu na své životní podmínky, jejichž úmrtnost byla extrémně vysoká. To se týkalo polských židovských a sovětských válečných zajatců, vězňů koncentračních a pracovních táborů a tzv. „pracovních Židů“ („*Arbeitsjuden*“) z táborů pro jejich pracovní nasazení a z ghett.

1.1.2 Úskalí kritérií

Spoererova definice nucené práce sice umožňuje základní kategorizaci heterogenní skupiny nuceně nasazených, obsahuje však několik úskalí. První základní kritérium definuje nucenou práci v obecné rovině. Příliš malý prostor však věnuje formě přinucení k práci. Skrytá tak zůstává komplikovaná oblast přechodu mezi prací dobrovolnou a nucenou – kde končí práce dobrovolná a začíná práce nucená? Nemožnost rozvázat pracovní poměr může být dána formálně, když za opuštění práce může například hrozit trest vězení v pracovních táboře, nebo neformálně, když při odmítnutí dalšího setrvání na práci v Německu mohla následovat diskriminace rodiny a povolání na frontu. Za nemožné mohl však považovat rozvázání pracovního poměru i dělník nemající jinou šanci, jak uživit svou rodinu. Protože poslední příklad leží již zcela zřejmě mimo kategorii nucené práce, zasluhovala by si její definice preciznější vymezení vůči práci dobrovolné.

Při definici druhého kritéria „daleko od domova“ dochází Spoerer k tomu, že se toto kritérium nevztahovalo na všechny cizince, protože existovala zanedbatelně malá menšina cizinců, jejichž životní podmínky byly díky znalosti němčiny a příslušnosti k nediskriminované skupině srovnatelné s Němci. Diskriminaci a právní postavení cizinců sleduje Spoerer zejména v oblasti pracovního práva, které také samozřejmě na pracovní a sociální okolnosti nuceného nasazení mělo největší vliv. Vyjdeme-li však z toho, že základním principem nucené práce je zásah do osobní svobody jednotlivce a ne pouze do jeho pracovního postavení, není možné při hledání kritérií pro její definici vynechat oblast práva trestního, které v nacistickém Německu tvořilo od samého počátku druhý pilíř diskriminace a právního znevýhodňování cizinců. Navíc si německé válečné hospodářství v důsledku válečného vývoje vynucovalo určité ústupky a zmírňování diskriminace v rovně sociální a pracovní právní, a to právě na úkor přitvrzování teroru a diskriminačních trestně právních postihů.

Nuceně nasazení tvořící druhou skupinu (cizinci, kteří měli nepatrný vliv na své životní podmínky a jejichž úmrtnost byla normální nebo lehce zvýšená) by tak právě na základě zmíněné trestně právní diskriminace zasluhovali preciznější rozlišení. Nezhledněna také zůstává skupina vězňů z nacistických káznic a věznic, která je velmi různorodá. I při vědomí zmíněných deficitů je však Spoererova kategorizace pro základní orientaci v tak komplikované problematice plausibilní.

1.1.3 Méně než otrok

Již od 1945 se v souvislosti s pracovním nasazením cizinců v Německé říši můžeme také setkat s pojmem „otrocká práce“ („*slave labor*“, „*Sklavenarbeit*“). Tento termín se později vžil zvláště pro nucenou práci Židů a vězňů koncentračních táborů, ale při norimberském procesu byl užíván obecně jako označení pro nucenou práci cizinců.⁴² Ani v německé historiografii se rozlišení na otrockou a nucenou práci nevžilo a nepodpořili ho ani přední odborníci na otázky nacistické nucené práce při svém setkání v Buchenwaldu: „Z historického hlediska se rozlišení mezi otrockou a nucenou prací, které převládá v politických diskusích, jeví jako pojmově diskutabilní.“⁴³ Základní rozdíl mezi novodobými otroky a vězni koncentračních táborů se týkal zájmu např. amerických otrokářů zachovat pracovní sílu svých otroků. O chování dozorců SS se však něco podobného prohlásit nedalo. „Označování ‚pracovních Židů‘ a vězňů koncentračních táborů, mezi nimiž byli zejména Židé cíleně vystaveni ‚vyhlazování prací‘, za otroky [...] je v německé historiografii z dobrých důvodů považováno za eufemismus.“⁴⁴

1.2 Základní skupiny nuceně nasazených

1.2.1 Civilní dělníci

První skupinou zahraničních pracovních sil přinucených k práci v říši a postavenou mimo říšský právní řád byli Češi, jimž je věnována samostatná

---

⁴² Jedním z bodů obžaloby při norimberském procesu byla i „deportace civilního obyvatelstva z obsazených zemí k otrocké práci a jiným účelům“ (citováno podle: Der Nürnberger Prozeß: Anklage, s. 60. Digitale Bibliothek, Band 20: Der Nürnberger Prozeß, s. 340 /srov. NP Bd. 1, s. 54/).

⁴³ Shrnutí výsledků konference Internationaler Workshop in Buchenwald „Daten und Begriffe in der NS-Zwangsarbeiterfrage“, 10. 8. 1999, s. 2.

⁴⁴ Spoerer (2001), s. 17.

kapitola. K masovému pracovnímu nasazení obyvatel Polska došlo okamžitě po jeho porážce. Poláci byli nasazováni převážně do zemědělství, což jim sice kromě vyhnutí se přebývání v „lágrech“ pro nuceně nasazené mohlo přinést větší množství potravin než dělníkům v průmyslu; mohli být ale také vystaveni naprosté svévoli sedláka, k němuž byli přiděleni, jenž nerespektoval ani již tak ponižující diskriminační předpisy. „Nejednalo se však o právní normy v užším slova smyslu, ale o kodifikaci postoje a převádění teorie o panské rase do právní formy [...]“⁴⁵ Poláci museli například nosit označení „P“, za pohlavní styk s Němkou jim hrozil trest smrti a z nízkého platu jim byla strhávána zvláštní daň (tzv. *Polenabgabe*).

Jako další na řadu přišli obyvatelé z obsazené západní Evropy, tzv. západní dělníci (*Westarbeiter*). Jejich osud byl ovšem mnohem mírnější, než jak tomu bylo u porobených národů ze střední a východní Evropy. Většinou sice v Německu nebyli dobrovolně, ale jejich postavení bylo spíše srovnatelné s jejich německými kolegy. Za porušení předpisů, pokud se na ně vůbec vztahovaly, jim navíc zdaleka nehrozily tak přísné tresty jako příslušníkům slovanských národů.

Od roku 1942 začali být masově nasazováni tzv. východní dělníci (*Ostarbeiter*). Takto souhrnně byly označovány osoby zavlčené na nucené práce do říše z obsazených sovětských území Ukrajiny, Ruska a Běloruska.⁴⁶ Představovali největší a zároveň nejvíce diskriminovanou skupinu nuceně nasazených civilistů. Ve své vlasti byli doslova loveni a odváženi v nákladních vagónech do říše. Tam museli stále nosit označení „Ost“ a jejich pohlavní styk s Němci byl trestán smrtí. Pracovali převážně v průmyslu za plat, ze kterého jim po stržení speciálních daní, platných pouze pro východní dělníky, nezbylo téměř nic. Trpěli hladem a zimou a zpočátku byli hlídáni v „lágrech“ obehnaných ostnatým drátem.⁴⁷

1.2.2 Váleční zajatci

I mezi miliony válečných zajatců přinucených pracovat pro německé hospodářství panovaly obrovské rozdíly. Dovolat se svých práv bylo relativně snadné pro vojáky západních armád. Polští zajatci byli již na počátku hromadně převedeni do civilního statutu a poté nuceně nasazeni. S nasazením sovětských válečných zajatců se nejprve nepočítalo. Nacistické vedení k němu

⁴⁵ Herbert (1999), s. 88.

⁴⁶ Toto označení se nevztahovalo na obyvatele Pobaltí ani na Ukrajince, kteří žili v Polsku.

⁴⁷ To se později ukázalo jako zbytečné, protože šance na úspěšný útek byly mizivé.

přistoupilo až koncem roku 1941. Přežil-li sovětský voják internaci v zajateckých táborech, byl poté deportován do říše a nasazen většinou do průmyslu za podmínek, které přežil jen každý druhý. Po zvratu v Itálii padlo do německého zajetí a bylo od září 1943 nasazeno v Německu také několik set tisíc italských vojáků, zvaných italští „vojenští internovaní“ (*italienische „Militärinternierte“*). Nebyli považováni za válečné zajatce, protože Itálie nebyla s Německem ve válečném stavu. Jako domnělí zrádci byli nasazováni na nejtěžší práce a podléhali nelidským podmínkám.

1.2.3 Vězni

Na nucené práce byli nasazováni kromě vězňů koncentračních táborů a ghett i vězňové nacistických věznic a káznic a pracovních táborů. Pracovních táborů lze v mnohém považovat za „koncentrační tábory gestapa“.⁴⁸ Na rozdíl od koncentračních táborů, nad nimiž měly dohled SS a z nichž se propouštělo jen zřídka, byly pracovních tábory v kompetenci gestapa a uvěznění v nich trvalo jen několik týdnů.⁴⁹ O to tvrdší byl jejich režim. I političtí vězni z nacistických věznic a káznic byli nasazováni na nucené práce. Na základě dohody mezi říšským ministrem spravedlnosti Thierackem a šéfem německé policie a říšským vůdcem SS Himmlerem ze září 1942 měli být „Židé, Cikáni, Poláci, Rusové, Ukrajinci, Češi a ‚sociální‘ Němci“ s více než tříletými tresty předáváni SS a policii.⁵⁰ I přesto zůstalo mnoho cizinců v káznicích a věznicích, kde byli nasazováni k velmi těžkým pracím.

Největší skupinu vězňů nasazených na nucené práce představují vězňové koncentračních táborů a ghett. Systematicky začal Hlavní úřad hospodářské správy SS (SS-WVHA)⁵¹ jejich pracovní sílu využívat v roce 1942,⁵² a to masovým pronájmem vězeňské pracovní síly německým podnikům. Ačkoli životní a pracovní podmínky těchto vězňů byly nelidské, mohlo pracovní nasazení znamenat i záchranu života. Většinou se však jednalo pouze

⁴⁸ Viz Lotfi, Gabriele (2000): *KZ der Gestapo. Arbeiterziehungslager im Dritten Reich*, Stuttgart, München.

⁴⁹ Německé podniky neusilovaly o trestání nuceně nasazených jejich zavřením do koncentračního tábora, protože by tím ztrácely pracovní sílu, která by přešla do kompetence SS. Na návratu potrestaných dělníků měly navíc zájem i proto, že jejich otřesný stav po pár týdnech trestu působil na ostatní nuceně nasazené jako výrazně odstrašující příklad.

⁵⁰ Hilberg, Raul (1994): *Die Vernichtung der europäischen Juden*, Frankfurt/Main, sv. II, s. 474n.

⁵¹ Wirtschaftsverwaltungshauptamt – Hlavní úřad hospodářské správy, zodpovědný za koordinaci hospodářských aktivit SS.

⁵² Spoerer (2001), s. 109.

o jiný smrtící prostředek, než byly plynové komory. Sami nacisté ho označovali pojmem: „vyhlazení prací“ (*Vernichtung durch Arbeit*).

1.3 Počty nuceně nasazených

Snad ještě komplikovanější otázkou, než je vymezení kritérií nucené práce, představuje stanovení počtu zahraničních dělníků, kteří v říši pracovali. Byť hrála kvantitativní dimenze pracovního nasazení cizinců určitou roli již při norimberském procesu a byla jí věnována pozornost i v příslušné historiografii, zůstávala v podstatě v pozadí za tématy týkajícími se politických, právních či existenčních aspektů nacistické nucené práce. Intenzivní výzkum této problematiky si vynutila až mezinárodní jednání o odškodnění nuceně nasazených.

Podle říšského statistického přehledu *Der Arbeitseinsatz im Großdeutschen Reich* pracovalo na podzim roku 1944 v Německé říši 7 906 760 civilních zahraničních dělníků a válečných zajatců.⁵³ Údaje nacházející se v tomto periodiku jsou sice v historiografii považovány za spolehlivý pramen, ale pro stanovení celkového počtu cizinců pracujících v říši mohou být pouze východiskem. Nezahrnují totiž na práce nasazené vězně koncentračních táborů a jiných nacistických vězení, kterých se podle většiny odhadů nacházelo v říši ve zmíněnou dobu 400 000–500 000.⁵⁴

Největší problém však při odhadu celkového počtu cizinců pracujících v říši, na základě údajů o jejich stavu k určitému dni, představuje jejich fluktuace. Jednotlivé statistiky v časopise *Arbeitseinsatz*, jehož poslední číslo vyšlo na konci roku 1944 a přineslo údaje ze září 1944, nezohledňují na jedné straně cizince nuceně nasazené v posledních měsících války⁵⁵ a na straně druhé zahraniční dělníky, kteří práci v říši z rozličných důvodů opustili nebo zemřeli již před datem sčítání.⁵⁶

Vyhnout se těmto problémům umožňují statistiky orgánů zodpovědných v jednotlivých okupovaných územích za nábor, resp. deportace děl-

⁵³ *Der Arbeitseinsatz im Großdeutschen Reich*, č. 11–12/1944 (30. prosince 1944), Berlin: Der Beauftragte für den Vierjahresplan / Der Generalbevollmächtigte für den Arbeitseinsatz.

⁵⁴ Tento údaj se objevuje např. v pracích Ulricha Herberta, Marka Spoerera či Thomase Kuczynského.

⁵⁵ Například desítky tisíc mladých mužů zavlečených na práce při kopání zákopů na hranicích říše proti postupující Rudé armádě.

⁵⁶ Jiným problémem je změna statutu, kterou běžně někteří cizinci prodělávali. Ať již se jedná o běžnou praxi převádění válečných zajatců některých národností do civilního statutu, či o zavírání civilních dělníků do koncentračních táborů.

níků do říše přinášející kumulovaná čísla. Pro tyto statistiky však představují problém osoby, které říši opustily a později byly dopraveny zpět a jsou tím pádem ve statistikách dvakrát. Navíc nejsou tyto údaje zcela spolehlivé, protože „měly zdůraznit úspěchy náboremých míst“.⁵⁷

Ani v současné době není tedy možné údaje o počtech zahraničních dělníků v říši považovat za více než za zpřesněné odhady. Dosud nejpreciznější odhady podložené propracovanou metodikou⁵⁸ předložil Mark Spoerer a došel k následujícím údajům:⁵⁹

	Počátek nasazení ve větším rozsahu	Počet srpen/září 1944	Z toho žen	Celkový počet (odhad)
Nuceně nasazení,⁶⁰ z toho		8 300 000	2 100 000	13 500 000⁶¹
(1) Civilní dělníci, ⁶² z toho		5 976 673	1 990 367	8 435 000
Italové	1938	155 913	21 474	960 000
Češi ⁶³	1939	276 340	44 372	355 000
Poláci	1939	1 375 817	472 636	1 600 000
Chorvati	1941	60 153	17 082	100 000
Belgičané	1942	199 437	29 379	375 000

⁵⁷ Spoerer (2001), s. 220.

⁵⁸ Spoerer, Mark (1999): *Wieviele ehemalige und möglicherweise entschädigungsberechtigte Zwangsarbeiter werden im Jahr 2000 noch leben?* (Druhý, revidovaný odhad z 22. srpna 1999), Universität Hohenheim.

⁵⁹ Převzato z: Spoerer, Mark: *Zwangsarbeit im Dritten Reich – Fakten und Zahlen*, <http://www.uni-hohenheim.de>.

⁶⁰ Mezi nimi odhadem něco přes 1 milion dobrovolníků.

⁶¹ Civilní dělníci, váleční zajatci a vězni KT bez duplicit (= váleční zajatci převedení do civilního statutu a váleční zajatci zavření do koncentračních táborů).

⁶² Mezi nimi odhadem něco přes 1 milion dobrovolníků.

⁶³ K otázce počtu nuceně nasazených Čechů viz kapitola II.2.4 Počty nuceně nasazených Čechů.

	Počátek nasazení ve větším rozsahu	Počet srpen/září 1944	Z toho žen	Celkový počet (odhad)
Francouzi	1942	646 421	42 654	1 050 000
Holandané	1942	254 544	20 953	475 000
Sověti ⁶⁴	1942	2 528 940	1 241 788	2 850 000
(2) Váleční zajatci, z toho		1 930 087	0	4 575 000
Poláci	1939	28 316		300 000
Belgičané	1940	50 386		65 000
Britové	1940	80 725		105 000
Francouzi	1940	599 967		1 285 000
Srbové	1941	89 359		110 000
Sověti	1942	631 559		1 950 000
Italové	1943	427 238		495 000
(3) Vězni KT	1942	400 000	100 000	1 550 000

1.4 Odpovědnost za nucenou práci v období nacismu

Další složitou otázkou, na niž nedává historiografie jednoznačnou odpověď, je posuzování odpovědnosti za nucené nasazení milionů cizinců a za podmínky, za nichž v říši pracovali a žili. Odpovědnost je přisuzována buď německému nacionálněsocialistickému státu, nebo německým podnikům, které z nucené práce cizinců profitovaly, anebo v různé míře oběma rozhodujícími aktéry.

„Bezpochyby leží hlavní odpovědnost za nucené nasazení a okolnosti jeho průběhu na německém státě,“ tvrdí Mark Spoerer.⁶⁵ Při svém tvrzení se

⁶⁴ V hranicích z roku 1946, tedy zvláště včetně Pobaltí a západní Ukrajiny.

⁶⁵ Spoerer (2001), s. 234.

odvolává na výsledky historického bádání, které popřely tezi o nacistickém státě jako agentovi kapitalistických velkopodniků. Naopak se přiklání k interpretaci, která německé podniky chápe jako „slabšího koaličního partnera nacistického režimu“. Spoerer, ať vědomě či nevědomě, reaguje na tvrzení reprezentanta odlišného přístupu Dietricha Eichholtze, který došel ke zcela opačnému závěru: „Hlavním zájemcem o nucenou práci a hlavním profitujícím z ní byl německý průmysl. Na něm leží hlavní odpovědnost za bídu, hlad a smrt milionů.“⁶⁶ Pro jeho závěr hovoří aktivní role mnoha německých podniků v systému nuceného nasazení. Od zbrojních zakázek – uskutečnitelných pouze s pomocí zahraniční pracovní síly – si totiž němečtí průmyslníci slibovali navýšení kapitálu a lepší poválečnou startovní pozici.

Eichholtzovi přitom jde hlavně o explicitní odmítnutí teze o „nouzovém stavu“, oblíbené nejen mezi dnešními manažery německých firem. Ta vychází z toho, že v důsledku válečných okolností a hrozby režimu terorem gestapa a justice nebylo možné přidělené nuceně nasazené odmítnout.⁶⁷ Podporuje ji i Spoerer, když tvrdí, že se podniky mohly při nedostatku německé pracovní síly a odmítnutí zaměstnat zahraniční dělníky vystavit nebezpečí. Dílny jim mohly být zabaveny a propachtovány konkurenci.⁶⁸

Otázkou zůstává, do jaké míry podniky využívaly možností, které jim v souvislosti se zacházením s nuceně nasazenými byly dány. Dietrich Eichholtz shrnuje roli německého hospodářství následovně: „Principiální stránka problému – zájem německé hospodářské elity na zbrojní produkci, nucené práci, válečném profitu a válce vůbec jako staronovém ‚Griff nach der Weltmacht‘ – koresponduje s nesčetnými příklady toho, že podniky nejenže úředně zadané podmínky nucené práce akceptovaly, nýbrž že je ve svých závodech značně a většinou na vlastní odpovědnost utvářely a podílely se mnohostranně na jejich brutalizaci.“⁶⁹

Jiní historici situaci hodnotí do určité míry odlišně: Škála životních podmínek, a to i příslušníků těch nejdiskriminovanějších skupin nuceně nasazených, byla široká, nezaměstnávat vězně koncentračních táborů bylo možné bez rizika, stejně tak jako zacházet s nuceně nasazenými lidy. Vět-

---

⁶⁶ Eichholtz, Dietrich (2000): „Zwangsarbeit in der deutschen Kriegswirtschaft. Unter besonderer Berücksichtigung der Rüstungsindustrie“, in: Winkler, Ulrike (2000): *Stiften geben. NS-Zwangsarbeit und Entschädigungsdebatte*, Köln, s. 24.

⁶⁷ Tamtéž, s. 24.

⁶⁸ Spoerer (2001), s. 238.

⁶⁹ Eichholtz (2000), s. 25.

šinou však tyto možnosti využívány nebyly, protože převažujícím přístupem k osudu zahraničních dělníků byla lhostejnost.⁷⁰

2. Češi na nucených pracích v říši

„Neženatí čeští dělníci budou masově použiti v co nejvzdálenějších částech říše a tím jim bude zabráněno, aby na protektorátním území založili rodinu“, navrhoval v lednu 1941 předseda Ústředního svazu průmyslu v Čechách a na Moravě Bernhard Adolf ve svém memorandu „Úkoly hospodářství při poněmčování Protektorátu Čechy a Morava“.⁷¹ Formuloval tím jednu z metod, jak propojit dva základní cíle nacistické protektorátní politiky – „integrální vyřešení české otázky“ a maximální hospodářskou exploataci českého území i s jeho obyvateli. K nucené práci Čechů v říši docházelo však již od roku 1939.

2.1 Průběh nasazování Čechů na práce do říše

Pomnichovské Československo se potýkalo s vysokou nezaměstnaností, a to zejména v důsledku přílivu uprchlíků z odtrženého pohraničí. O tento vítaný rezervoár pracovní síly se již koncem roku 1938 začaly zajímat říšské úřady. Po obsazení zbytku Československa a vyhlášení protektorátu však tento zájem nabyl zcela jiné podoby. Získávání českých dělníků se podle předem připraveného plánu okamžitě chopily náborové komise Říšského ministerstva práce. Zpočátku slavily úspěch – řada českých nezaměstnaných, zlákána slíbenými podmínkami i výhodným kurzem marky, odcházela za prací do říše dobrovolně.⁷² V oficiální terminologii se také zpočátku nejednalo o zahraniční dělníky, nýbrž o „tuzemce zvláštního druhu“ („*Inländer besonderer Art*“).⁷³ Postupem času se však skutečný stav věcí odrazil jak v platných předpisech, tak i statistikách, v nichž „protektorátní příslušníci“ figurovali jako cizinci a příslušníci méněcenné rasy.

⁷⁰ Viz např. Herbert (1999), s. 276nn, nebo Spoerer (2001), s. 240.

⁷¹ Memorandum Bernharda Adolfa z 15. 1. 1941: *Die Aufgaben der Wirtschaft bei der Eindeutschung des Protektorats Böhmen und Mähren*, s. 7, SÚA 110-4-2.

⁷² Viz Mainuš, František (1970): *Totální nasazení. Češi na pracích v Německu 1939–1945*, Brno, s. 33.

⁷³ Kárný, Miroslav (1991): „Der ‚Reichsausgleich‘ in der deutschen Protektoratspolitik“, in: Herbert, Ulrich (vyd.) (1991): *Europa und der ‚Reichseinsatz‘: ausländische Zivilarbeiter, Kriegsgefangene und KZ-Häftlinge in Deutschland 1938–1945*, Essen, s. 37.

I přes počáteční úspěch náborových komisí museli někteří Češi už z počátku odejít do říše proti své vůli. Za odmítnutí práce v Německu hrozila nezaměstnaným už od dubna 1939 ztráta podpory v nezaměstnanosti či zařazení do pracovního útvaru.⁷⁴ Koncem jara 1939 se v protektorátu rozšířily zprávy o nedodržování slibovaných pracovních a životních podmínek a surovém zacházení.⁷⁵ Navíc byli Češi nasazováni převážně na těžké a namáhavé práce na stavbách, v lomech, cihelnách, takže byli brzy tělesně vyčerpáni a podléhali různým chorobám.⁷⁶ Začaly se proto množit útky z říše a čeští dělníci se přestali dostavovat k náboru v dostatečném množství. Proto byl v létě vydán tajný říšský výnos, na jehož základě mohli být Češi, kteří v říši opustili své zaměstnání, zatčeni a dáni do „ochranné vazby“ (*Schutzhaft*).⁷⁷

Organizace zprostředkování pracovních sil pro říši se od září 1939 ujímají nově zřízené úřady práce, které se pod nacistickým dohledem staly vedle gestapa velmi obávaným instrumentem okupační moci. Vydávané předpisy přinášejí možnost přikazovat Čechy do říše. Zavedení pracovních knížek navíc okupantům umožňuje účinnější kontrolu pracovní síly. V protektorátu se vytváří režim nucené práce.⁷⁸

Vyvrcholení přinesl rok 1942. V březnu Adolf Hitler jmenoval generálním zplnomocněncem pro pracovní nasazení Fritze Sauckela, jenž měl vyřešit zoufalý nedostatek pracovní síly v německém válečném hospodářství. To mělo tragické důsledky i pro protektorát – začala totální mobilizace pracovní síly, začalo tzv. totální nasazení. Na jaře se Sauckel dohodl s tehdejšími zastupujícími říšským protektorem Reinhardem Heydrichem, že během následujícího roku bude na práce do říše nasazeno 100 000 českých dělníků.⁷⁹ Splnění stanovených kvót bylo možné jen při zostření metod získávání pracovní síly. V květnu bylo vydáno nařízení, které pro totální nasazení Čechů do říše poskytlo právní základnu.⁸⁰ Policie prováděla náhodné razie v kavárnách, restauracích a jiných zábavních podnicích

⁷⁴ Oběžník Zemského ústředního úřadu práce v Praze z 24. 4. 1939, SÚA ÚŘP 885 II-4-5450.

⁷⁵ Král, Václav (1959): *Otázky hospodářského a sociálního vývoje v českých zemích v letech 1938–1945*, sv. 3, Praha, s. 111.

⁷⁶ Bubeníčková, R., Kubátová, L., Malá, I. (1969): *Tábory utrpení a smrti*, Praha, s. 59.

⁷⁷ Viz II.2.2.1 Pracovní vztahy.

⁷⁸ Viz např. Houser, J. (1967): „Nucená práce a okupantské právo“, in: *Právně historické studie*, č. 13/1967.

⁷⁹ Kárný (1991), s. 37.

⁸⁰ Vládní nařízení ze dne 4. května 1942, jímž se činí některá opatření o řízení práce. (Vl. nař. č. 154/1942 Sb.)

velkých měst.⁸¹ Ti, kteří se nemohli prokázat doklady o zaměstnání, byli předáváni pracovním úřadům, aby mohli být zařazeni do transportu do říše.⁸² Kromě toho nechalo gestapo zřizovat – zejména pro dělníky, kteří z říše utekli – „pracovně-výchovné tábory“ (*Arbeitserziehungslager*).⁸³ Na podzim roku 1942 navíc sáhly okupační úřady k realizaci Heydrichova dřívějšího záměru: k povolávání celých ročníků podle vojenského vzoru. Nejprve se toto opatření mělo týkat pouze ročníků 1921 a 1922. Když se však nepodařilo požadovaný kontingent naplnit, došlo i na mladé ženy a muže narozené v letech 1918–1920. O rok později byl na řadě i ročník 1924, jehož příslušníci byli nasazováni převážně do leteckého průmyslu k „zaučení“. Poslední kapitolu nuceného nasazení Čechů představovaly zákopové práce. Mladí čeští muži, tzv. zákopníci, museli v zimě 1944/1945 v těžkých podmínkách na hranicích říše kopat obranné valy proti postupující Rudé armádě.

2.2 Diskriminační předpisy pro české nuceně nasazené

Velké nebezpečí hrozilo nuceně nasazeným Čechům při sebemenším přestupku. V obecné rovině bylo české etnikum nacisty nahlíženo jako rasově méněcenné a v dlouhodobé perspektivě se počítalo s jeho likvidací. Konkrétně se postavením českých nuceně nasazených zabývá jeden z posudků pro vyšetřování příslušníků Hlavního říšského bezpečnostního úřadu (RSHA) z 60. let: „Protože byli Češi kvůli své slovanské složce v krvi podle nacistického světónázoru nazíráni jako ‚rasově méněcennější‘ než germánští lidé a kromě toho také vůči nim nebylo třeba brát žádné zahraničněpolitické ohledy, počali nacističtí vládcí právní postavení českých dělníků na pracích v říši již brzo omezovat.“⁸⁴

⁸¹ Srov. např. zprávu o přípravách dalších razí z Úřadu říšského protektora ze 17. července 1942, SÚA ÚŘP II-4-5100, ka. 867.

⁸² Mainuš (1970), s. 63.

⁸³ Srov. např. pokyn vrchního vládního rady Stuckeho z Úřadu říšského protektora k účasti na schůzce o zřízení pracovně-výchovných táborů pro osoby, které porušily pracovní smlouvu, SÚA ÚŘP II-4-5100, ka. 867.

⁸⁴ Uvedený citát je ze spisu Bernharda Baatze obžalovaného z vraždy při vyšetřování bývalých příslušníků RSHA, které bylo vedeno v 60. letech berlínskou prokuraturou. Bernhard Baatz vedl v letech 1941–1943 v RSHA referát „IV D (ausl. Arb.)“, který byl zodpovědný za pracovní nasazení cizinců. Spis se nachází v Berlínském zemském archivu. (Staatsanwaltschaft bei dem Kammergericht Berlin: *Sachstandsvermerk in der Voruntersuchungssache gegen Bernhard Baatz wegen Mordes*, Landesarchiv Berlin, B Rep. 057-01, Nr. 158, s. 259). Dále jen jako Záznam berlínské prokuratury.

2.2.1 Pracovní vztahy

Prvním takovým zásahem do právního postavení Čechů, který přinesl jeho zhoršení, byly dva výnosy z úřadu *Gebeimes Staatspolizei* z 26. 6. 1939 a 4. 7. 1939. Tato nařízení postavila Čechy mimo říšský právní řád a znamenala zostření jejich trestních postihů: „[...] státní policie [musí] proti Čechům při neodůvodněném odpírání práce, asociálním chování, politické činnosti nebo při jiném postoji státu nepřátelském postupovat se vší tvrdostí [*mit aller Schärfe*] a požadovat ochrannou vazbu [*Schutzhaft*]“ a „proti Čechům, kteří kradli, rabovali, odpírali rozkazy nebo se provinili jiným kriminálním deliktem, [musí zakročít] stejným způsobem“.⁸⁵

Ve stejném duchu se nesl i oběžník, který v červenci 1940 vydal *Reichstreuhänder der Arbeit* ve Vestfálsku/Dolním Porýní a který se týkal „Potírání porušování pracovní smlouvy“: „S *cizinci* bude zacházeno podle stejných principů jako s německými zaměstnanci [*Gefolgschaftsmitglieder*], ovšem s tou výjimkou, že u nich provedení soudního trestního procesu a zavření do koncentračního tábora nepřichází v úvahu. S *Poláky* a *Čechy* se ovšem bude zacházet podle zvláštních směrnic pod bezprostřední příslušností gestapa, pročež žádám, aby všechny přestupky těchto zaměstnanců [*Gefolgschaftsmitglieder*] byly hlášeny příslušným úřadovným gestapa a *ne mým pověřencům*.“⁸⁶ Pro *Poláky* a *Čechy* platily tedy přísnější směrnice než pro Němce a dělníky ze západní Evropy.

Podobně tomu bylo i v essenské firmě Krupp. Zde měla být vůči *Polákům*, *Čechům* a východním dělníkům podle „Poučení pro postup proti zahálejícím, nedisciplinovaným a provinivším se zaměstnancům [*Gefolgschaftsmitglieder*]“ uplatňována přísnější měřítko: „Vnitropodnikové tresty by měly být tvrdší, s mimopodnikovými opatřeními by se mělo započít dříve.“⁸⁷

V prosinci 1940 pak Hlavní říšský bezpečnostní úřad (RSHA) vydal oběžník se zvláštními pokyny pro „Pátrání po českých dělnících, kteří porušili pracovní smlouvu“,⁸⁸ který byl později nahrazen výnosem z dubna 1943. Předpis mimo jiné určoval minimální dobu, již musel provinivší se Čech strávit v pracovní-výchovném táboře: „Zatčený bude po přezkoumání všech skutečností místy určenými generálním velitelem neuniformované protek-

⁸⁵ Citováno podle Záznamu berlínské prokuratury, s. 259. Srov. též Herbert (1999), s. 73.

⁸⁶ Runderlaß des Reichstreuhänders der Arbeit für Westfalen-Niederrhein vom 11. Juli 1940, Staatsarchiv Münster, OP Nr: 5210, ka. 22nn. (Všechna vyznačení v originále).

⁸⁷ Citováno podle Herbert (1999), s. 350.

⁸⁸ Viz Záznam berlínské prokuratury, s. 264.

torátní policie poslán na dobu minimálně 21 dnů do pracovní-výchovného tábora v protektorátu nebo v lehčích případech varován.⁸⁹

S nechtí dělníků pracovat pro nacistické válečné hospodářství, a tudíž s jejich nedostatečnou pracovní morálkou se sice nacistické úřady potýkaly u všech národností, ale zvláštní předpisy platily – kromě nařízení pro Čechy – jen pro některé z nich, zejména však pro východní dělníky a Poláky. Pro pracovní síly z obsazených západoevropských a severoevropských zemí platily od ledna 1941 společné, vnitřně diferencované předpisy. Při „nechuti k práci, vzpurnosti, chování nepřátelskému říší a útěku z práce“ se mělo proti zadrženým postupovat podle toho, zda se jedná o příslušníka germánských národností, nebo o pracovní sílu „cizího původu“ („*fremdvölkische*“ *Arbeitskraft*). Prvně jmenovaní měli být v takových případech poučeni, napomenuti nebo varováni a jen při tvrdší chování mělo být použito přísnějších opatření. Nejvyšším trestem přitom bylo poslání do pracovní-výchovného tábora, maximálně však na 21 dní. Nepomohl-li ani tento zákrok, byl dělník poslán domů. U národností „cizího původu“ ze západu se mělo zasahovat „obvyklými státně policejními prostředky“.⁹⁰

2.2.2 Sexuální vztahy

Mimomanželský pohlavní styk mezi Čechy a Němci nebyl výslovně zakázán zákonem, ale stejně jako u Poláků a Rusů interními předpisy. Prvním z nich bylo nařízení z dubna 1941, které doplňovalo již zmíněné výnosy z léta 1939: „[...] také mimomanželský pohlavní styk mezi Čechy a Němci může způsobit neklid obyvatelstva a narušit pracovní smír. Proto je třeba v případě, kdy se Češi s Němci mimomanželsky pohlavně stýkají, postupovat proti oběma ochrannou vazbou.“⁹¹ Na tento předpis navazuje oběžník RSHA z června 1942, který byl v již zmiňovaném posudku zasazen do kontextu předpisů týkajících se Poláků: „[...] oblast platnosti principů, které byly uvedeny 5. července 1941 ve směrnicích pro zakročení proti [...] pohlavnímu styku mezi Němci a polskými civilními dělníky nebo zajatci, byla rozšířena i na české pracovní síly. Hrozící tresty [*Strafandrohungen*]

⁸⁹ Runderlaß des Reichsführers SS und Chefs der Deutschen Polizei vom 10. 4. 1943, Landesarchiv Berlin (LAB), B Rep. 057-01, Nr. 158, A 67.

⁹⁰ Runderlaß des Reichsführer SS und Chefs der Deutschen Polizei vom 14. 1. 1941, LAB Rep. 057-01, Nr. 158, A 25.

⁹¹ Runderlaß des Chefs der Sicherheitspolizei und des SD vom 29. 4. 1941, LAB Rep. 057-01, Nr. 158, A 47.

tu však byly nižší.⁹² Předpis nařizoval – až na některé výjimky – prozkoumání Čecha ve smyslu jeho „poněmčitelnosti“ [*Eindeutschungsfähigkeit*]: „Protektorátní příslušníci, kteří nejsou na základě rasově biologického vyšetřovacího nálezu nebo z jiných důvodů poněmčitelní, musejí být zatčeni. Nestačí-li úředním státní policie třítydenní lhůta, která jim byla dána k dispozici, musí být požádáno o převedení do koncentračního tábora.“⁹³ V návaznosti na citované výnosy vydal RSHA v dubnu 1944 ještě jeden oběžník, který se zabýval procedurou přezkoumání Čechů a jejím urychlením.⁹⁴

Dělníků z „obsazených západoevropských a severoevropských území“ se žádný zákaz pohlavního styku s Němci netýkal. Již od roku 1940 byly vydávány předpisy upravující zacházení s nimi, ale za pohlavní styk mezi nimi a Němci nehrozily žádné tresty. U těch cizinců ze severozápadní Evropy, kteří byli negermánského původu, spoléhaly nacistické úřady zejména na osvětu. Tresty hrozily tedy pouze východním dělníkům, Polákům a Čechům, jak to dokazuje i nařízení ze září 1942 „Nasazení strany při hlídání pracovních sil cizího původu za účelem obrany proti národnostně politickým rizikům“: „Na závažná národnostně politická rizika, která vyrůstají z válkou způsobeného nasazení milionů pracovních sil cizího původu, bylo poukázáno ve všech výnosech, k jejich potírání [těchto rizik] byly dány pokyny a proti ohrožení rasové jednoty [*Bestand*] německého národa pracovními silami z východu a z protektorátu bylo působeno zákazem pohlavního styku mezi těmito pracovními silami a německými soukmenovci. [...] Pro pracovní síly cizího původu z obsazených území na západě a jihovýchodě říše a ze suverénních států není pohlavní styk s Němci zakázán, ale kvůli udržení rasové substance německého národa přesto nežádoucí.“⁹⁵

Tento přístup je zcela zřetelný i v interním předpise drážďanského gestapa, podle něhož měli být Poláci, východní dělníci, dělníci z bývalých pobaltských států a dělníci nepolského původu z generálního gouvernementu za pohlavní styk trestáni smrtí, u Čechů byl zakázán, zatímco u ostatních cizinců (s výjimkou germánských národů: Vlámů, Holanďanů,

⁹² Viz Záznam berlínské prokuratury, s. 261.

⁹³ Runderlaß des Reichsicherheitshauptamts vom 13. 6. 1942, LAB Rep. 057-01, Nr. 158, A 47.

⁹⁴ Runderlaß des Reichsicherheitshauptamts vom 27. 4. 1944, LAB Rep. 057-01, Nr. 158, A 85.

⁹⁵ Runderlaß des Reichsführers SS und Chefs der Deutschen Polizei im Reichsministerium des Innern vom 5. 9. 1942, LAB Rep. 057-01, Nr. 158, A 54.

Dánů a Norů, u nichž nebyl nijak regulován) byl jen nežádoucí.⁹⁶ Předpis z října 1943 pak ruší zákaz pohlavního styku s Němci pro Lotyšy a Estonce: „[...] vyslovený zákaz pohlavního styku lotyšských a estonských pracovních sil s německými soukmenovci je s okamžitou platností zrušen. Zákaz ovšem i nadále zůstává v platnosti pro pracovní síly z Litvy.“⁹⁷

2.2.3 Jednotící obecné předpisy

Jak již bylo řečeno, ztělesňovalo nucené nasazení cizinců v říši rozpor mezi hospodářskými tlaky a ideologickými představami, a tak stále silnější ekonomický pragmatismus vyžadoval jasnou odpověď v ideologické rovině. Od podzimu 1941 pracovaly nacistické úřady na předpisu, který by sjednotil dosavadní nařízení a stal se základem pro další opatření.

Na jednání v prosinci 1941 v RSHA, kde se pod předsednictvím Reinharda Heydricha sešli zástupci nejdůležitějších nacistických úřadů a kde vznikl „Pracovní kruh pro bezpečnostní otázky při pracovním nasazení cizinců“, podle protokolu Reinhard Heydrich uvedl: „[...] a tak je třeba rozhodně čelit pokusu odsunout rasovou a národnostní otázku na poválečné období.“⁹⁸ Dále z jeho projevu vyplynulo, že připravované nucené nasazení Rusů nabízelo příležitost, jak napravit absentující jednotné vedení nuceného nasazení, co se týče „náboru, nasazení či zacházení“. V této souvislosti dělil cizince do čtyř skupin: do první radil „cizince [*Fremde*], kteří žijí v říši: Poláky a Čechy“, přičemž konstatuje: „Polská otázka je vyřešena. Češi ještě proseti nejsou.“⁹⁹ Za poněmčitelné považoval Heydrich 40–60 % Čechů.¹⁰⁰ „Možná se dá prosetí a oddělení docílit pracovním nasazením,“ uzavřel Heydrich úvahy o první skupině.¹⁰¹ V druhé skupině figurovaly: „[...] pracovní síly stejného kmene naverbované v obsazených oblastech. Vlámové, Holanďané, Dánové, Norové.“ Ve třetí pak „spřátelené [národy] cizího kmene (Italové, Španělé, Chorvati, Slováci, Maďaři, Bulhaři)“ a v poslední

⁹⁶ Merkblatt der Geheimen Staatspolizei, Staatspolizeileitstelle Dresden vom 16. 11. 1942, citováno podle: August, Jochen (1992): *Herrenmensch und Arbeitsvölker. Ausländische Arbeiter und Deutsche 1939–1945*, Berlin, s. 136.

⁹⁷ Runderlaß des Reichsführers SS und Chefs der Deutschen Polizei, Allgemeine Erlaßsammlung.

⁹⁸ Vermerk vom Vertreter des Reichsnährstandes Schwarz vom 3. 12. 1941, Bundesarchiv R 16/162, B.1.1.

⁹⁹ Tamtéž.

¹⁰⁰ Viz projev R. Heydricha ze 4. 2. 1942 v Praze, cit. in: Kárný, Miroslav a kol. (1991): *Protektorátní politika Reinharda Heydricha*, Praha, s. 212.

¹⁰¹ Vermerk vom Vertreter des Reichsnährstandes Schwarz vom 3. 12. 1941, Bundesarchiv R 16/162, B.1.1.

„ostatní cizí národy [*Fremdvölkische*]“.¹⁰² Zástupce ministerstva zahraničí si z tohoto jednání poznamenal: „Je jasné, že zacházení s Poláky, Čechy a Rusy připravuje pro vnitroněmecká místa výrazně méně těžkostí než zacházení s cizinci spojeneckých a spřátelených národů,“¹⁰³ protože se mají, jak zdůraznil Heydrich, „kvůli snadnějšímu přístupu udržovat a nasazovat na úrovni válečných zajatců (nižší plat, ubytování v barácích)“.¹⁰⁴

Pokus o sjednocení přístupu k jednotlivým národům a o jejich jednotnou hierarchizaci přinesl v prosinci 1942 obsáhlý tajný Himmlerův výnos o „Obraně proti rizikům z nasazování cizinců“. Cizinci byli podle rasově-politických kritérií rozděleni do čtyř skupin: „Skupina A – Italové [...], skupina B – příslušníci germánských národů (Vlámové, Dánové, Norové, Holanďané) [...], skupina C – příslušníci negermánských národů, s nimiž jsme spojenci nebo s nimiž jsme spojeni na základě kulturního a celoevropského významu (Slováci, Chorvati, Rumuni, Bulhaři, Maďaři, Španělé, Francouzi.“¹⁰⁵ Pro skupinu C výnos stanoví: „Musejí poznat díky chápavému a spravedlivému přístupu, že jsou považováni za příslušníky váženého národa budoucí Evropy.“¹⁰⁶ Do poslední skupiny D pak byli zařazeni „příslušníci negermánských – slovanských národů, které žijí více či méně pod bezprostřední vládou Německé říše (protektorátní příslušníci, Srbové, Slovinci, pracovní síly z Pobaltí, Poláci, cizí pracovní síly nepolské národnosti z generálního gouvernementu a včleněných území, východní dělníci)“.¹⁰⁷ O zacházení s těmito cizinci výnos uvádí: „Nutnost pevného vedení pracovních sil náležejících do skupiny D a nutnost dodržování zvláště jasněho odstupu od nich – způsobená extrémními rasovými rozdíly a politickými poměry – při korektním a spravedlivém zacházení se již odrazila ve vydaných výnosech.“¹⁰⁸ Následně oběžník stanovuje zacházení s příslušníky dané skupiny v různých situacích (např. pohlavní styk, usazování se, prevence, oddělení národností, ubytování), přičemž skupina D podléhá opatřením nejtvrdějším: „Že u pracovních sil příslušející ke skupině D je třeba dbát na obzvláště přísnou disciplínu, je samozřejmé.“¹⁰⁹

---

¹⁰² Tamtéž.

¹⁰³ Citováno podle Herbert (1999), s. 477, pozn. 125.

¹⁰⁴ Tamtéž, s. 179.

¹⁰⁵ Runderlaß des Reichsführers SS und Chefs der Deutschen Polizei vom 7. 12. 1942, SÚA 110-11-5, ka. 87.

¹⁰⁶ Tamtéž.

¹⁰⁷ Tamtéž.

¹⁰⁸ Tamtéž.

2.3 Podmínky nuceného nasazení Čechů

Nucenou práci vykonávali mladí Češi nejen v soukromých průmyslových podnicích, ale i v říšských firmách a organizacích (pošty, dráhy); nebezpečné byly zejména různé polovojenské organizace (*Technische Nothilfe, Luftschutz* aj.), určené k odklizení trosk po náletech. Češi byli nasazováni – navzdory původním plánům – převážně do průmyslových měst a oblastí v přilehlých říšských župách. I přes počáteční ideologické zábrany nacistů jich nejvíce pracovalo v sudetské župě, dále pak ve Vídni a Berlíně. Početné skupiny Čechů se nacházely také v Horním a Dolním Rakousku, v Sasku a Dolním Slezsku.¹¹⁰

Není možné obecně popsat podmínky, za jakých museli Češi v říši žít a pracovat. Lišily se totiž podle místa nasazení, druhu práce, fáze války či míry předsudků okolních Němců. Přesto existují momenty společné většině totálně nasazených. Cizinci, tedy i Češi, museli být ubytováni v táborech.¹¹¹ Většinou se jednalo o dřevěné táborové baráky nebo o sály starých budov. Vytápění bylo často nedostatečné a do sálů zatékalo. Hygienické podmínky byly velmi špatné – studená voda, toalety v otřesném stavu, plno myší, blech, vši a štěnic. Stravování bylo ubohé – Eintopf (voda, mrkev, tuřín a kousíčky salámu, nebo voda, nudle a mléko). Podávala se také třeba červená řepa, nahnilé a zkyslé brambory ve slupce, žito rozemleté v polévce, vařené zelí, do něhož se přimíchávala mrkev aj. Bylo to však po vyčerpávající práci a často bez snídaně to jediné, co k jídlu bylo. Češi sice mohli dostávat balíčky z domova, ty však mnohdy došly až po několika týdnech, kdy bylo všechno ztvrdlé, plesnivé, nebo vykradené. Na rozdíl od některých jiných národů a postižených skupin však zpravidla nehladověli. Čeští totálně nasazení, vytržení ze svých domovů, museli velmi tvrdě pracovat v drsných podmínkách, někdy i dvanáct hodin denně, šest dní v týdnu, byli vystaveni neustálému nebezpečí náletů a všudypřítomné šikaně, zvláště pak ze strany všemocných „lagerführerů“. Lékařská péče byla často nedostatečná a navíc museli někdy nuceně nasazení pracovat i v horečkách a po úrazech. Na druhou stranu měli v době volna

¹⁰⁹ Tamtéž.

¹¹⁰ Vyhodnoceno podle statistického časopisu *Der Arbeitseinsatz im (Groß-)Deutschen Reich*, roč. 1938–1944, Berlin: Der Beauftragte für den Vierjahresplan/Der Generalbevollmächtigte für den Arbeitseinsatz.

¹¹¹ Zpočátku bylo relativně snadné najít si ubytování v soukromí, ale postupem času, kdy tomu bránily předpisy, byl život „na privátě“ výjimkou.

někdy i možnost sportovního či kulturního vyžití nebo návštěvy okolí svého tábora.¹¹²

Co se týče srovnání s jinými národy, patřili Češi sice mezi diskriminovanou skupinu zahraničních dělníků slovanské rasy z obsazeného území; tomu odpovídaly i níže popsané diskriminační předpisy, které je znevýhodňovaly oproti dělníkům ze západní Evropy nebo ze států spřátelených s Německem. Ve srovnání s Poláky a tzv. východními dělníky však na tom, zejména z důvodu hospodářského významu protektorátu, byli lépe: zpravidla neměli omezenou svobodu pohybu, nemuseli nosit zvláštní označení, neodváděli speciální dávky a za přestupky jim hrozily nižší tresty, v průměru také uměli lépe německy a dostávali se ve větší míře ke kvalifikované práci. To vše jim umožňovalo o trochu důstojnější život.

O tom, jak vypadalo zacházení s Čechy nuceně nasazenými do Německa v praxi, vypovídá například zpráva Franze Seibotha, jenž zodpovídal za péči o české dělníky v říši. V lednu 1943 píše: „Ve způsobu, jak je s nimi zacházeno, se Češi umístili za Italy, příslušníky germánských národů a negermánských spřátelených zemí a trochu před východními dělníky a Poláky.“¹¹³ Dále zmiňuje, že toto nepatrně lepší postavení neplatilo všude a nevycházelo z žádných předpisů. Naopak prý v nařízeních a novinových článcích figurovali čeští dělníci skoro vždy v poslední skupině. Seiboth si také všimá rozšířené praxe, že tam, kde byli Češi nasazeni ve větším počtu, pouze s Němci a podle své profese, dostávalo se jim lepšího zacházení, než když museli pracovat jako nekvalifikovaní dělníci v podnicích s více národnostmi. V takovém případě se jejich postavení lišilo od Poláků jen minimálně.¹¹⁴

O vyjasnění státoprávní pozice a zlepšení postavení Čechů nasazených do říše usiloval především z obav před „nežádoucím vlivem nálad na politickou situaci v Čechách a na Moravě“¹¹⁵ i státní sekretář při Úřadu říšského protektora K. H. Frank. O českých dělnících psal, že „jsou v některých župách stavěni na roveň s německými dělníky, v jiných naproti tomu s dělníky východními“.¹¹⁶ Své žádosti adresoval přímo říšskému vůdci SS a vrch-

¹¹² Popis životních podmínek sestaven podle vzpomínek žadatelů o odškodnění v archivu Kanceláře pro oběti nacismu. Viz také Mainuš (1970), s. 104nn.

¹¹³ Zpráva Ing. Franze Seibotha, činného v oblasti zacházení s českými dělníky v říši při úřadu pověřence říšského komisaře za upevňování německé národnosti z 21. 1. 1943, SÚA 110–11–5, ka. 87.

¹¹⁴ Tamtéž.

¹¹⁵ Viz dopisy K. H. Franka H. Himmlerovi a M. Bormannovi z 10. 2. 1943, SÚA 110–11–5, ka. 87.

¹¹⁶ Tamtéž.

nímu veliteli německé policie Heinrichu Himmlerovi, říšskému vedoucímu Martinu Bormannovi a říšskému vedoucímu Německé pracovní fronty (DAF) Robertu Leyovi. Ti proti jeho snaze neměli vážnější námitky, a tak se K. H. Frankovi formální posílení pozice českých nuceně nasazených dosáhnout podařilo.¹¹⁷

2.4 Počty nuceně nasazených Čechů

Vzhledem k neexistenci poválečné evidence Čechů nasazených na práce do říše je možné jejich počet pouze odhadovat. Mark Spoerer, vycházející z početního stavu Čechů v říši v létě 1944, došel k číslu 355 000.¹¹⁸ Podobným postupem se experti z Nathan Associates Inc. dostali k počtu 379 500.¹¹⁹ Odhady československé poválečné vlády, českých soudních znalců, ekonomů i historiků, které jsou poněkud nadhodnocené, se od sebe mnoho neliší a pohybují se okolo 600 000.¹²⁰

Podle statistik v časopise *Arbeitseinsatz* se nejvíce Čechů v říši nacházelo v září 1943: 286 663.¹²¹ O rok později v září 1944, když bylo provedeno poslední zveřejněné sčítání, jejich počet o něco klesl: 276 340.¹²² Jak již bylo řečeno, nezahrnují tyto počty všechny osoby, které v říši pracovaly, nýbrž jen ty, které se tam v okamžiku sčítání nalézaly. Naopak poslední kumulovaný počet českých nuceně nasazených, uvedený v protektorátní Statistické ročence za duben 1944 (401 763)¹²³, může některé nasazené

¹¹⁷ Viz odpovědi z osobního štábu H. Himmlera z 22. 2. 1943, od M. Bormanna z 9. 3. 1943, od R. Leye z 29. 3. 1943 a záznam ze 17. 5. 1943 ze schůzky u generálního zplnomocněnce pro pracovní nasazení konané 13. 5. 1943.

¹¹⁸ Viz kapitola II.1.3 Počty nuceně nasazených.

¹¹⁹ Viz nezveřejněný manuskript Nathan Associates (1999): *Forced Labor under the Third Reich*, Washington.

¹²⁰ Počet 600 000 nuceně nasazených Čechů se například objevuje i v posudku Leopolda Chmely vypracovaného na základě poválečného výzkumu ministerstva ochrany práce a sociální péče (Chmela, Leopold /1946/: *Hospodářská okupace Československa – její metody a důsledky. Znalecký posudek v procesu s K. H. Frankem*, Praha). K jeho závěrům se kloní i František Mainuš (viz Mainuš /1970/, s. 95n.), který navíc po započítání Čechů z tzv. Sudet a Slováků dochází k číslu přesahujícímu 750 000, či Miroslav Kárný (viz Kárný, Miroslav (1991): „Der ‚Reichsausgleich‘ in der deutschen Protektoratspolitik“, in: Herbert, Ulrich (1991), s. 44.

¹²¹ Viz *Der Arbeitseinsatz im (Groß-)Deutschen Reich*, č. 2–3/1944 (31. březen 1944), Berlin: Der Beauftragte für den Vierjahresplan / Der Generalbevollmächtigte für den Arbeitseinsatz.

¹²² Viz tamtéž, č. 11/12 z 30. prosince 1944.

¹²³ Viz *Statistisches Jahrbuch für das Protektorat Böhmen und Mähren*, roč. 4, 1944, Praha.

obsahovat vícekrát.¹²⁴ Ovšem na druhou stranu nezahrnuje tento údaj následující skupiny Čechů na nucených pracích: nasazení z tzv. Sudet, nasazení k polovojevským organizacím a dále tisíce tzv. zákopníků. Je tedy možné, že se celkový počet civilních nuceně nasazených Čechů může pohybovat i v rozmezí 400 000–450 000.

III. Odškodnění bývalých nuceně nasazených a jiných obětí nacismu Spolkovou republikou Německo a německými podniky

1. Období předcházející jednání o odškodnění bývalých nuceně nasazených

1.1 Období do pádu železné opony

1.1.1 Postavení bývalých nuceně nasazených v kontextu odškodnění obětí nacismu Spolkovou republikou Německo

Nacistický režim a 2. světová válka po sobě zanechaly miliony obětí. Z hlediska pozdějších právních norem regulujících jejich odškodnění Spolkovou republikou Německo je třeba rozlišit nejméně tři hlavní skupiny poškozených:¹²⁵

– německé válečné oběti – vojáci a civilní obyvatelé Německé říše poškození válečným jednáním (např. váleční invalidé, němečtí váleční zajatci či oběti náletů); náhrada škod příslušníkům této skupiny v Německu probíhala a stále probíhá jako zaopatření válečných obětí (*Kriegsopferversorgung – KOV*)¹²⁶ a do konce roku 1998 na něj bylo vydáno 415,5 miliard DM¹²⁷

¹²⁴ Více než jednou mohou ve statistikách kumulovaného počtu nasazených figurovat osoby, které se z rozličných důvodů z říše vrátily (z důvodu nemoci, útěku apod.) a byly poté pracovními úřady opět nasazeny. V takovém případě byly ve statistikách, podle nichž byl celkový počet osob nasazených do říše sestavován, vykazány vícekrát.

¹²⁵ Srov. Saathoff, Günter (1998): „Die politischen Auseinandersetzungen über die Entschädigung von NS-Zwangsarbeit im Deutschen Bundestag – politische und rechtliche Aspekte“, in: Barwig, Klaus (ed.) (1998): *Entschädigung für NS-Zwangsarbeit. Rechtliche, historische und politische Aspekte*, Baden-Baden, s. 49.

¹²⁶ KOV probíhá v rámci Spolkového zákona o zaopatření (*Bundesfürsorgegesetz*).

¹²⁷ Viz Brodesser, Hermann-Josef; Fehn, Bernd Josef; Franosch, Tilo; Wirth, Wildfried (2000): *Wiedergutmachung und Kriegsfolgenliquidation: Geschichte – Regelungen – Zahlungen*, München, s. 250.

- ostatní válečné oběti – občané jiných států poškození válečným jednáním (viz výše), mezi nimiž zaujímají výraznou pozici váleční zajatci; odškodnění těchto obětí považovala SRN vždy za součást mezinárodního práva, a to zejména práva reparačního¹²⁸
- oběti nacismu – osoby pronásledované a poškozené nacistickým režimem; kompenzace újem způsobených nacistickým bezprávím jsou v německé terminologii označovány jako „náprava“ (*Wiedergutmachung*) a zahrnují celou řadu právních norem i mezinárodních smluv; koncem roku 1998 dosáhla celková výše těchto plateb 105,9 miliard DM.¹²⁹

Toto členění obětí nacismu a 2. světové války vycházející z platných německých právních norem obsahuje úskalí týkající se klasifikace některých skupin obětí. Jde zejména o obtížně stanovitelnou hranici mezi válečnou obětí a obětí nacismu.¹³⁰ Přitom právě zařazení do jedné či druhé kategorie mělo – jak ještě později uvidíme – pro uplatnění nároku na odškodnění zásadní význam.

Poválečnou nápravu křivd obětem nacismu iniciovali v tehdy ještě obsazeném Německu spojenci, zejména USA. Jednalo se jednak o navrácení ukradeného majetku¹³¹ a jednak o finanční dávky obětem postiženým nacistickým pronásledováním, zpočátku zejména těm potřebnějším. Již v roce 1946 byly v americké okupační zóně vydány zákony na zemské úrovni, které „za účelem nápravy počítaly s předběžnými platbami a dávkami na obnovení zdraví, na profesní vzdělávání, na založení hospodářské existence nebo na odvrácení situace nouze jakož i na důchody pozůstalým rodinám příslušníků“.¹³² Jednotící normou se v americké zóně stal

¹²⁸ Viz Saathoff (1998), s. 49.

¹²⁹ Viz Brodesser (2000), s. 249.

¹³⁰ Je například polský válečný zajatec, převedený protiprávně do civilního statutu a poté diskriminovaný a poškozený jako nuceně nasazený, válečnou nebo nacistickou obětí?

¹³¹ Německé spolkové zákonodárství rozlišuje v rámci individuální nápravy křivd způsobených nacistickým režimem (*Wiedergutmachung*) dvě oblasti: jednak právo restituční (*Rückerstattungsrecht*) a jednak právo odškodňovací (*Entschädigungsrecht*). Restituční právo se zabývá navrácením zjištěného majetku, odškodňovací právo náhradou ostatních osobních a majetkových škod. Centrální právní normou v oblasti restitucí majetku zabaveného nacisty se stal Spolkový restituční zákon (*Bundesrückerstattungsgesetz – BRüG*) z 19. 7. 1957, později několikrát novelizovaný. Vzhledem k šíři problematiky navrácení zabaveného majetku však toto téma nebude součástí této práce.

¹³² Zpráva spolkové vlády *Bericht über alle Leistungen, die aufgrund der verschiedenen Gesetze und sonstigen Regelungen zur Wiedergutmachung nationalsozialistischen Unrechts vom Bund und von den Ländern gewährt worden sind* z 31. 10. 1986, BT-Drucksache 10/6287, s. 8. Dále citováno jako Zpráva spolkové vlády *Bericht über alle Leistungen*.

Zákon o odškodnění (USEG),¹³³ který se později stal i součástí spolkového práva.

Spolkový zákon o odškodnění obětí nacistického pronásledování (BEG)

Spolková republika Německo se v roce 1952 v Převodní smlouvě (*Überleitungsvertrag*)¹³⁴ mimo jiné zavázala, „že na základě práva platného v americké okupační zóně vydá právní předpisy pro odškodnění jednotné pro celou spolkovou republiku [...]“¹³⁵ a že „pro přiznání náhrady [nebude] rozhodné ani místo vzniku škody, ani státní příslušnost poškozeného“.¹³⁶ Touto jednotnou právní normou se stal Spolkový zákon o odškodnění obětí nacistického pronásledování (*Bundesentschädigungsgesetz – BEG*)¹³⁷ z 24. 6. 1956 se zpětnou platností od 1. 10. 1953, který nahradil původní nedokonalý odškodňovací zákon ze září 1953.¹³⁸

Oficiální materiály hodnotí BEG jako výsledek „důkladné a pečlivé přípravy“, který „přinesl celou řadu změn ve prospěch pronásledovaných“.¹³⁹ Ale charakter spolkového odškodňovacího zákonodárství zůstal spíše restriktivní. „Očekávání rozsáhlé nápravy křivd [spáchaných nacistickým režimem] německým zákonodárcem [...] se ukázalo jako klamné,“¹⁴⁰ konstatuje Günter Saathoff, dlouholetý bojovník za odškodnění nuceně nasazených a člen strany BÜNDNIS 90/DIE GRÜNEN,¹⁴¹ a upozorňuje navíc, že jednání SRN zde bylo „dobrovolné jen podmíněně“, když „daleko spíše

¹³³ USEG byl Jihoněmeckou zemskou radou vydán 26. 4. 1949.

¹³⁴ Převodní smlouva byla uzavřena mezi SRN a okupačními mocnostmi 26. 5. 1952 (BGBl. II 1954, s. 57, 181, 194).

¹³⁵ Zpráva spolkové vlády *Bericht über alle Leistungen*, s. 8. Günter Saathoff parafrázuje stejnou pasáž Převodní smlouvy takto: „SRN se [...] zavázala, že na základě práva platného v americké okupační zóně vytvoří rozsáhlé spolkové zákonodárství za účelem odškodnění osob pronásledovaných nacismem.“ (Saathoff /1998/).

¹³⁶ Krejčí, Jan: „Reparace a některé další nároky vůči Německu, vyplývající z Mnichovské dohody a Druhé světové války“, in: Kural, Václav; a spol. (1998): *Krajanské organizace sudetských Němců v SRN. Studie o sudetoněmecké otázce, část II*, Praha, s. 70.

¹³⁷ BGBl. I s. 559. BEG byl v roce 1965 novelizován Konečným zákonem o odškodnění (*BEG-Schlussgesetz*).

¹³⁸ Šlo o první spolkový odškodňovací zákon z 18. 9. 1953, který doplnil USEG a nazýval se Spolkový doplňující zákon (*Bundesergänzungsgesetz – BErgG*).

¹³⁹ Zpráva spolkové vlády *Bericht über alle Leistungen*, s. 9.

¹⁴⁰ Saathoff (1998), s. 51.

¹⁴¹ Günter Saathoff se později stal členem představenstva spolkové nadace.

bylo cenou zaplacenou spojencům za suverenitu SRN, která jí teprve umožňovala členství například v NATO¹⁴².

Omezení platnosti BEG jen na úzký okruh obětí bylo dáno několika jeho ustanoveními. Kromě velmi krátkých registračních lhůt to byly zejména definice oběti nacismu, „subjektivně-osobní princip teritoriality“ a „diplomatická doložka“.

Žádat o odškodnění podle BEG bylo možné pouze do konce roku 1969. Pronásledovaný nacistickým režimem, a tudíž oprávněný ke vznesení nároku však byl pouze ten, kdo mohl prokázat, že trpěl „typicky nacistickým bezprávím“. K této specifické diskriminaci mělo podle zákona docházet pouze při pronásledování kvůli „politickému přesvědčení a z důvodu rasy, vyznání nebo světonázoru, díky němuž tyto osoby utrpěly osobní nebo věcné škody“.¹⁴³ Nucená práce jako taková přitom za typicky nacistické bezpráví považována nebyla. Odškodnění mohli tedy bývalí nuceně nasazení obdržet pouze tehdy, pokud splňovali zmíněná kritéria nacistického pronásledování.¹⁴⁴ Tato možnost se však nevztahovala na oběti, které neměly určitý územní vztah ke Spolkové republice Německo.¹⁴⁵

Poškozené osoby ze střední a východní Evropy, které přes zmíněná omezení kritéria pro odškodnění splňovaly, však stejně zůstaly kvůli tzv. diplomatické doložce z odškodnění vyloučeny, protože žily v době před skončením registrační lhůty v zemi, s níž SRN neudržovala diplomatické styky.¹⁴⁶ Platby do těchto států nebylo podle BEG možné provádět.¹⁴⁷ Hall-

¹⁴² Saathoff (1998), s. 51.

¹⁴³ § 1 BEG. Článek VI Konečného zákona o odškodnění (*BEG-Schlussgesetz*) zavedl ještě kategorii poškozeného z důvodu národnosti (*Nationalgeschädigte*), i pro tyto oběti však platila ostatní níže zmíněná restriktivní ustanovení zákona.

¹⁴⁴ Rozhodnutí o tom, kdo tato kritéria splňuje a kdo ne, příslušelo státním úřadům. O jejich přístupu nejlépe svědčí veřejná debata, která se v SRN rozpoutala v 80. letech: v jejím středu stály tzv. zapomenuté oběti (*vergesene Opfer*), tedy například nuceně sterilizovaní, Romové, homosexuálové, ale zejména i nuceně nasazení. Výsledkem této diskuse byly určité platby nejpotřebnějším „zapomenutým obětím“.

¹⁴⁵ Podle tzv. subjektivně-osobního principu teritoriality mohl odškodnění obdržet pouze ten, kdo měl k 31. 2. 1952 trvalé bydliště v oblasti platnosti BEG, nebo kdo „se před tímto datem vystěhoval, byl deportován či vyhoštěn a měl poslední trvalý pobyt na území, které 31. prosince 1937 patřilo k Německé říši, pokud ovšem v době rozhodování nemá bydliště nebo trvalý pobyt na území států, s jejichž vládami SRN neudržuje diplomatické styky“ (§ 4 /1/c BEG).

¹⁴⁶ Spolková vláda však podle § 4 (4) BEG mohla rozhodnout, „ke kterým státům, s jejichž vládami SRN diplomatické styky neudržuje, bude přistupováno tak, jakoby s nimi diplomatické styky udržovány byly“.

¹⁴⁷ Zajímavý je v této souvislosti fakt, že svým válečným veteránům vyplácela SRN dávky do celého světa bez omezení.

steinova doktrína,¹⁴⁸ jež byla produktem i symbolem studené války, znamenala pro oběti ze střední a východní Evropy významný diskriminační prvek, který působil ještě dlouho po navázání diplomatických styků, v podstatě až do druhé poloviny 90. let.¹⁴⁹

Globální dohody mezi SRN a západoevropskými státy

Profitovat z BERG/BEG však nemohla ani většina obětí ze západní Evropy. Spolková vláda byla na tento fakt upozorňována od samého počátku existence spolkového odškodňovacího zákonodárství.¹⁵⁰ Za nejkřiklavější příklad považovali spojenci například nuceně nasazené Francouze podléhající v říši nelidskému zacházení a francouzské vězně koncentračních táborů.¹⁵¹ Již tehdy se spolková vláda bránila poukazem na reparační charakter těchto nároků a opírala se přitom o Londýnské ujednání o německých zahraničních dluhích – bude pojednáno později –, které tuto otázku mělo již vyřešit. Když však ani nový odškodňovací zákon z roku 1956 nepřinesl možnost tzv. západním pronásledovaným (*Westverfolgte*) odškodnění nárokovat, musela SRN čelit spojenému tlaku západoevropských vlád.¹⁵² Ty jí v červnu 1956 zaslaly shodné nóty, ve kterých požadovaly vyplacení dávek nezohledněným obětem svých zemí. I přes nechuť jak západoněmecké veřejnosti, tak i spolkové vlády zvítězily zahraničněpolitické zájmy SRN a spolková republika nabídla ústy svého ministra zahraničí von Brentana „charitativní řešení“ ve výši přibližně 100 milionů DM, které by nezakládalo obávaný precedens pro nároky států střední a východní Evropy.¹⁵³ Nakonec však byla spolková vláda přinucena vstoupit do bilaterálních jednání, jejichž výsledkem byly globální dohody o odškodnění

¹⁴⁸ Hallsteinova doktrína, která byla vládou SRN zveřejněna ve vládním prohlášení 23. září 1955, byla pojmenována podle svého iniciátora, státního tajemníka a Adenauerova zahraničněpolitického poradce Waltera Hallsteina a spočívala v zásadě nenavázat či neudržovat diplomatické styky se zeměmi, které udržují či naváží diplomatické styky s NDR.

¹⁴⁹ Viz kapitola III.1.2.2 Postoj sjednoceného Německa k otázce odškodnění bývalých nuceně nasazených v kontextu nových kompenzací obětem nacismu.

¹⁵⁰ Například již 10. 12. 1953 zaslala Spojenecká vysoká komise spolkové vládě nótu, ve které jí za tento fakt kárala.

¹⁵¹ Srov. Herbert, Ulrich: „Nicht entschädigungsfähig? Die Wiedergutmachungsansprüche der Ausländer“, in: Herbst, Ludolf; Goschler, Constantin (ed.) (1989): *Wiedergutmachung in der Bundesrepublik Deutschland*, München, s. 285.

¹⁵² Šlo o vlády Belgie, Dánska, Francie, Lucemburska, Nizozemí, Norska, Řecka a Velké Británie, k nimž se později připojily vlády Itálie, Rakouska, Švédska a Švýcarska.

¹⁵³ Viz Herbert, Ulrich: „Nicht entschädigungsfähig? Die Wiedergutmachungsansprüche der Ausländer“, in: Herbst (1989), s. 285.

s 11 západoevropskými státy a smlouva o finančním vyrovnání s Rakouskem. SRN si v jednáních sice udržela svou právní pozici ohledně dobrovolnosti plateb i okruhu adresátů dávek, ale v praxi paušální sumy rozdělávaly úřady té které země. Odškodnění tedy bylo v některých případech vypláceno i bývalým nuceně nasazeným.¹⁵⁴

Lucemburská smlouva a Haagské protokoly

Odškodnění od Německa však očekávaly zejména oběti přeživší holocaust. S jejich zástupci se SRN také pokusila dohodnout nejdříve – ještě před vznikem spolkového odškodňovacího zákonodárství i před Londýnským ujednáním o německých zahraničních dlužích. Požadavky židovských obětí hájily především jejich americké organizace a nově vzniklý stát Izrael. Ve své nótě vítězným mocnostem z března 1951 poukazovala izraelská vláda na zodpovědnost celého německého národa za zločin nacistického režimu spáchaného na Židech. Dále upozornila na skutečnost, že Izrael – jakožto stát, který poskytl pronásledovaným obětem útočiště – je oprávněn žádat po Německu reparace jako odškodnění židovského národa.¹⁵⁵ I přes značný odpor části izraelské veřejnosti a záměr spolkové vlády nevstupovat do žádných právně zakotvených reparačních závazků byly ještě v květnu 1951 zahájeny tajné rozhovory mezi spolkovým kancléřem Adenauerem, zástupci Izraele a prezidentem Jewish Conference on Material Claims against Germany (JCC),¹⁵⁶ Nahumem Goldmannem. SRN se v nich zavázala k brzkému vzniku spolkového odškodňovacího zákonodárství. Následná tajná jednání vyústila v září 1952 v uzavření Lucemburské smlouvy s Izraelem a podpis Haagských protokolů s JCC.¹⁵⁷

¹⁵⁴ Dohody byly uzavřeny v letech 1959–1964 a jednotlivým zemím byly vyplaceny následující sumy (v milionech DM): Belgie – 80, Dánsko – 16, Francie – 400, Itálie – 40, Lucembursko – 18, Nizozemí – 125, Norsko – 60, Rakousko – 101, Řecko – 115, Švédsko – 1, Švýcarsko – 10 a Velká Británie – 11. Viz Zpráva spolkové vlády *Bericht über alle Leistungen*, s. 50.

¹⁵⁵ Nóta z 12. 3. 1951 se vztahovala na Německo jako celek a vláda Izraele v ní žádala od Německa jako celku 1,5 miliardy dolarů za začlenění 500 000 pronásledovaných, přičemž dále upozorňovala na to, že splnění těchto požadavků je podmínkou pro mezinárodní zrovnoprávnění Německa. Viz Brodesser (2000), s. 29.

¹⁵⁶ Conference on Jewish Material Claims against Germany (Jewish Claims Conference) se sídlem v New Yorku vznikla na podzim 1951 sloučením více než 20 židovských organizací. Podrobnosti viz níže v podkapitole Role Jewish Claims Conference.

¹⁵⁷ V Haagském protokolu č. 1 (BGBl. II 1953, s. 85) se SRN zavázala provést v chystaném restitučním a odškodňovacím právu změny ve prospěch pronásledovaných, a to nad rámec závazků z Převodní smlouvy. Na základě Lucemburské smlouvy a Haagského protokolu

Londýnské ujednání o německých zahraničních dlužích

Zásadní význam při snaze o odškodnění nucené práce měla otázka, zda se jedná o uplatňování individuálních nároků soukromých osob, nebo o vymáhání nároků reparačních. V otázce reparací sehrálo klíčovou roli Londýnské ujednání o německých zahraničních dlužích (*Londoner Schuldenabkommen – LSA*) z 27. 2. 1953.¹⁵⁸

Do této dohody, která „jakoby mimochodem obsahovala nejdůležitější reparační ujednání, jehož se německá vláda po 2. světové válce účastnila“,¹⁵⁹ vstoupilo „řešení tohoto problému [tj. reparační otázky] jaksi zadními vrátky“.¹⁶⁰ V první řadě totiž šlo o urovnání německých předválečných dluhů a poválečných závazků. Mladá spolková republika, vědoma si důležitosti vyřešení této otázky pro hlavní cíl západoněmecké zahraniční politiky – integraci do západního společenství, deklarovala svoji připravenost všem závazkům dostát. Současně však upozorňovala na svou slabou finanční sílu i na jednání o odškodnění s Izraelem a JCC.¹⁶¹ Také proto dosáhla, konkrétně vedoucí německé delegace Hermann Josef Abs, velmi dobrého výsledku. (SRN měla zaplatit 7,3 miliardy USD během 12 let.) Navíc se německé delegaci za souhlasu USA, jako hlavního věřitele, i ostatních západních spojenců podařilo předsunout otázku dluhů před řešení problematiky reparací.¹⁶² Článek 5 (2) LSA, jenž se časem stal pověstným, stanoví: „Eine Prüfung der aus dem Zweiten Weltkrieg herührenden Forderungen von Staaten, die sich mit Deutschland im Kriegszustand befanden oder deren Gebiet von Deutschland besetzt war, und von Staatsangehörigen dieser Staaten gegen das Reich und im Auftrage des Reiches handelnde Stellen oder Personen [...] wird bis zu der endgül-

---

č. 2 (BGBl. II 1953 s. 35, 94 a 128) vyplatila SRN ve formě zboží, služeb i přímých plateb 3,5 miliardy DM pro židovské oběti v Izraeli i mimo něj. Oběti ze střední a východní Evropy však z tohoto odškodnění zůstaly vyloučeny. Viz také níže v podkapitolách Pozice Izraele a Role Jewish Claims Conference.

¹⁵⁸ BGBl. II 1953, s. 331.

¹⁵⁹ Rumpf, Helmut (1973): „Die deutsche Frage und die Reparationen“, in: *Zeitschrift für ausländisches und öffentliches Recht und Völkerrecht (ZaöRV)*, 33, s. 344–370, zde 347. Citováno podle Herbert, Ulrich: „Nicht entschädigungsfähig? Die Wiedergutmachungsansprüche der Ausländer“, in: Herbst (1989), s. 278.

¹⁶⁰ Herbert, Ulrich: „Nicht entschädigungsfähig? Die Wiedergutmachungsansprüche der Ausländer“, in: Herbst (1989), s. 278.

¹⁶¹ Tamtéž.

¹⁶² Československo ani další země střední a východní Evropy Londýnské ujednání nepodepsaly. Článek 18 smlouvy vylučoval, aby k ní přistoupily státy, které neměly navázány diplomatické styky se SRN.

tigen Regelung der Reparationsfrage zurückgestellt.“¹⁶³ K úpravě reparační otázky však nikdy nedošlo.

Nepřímé odškodnění

Během několika let po porážce nacismu se spolkové republiky v otázkách odškodnění podařilo vybudovat relativně silnou právní pozici. Nestoupila z ní ani sociálně liberální koalice, která v Bonnu vládla od podzimu 1969, byť její nová východní politika vyžadovala i nové postoje v otázkách odškodnění obětí nacismu žijících za železnou oponou. SRN usilovala o malé řešení, které by pojistilo politický proces, udrželo nízké výdaje a neznamenovalo precedens.¹⁶⁴ Co se týče například přístupu spolkové republiky k polským nárokům, bylo jejím zájmem, aby „vznesené požadavky na odškodnění [*Wiedergutmachung*] [...] byly umlčeny [...] nepřímou cestou, aniž by byly splněny právně“.¹⁶⁵ Od počátku 70. let pak postoj spolkové republiky v otázkách odškodnění obětí nacismu charakterizuje tzv. brionská formule (*Brioni-Formel*),¹⁶⁶ podle níž měly být „dosud otevřené otázky z minulosti v zásadě řešeny dlouhodobou spoluprací v hospodářských a jiných oblastech“.¹⁶⁷

¹⁶³ Abkommen über deutsche Auslandsschulden, London, den 27. Februar 1953, in: Barwig (1998), s. 216. Český překlad in: Krejčí (1998), s. 72, zní takto: „Zkoumání pohledávek států, které byly s Německem ve válečném stavu nebo jejichž území bylo Německem obsazeno, a jejich státních příslušníků proti Říši a úřadovným nebo osobám jednajícím z příkazu Říše, které vznikly z druhé světové války, [...] je odloženo až do konečné úpravy reparační otázky.“

¹⁶⁴ Srov. Surmann, Rolf (1999): „Eine kleine Geschichte der Wiedergutmachung“, in: *Blätter für deutsche und internationale Politik*, 5/1999, s. 590.

¹⁶⁵ Rumpf, Helmut (1985): „Völkerrechtliche und außenpolitische Aspekte der Wiedergutmachung“, s. 343, in: *Die Wiedergutmachung nationalsozialistischen Unrechts durch die Bundesrepublik Deutschland*, 3. sv., München, cit. podle Surmann (1999).

¹⁶⁶ Označení je odvozeno od názvu jadranského ostrova Brioni, na kterém proběhla jednání mezi Josipem Brozem Titom a Willy Brandtem o jugoslávských požadavcích z období 2. světové války. V závěrečném společném komuniké se objevila i níže citovaná formulka.

¹⁶⁷ Viz zpráva spolkové vlády *Umfassender Bericht über bisherige Wiedergutmachungsleistungen deutscher Unternehmen*, 3. 6. 1996, BT-Drucksache 13/4787, s. 2. Ještě předtím přistoupila SRN k odškodnění obětí pseudolékařských pokusů, a to i osob ze střední a východní Evropy. Platby nejprve realizovala prostřednictvím Mezinárodního výboru Červeného kříže a poté na základě mezistátních smluv. Po jejich uzavření vyplatila těmto obětem celkem přibližně 125 milionů DM. Smlouvy byly uzavřeny s Jugoslávií (1961; 8 milionů DM), s ČSSR (1969; 7,5 milionů DM), s Maďarskem (1971; 6,25 milionů DM) a s Polskem (1972; 100 milionů DM); 3 miliony DM byly určeny na administrativní náklady. (Ještě před uzavřením smlouvy bylo mezi československé oběti pseudolékařských pokusů rozděleno kolem 2,5 milionu DM, což znamenalo platbu mezi 25 000 až 40 000 DM na hlavu).

Konkrétně uskutečňovala SRN svůj záměr tak, že poskytla například Jugoslávii a Polsku výhodnou dlouhodobou finanční půjčku.¹⁶⁸ Za další způsob nepřímého odškodnění je možné považovat i uzavření smlouvy o důchodovém a úrazovém pojištění s Polskem, po kterém bezprostředně následovalo zvýšení penzí bývalým polským vězňům koncentračních táborů.¹⁶⁹ Podobné dohody spolková republika uzavřela již dříve s několika západoevropskými státy a Jugoslávií.¹⁷⁰ Mohla tak formou plateb za nároky, které nepovažovala za reparační, plnit určitá reparační očekávání v zemích, ve kterých to považovala za politicky výhodné.¹⁷¹

Opoziční iniciativy ve spolkovém sněmu

V polovině 80. let propukla ve spolkové republice, mimo jiné i v souvislosti se stále hlubším vědeckým poznáním různých forem nacistického bezpráví, kontrastujícím s neměnným postojem spolkových vlád v otázkách odškodnění, široká veřejná debata o „zapomenutých obětech“.¹⁷² Tento trend se odrazil i v západoněmecké vnitropolitické agendě, kam ho vnesla nová parlamentní strana Zelených.¹⁷³

Odškodnění bývalých nuceně nasazených navrhli Zelení ve spolkovém sněmu hned v roce 1984 a činili tak až do doby, kdy sami v roce 1998 vstoupili do spolkové vlády. Od počátku ve svých návrzích požadovali, aby byl založen spolkový – a průmyslem financovaný – fond pro nuceně nasazené. Za tím účelem podali například v roce 1989 i návrh zákona, jímž by byla zřízena spolková nadace pro odškodnění nuceně nasazených.¹⁷⁴ Jejich snahy však byly stranami vládní koalice a někdy i SPD ve spolkovém sněmu blokovány.¹⁷⁵

¹⁶⁸ V případě Polska se jednalo o půjčku ve výši 1 miliardy DM.

¹⁶⁹ Srov. Herbert, Ulrich: „Nicht entschädigungsfähig? Die Wiedergutmachungsansprüche der Ausländer“, in: Herbst (1989), s. 290. Herbert však upozorňuje na skutečnost, že kvůli srážkám na sociální pojištění z platů polských nuceně nasazených by individuální vyrovnání důchodových nároků na německé úrovni bylo mnohem dražší. (Otázkou však zůstává reálnost jejich uplatnění.)

¹⁷⁰ Viz Zpráva spolkové vlády *Bericht über alle Leistungen*, s. 27n. V letech 1950 až 1960 byly tyto smlouvy uzavřeny s Francií, Lucemburskem, Nizozemím, Rakouskem a Jugoslávií.

¹⁷¹ S Československem tato smlouva uzavřena nebyla. K jednání o jejím uzavření došlo teprve koncem 90. let souběžně s mezinárodními rozhovory o odškodnění bývalých nuceně nasazených. Viz III.2.1.4 Cesta zástupců obětí ze států střední a východní Evropy za jednací stůl: příklad Polska a Česka – Česko.

¹⁷² Srov. pozn. 144.

¹⁷³ Do spolkového sněmu byli Zelení zvoleni v roce 1983.

¹⁷⁴ Viz Saathoff (1998), s. 55.

¹⁷⁵ Tamtéž.

V Evropském parlamentu ovšem, mimo jiné i díky jejich iniciativě, byla v lednu 1986 přijata rezoluce „Odškodnění bývalých otrocky nasazených v německém průmyslu“ vyzývající k odškodnění bývalých nuceně nasazených: „Evropský parlament [...] 1. považuje vyplacení odškodnění za jasný morální a právní závazek firem, které zaměstnávaly otrocky nasazené [*Sklavenarbeiter*]; [...] 4. vyzývá všechny německé podniky, které zaměstnávaly otrocky nasazené, aby zřídily fond pro vyplacení odškodnění obětem nucených prací [...]“.¹⁷⁶

Při absenci politické vůle však mohla spolková republika i nadále úspěšně blokovat veškeré snahy o přímé odškodnění bývalých nuceně nasazených. V rovině individuální se přitom opírala o restriktivní spolkové odškodňovací právo, v rovině reparační pak o Londýnské ujednání o německých zahraničních dlužích.

1.1.2 Odškodnění obětí nacismu Německou demokratickou republikou

Německá demokratická republika se, narozdíl od SRN, nepovažovala za právního nástupce Německé říše: „Německý stát, který existoval před 8. 5. 1945, byl zničen Rudou armádou a spojeneckými jednotkami a přestal existovat vyhlášením kapitulace. Zásadní změna třídní struktury Německé demokratické republiky oproti dřívějšímu německému státu nutí k závěru odmítnout i právní nástupnictví. Proto státní orgány Německé demokratické republiky neručí za závazky Německé říše ani jiných veřejných právních subjektů z doby před 8. květnem 1945.“¹⁷⁷ Navíc se NDR chápala jako jediný německý stát, který se vypořádal z militarismem a nacismem: „Německá demokratická republika, věrna zájmům lidu a mezinárodním závazkům, vymýtila na svém území německý militarismus a nacismus.“¹⁷⁸ NDR proto „zastávala názor, že tím dostála své povinnosti napravit nacistické bezpráví“.¹⁷⁹

V NDR tedy neexistovalo žádné speciální odškodňovací zákonodárství. Restituce majetku osobám pronásledovaným nacistickým režimem stejně v zemi, kde soukromé vlastnictví věcí nad rámec osobní spotřeby bylo nahrazeno vlastnictvím socialistickým, nepřicházelo v úvahu. Oběti nacismu

¹⁷⁶ Viz rezoluce *Entschädigungsleistungen für ehemalige Sklavenarbeiter der deutschen Industrie*, citováno podle Saathoff (1998), s. 54.

¹⁷⁷ Ze zdůvodnění rozsudku Nejvyššího soudu z 31. 10. 1951. Citováno podle Brodesser (2000), s. 47.

¹⁷⁸ Čl. 6 odst. 1 Ústavy NDR ze 7. 10. 1974.

¹⁷⁹ Brodesser (2000), s. 48.

dostávaly speciální dávky v rámci zdravotního, důchodového a vdovského zaopatření či péče ve stáří. Rozlišováno bylo mezi bojovníky proti fašismu a pronásledovanými fašismem.¹⁸⁰

Uplatnění požadavků na odškodnění bývalých nuceně nasazených vůči NDR bylo tedy ve srovnání se SRN ještě méně pravděpodobné. Svých reparačních nároků vůči NDR se navíc, v rámci zapojování východoněmeckého státu do vojenských struktur východního bloku a budování jeho suverénního postavení, zřekl v srpnu 1953 jak Sovětský svaz, tak i Polsko, tedy země, které jako jediné měly své reparace čerpat právě z bývalé sovětské okupační zóny.

Teprve blížící se konec východoněmeckého režimu přinesl určitou změnu v postoji vládnoucí SED k otázkám odškodnění. Snaha NDR o řešení své devizové situace zlepšením vztahů s USA a dosažením doložky nejvyšších výhod se projevila i tím, že byl nejvyšší představitel NDR, Erich Honecker, ochoten o odškodnění obětí nacismu výhledově uvažovat.¹⁸¹ Více však již nestihl.

1.1.3 Odškodnění nuceně nasazených německými podniky

Vzhledem k odmítání spolkové republiky odškodnit nucenou práci jako takovou, obraceli se bývalí nuceně nasazení také přímo na německé podniky, které za války jejich pracovní sílu využívaly. Protože se však ani tyto firmy ke své zodpovědnosti nehlásily¹⁸² a nároky svých bývalých otroků odmítaly, docházelo k soudním žalobám.

Prvním takovým úspěšným případem byl v první polovině 50. let proces Wollheim vs. I.G.-Farben.¹⁸³ Norbert Wollheim, bývalý osvětimský vězeň přinucený k práci pro I.G.-Farbenindustrie AG Monowitz, zažaloval tento chemický koncern o 10 000 DM. Obžaloba se mimo jiné opírala o následující body: zneužití pracovní síly, nevyplacená mzda, práce v podmínkách, ve kterých neplatily předpisy o ochraně práce, nevyhovující ubytování a strava, pracovní tempo a intenzita určovaná zaměstnanci I.G.-Farben, příznačná brutalita těchto lidí, 72hodinový pracovní týden.¹⁸⁴ Obhajoba

¹⁸⁰ Tamtéž, s. 48.

¹⁸¹ Arning, Matthias (2001): *Späte Abrechnung. Über Zwangsarbeiter, Schlussstriche und Berliner Verständigungen*, Frankfurt am Main, s. 29.

¹⁸² Více k historické zodpovědnosti německých firem viz kapitola II.1.4 Odpovědnost za nucenou práci v období nacismu.

¹⁸³ Podrobný popis vývoje celého procesu viz Benz, Wolfgang: „Der Wollheim-Prozess. Zwangsarbeit für I.G.-Farben in Auschwitz“, in: Herbst (1989), s. 303–326.

¹⁸⁴ Tamtéž, s. 306n.

I.G.-Farben,¹⁸⁵ která se později stala do určité míry příkladem pro ostatní žalované podniky, přinesla následující argumenty: k zaměstnávání nuceně nasazených byl podnik přinucen Německou říší, za všechno, co se nuceně nasazeným stalo, nese zodpovědnost SS, NSDAP či v širším smyslu Německá říše, dnes je tedy zodpovědná Spolková republika Německo jako její právní nástupce.¹⁸⁶ Zástupci koncernu odmítali i zodpovědnost morální, například s poukazem na porci polévky navíc, kterou jejich „zaměstnanci“ na rozdíl od ostatních vězňů dostávali¹⁸⁷ a upozorňovali na skutečnost, že „kdyby je byly I.G.-Farben nezaměstnaly, byli by pravděpodobně zabití“.¹⁸⁸

Soudní cesta se však ukázala jako velmi komplikovaná. Na jedné straně „soudy, které rozhodovaly v procesech odstartovaných bývalými nuceně nasazenými proti německým firmám, v nichž žalobci požadovali odškodnění za ušlou mzdu a zdravotní následky, jejich nároky považovaly za principálně oprávněné“,¹⁸⁹ na druhé straně je ale zamítaly buď jako předčasné či jako opožděné. Předčasně vznášely své nároky oběti ze států protihitlerovské koalice, když jejich požadavky podle německých soudců spadaly pod čl. 5 (2) Londýnského ujednání. Za promlčené naopak považovaly soudy nároky německých obětí.

Několikrát však bývalí nuceně nasazení, zejména přeživší oběti koncentračních táborů, slavili úspěch. Soudní pře se – až na jednu výjimku¹⁹⁰ – vždy vyvíjely podobným způsobem: byly urovnávány mimosoudním vyrovnáním, a to zejména proto, že se firmy chtěly vyhnout zdlouhavým soudním stáním u různých instancí a zabránit případnému obávanému precedentu.

---

¹⁸⁵ Vedení tohoto průmyslového gigantu, který sehrál významnou roli při plnění zbrojních a válečných plánů „Třetí říše“, čelilo na přelomu let 1947/48 v šestém z následných norimberských procesů obžalobě mimo jiné ze „zotročení a zabíjení civilního obyvatelstva, válečných zajatců a vězňů koncentračních táborů“. 13 členů představenstva bylo odsouzeno k odnětí svobody mezi jedním a osmi lety.

¹⁸⁶ Brozik, Karl: „Die Entschädigung von nationalsozialistischer Zwangsarbeit durch deutsche Firmen“, in: Barwig (1998), s. 36.

¹⁸⁷ Někteří svědci obhajoby dokonce tvrdili, že „základem pracovního systému v osvětimském podniku I.G.-Farben nebylo přinucení a nátlak, ale odměna za dobré výkony a vytvoření chuti a lásky k práci“, nebo označovali Osvětim za „prakticky rekreační tábor [Erbolungs-lager], který byl někdy rád vyhledáván“. Viz Benz, Wolfgang: „Der Wollheim-Prozeß. Zwangsarbeit für I.G.-Farben in Auschwitz“, in: Herbst (1989), s. 319.

¹⁸⁸ Brozik, Karl: „Die Entschädigung von nationalsozialistischer Zwangsarbeit durch deutsche Firmen“, in: Barwig (1998), s. 36.

¹⁸⁹ Tamtéž, 38.

¹⁹⁰ Jedná se o kauzu Diamant vs. Büssing. Německý podnik proces prohrál, ale výše sumy, kterou musel Adolfu Diamantovi vyplatit, se po přepočtu rovnala 177,80 DM.

Jednání o vyrovnání vedla JCC, která také poté prostředky prostřednictvím společnosti Kompensations Treuhand rozdělovala. „Platby nebyly hrazeny jako odškodné určitých nároků poškozených, nýbrž obecně ke zmírnění utrpení, které židovští vězni koncentračních táborů během svého zaměstnání utrpěli jako nuceně nasazení kvůli nacistickým násilným opatřením,“ a jak dále zmiňuje oficiální zpráva spolkové vlády, „byly platby ze strany podniků hrazeny bez uznání právního závazku.“¹⁹¹

Následující tabulka uvádí přehled firem, které do pádu železné opony platily odškodnění svým bývalým nuceně nasazeným:¹⁹²

Firma	Celková vyplacená suma (v mil. DM)	Částka na hlavu (v DM)	Rok zahájení výplat
I.G.-Farbenindustrie	30 ¹⁹³	2 500 (do 6 měsíců) 5 000 (nad 6 měsíců)	1958
Krupp	10	3 300	1959
AEG	4	1 800	1960
Siemens ¹⁹⁴	7	3 500	1962 a 1966
Rheinmetall	2,5	1 700	1966
Feldmühle Nobel ¹⁹⁵	5	2 000	1986

¹⁹¹ *Bericht über vorhandene private Initiativen, die im Zusammenhang mit Zwangsarbeit während des Zweiten Weltkrieges ergriffen wurden*, 22. 1. 1990, BT-Drucksache 11/6286.

¹⁹² Údaje sestaveny podle *Bericht über vorhandene private Initiativen, die im Zusammenhang mit Zwangsarbeit während des Zweiten Weltkrieges ergriffen wurden*, 22. 1. 1990, BT-Drucksache 11/6286, s. 1, podle Brozik, Karl: „Die Entschädigung von nationalsozialistischer Zwangsarbeit durch deutsche Firmen“, in: Barwig (1998), s. 46 a podle Spoerer (2001), s. 248.

¹⁹³ 3 miliony DM z této sumy byly určeny pro nežidovské bývalé nuceně nasazené. Odškodnění ostatních firem v tomto přehledu bylo určeno pouze židovským obětem nucených prací.

¹⁹⁴ Kromě toho poskytla ještě firma Siemens v roce 1988 20 milionů DM. Tyto prostředky však nebyly určeny na přímé platby, ale na podporu lékařských zařízení, v nichž byli ubytováni bývalí nuceně nasazení.

¹⁹⁵ Jako právní nástupce Friedrich Flick Industrierwaltung KGa. A.

1.1.4 Pozice bývalých nuceně nasazených v kontextu požadavků obětí nacismu a jejich zástupců

Skupinu nejhůře postiženou nacistickým pronásledováním představovali evropští Židé. Po 2. světové válce se jich do svých původních domovů vrátil pouze zlomek. Mnozí z těch, kteří holocaust přežili, našli svůj nový domov v USA či Izraeli. Nejvíce přeživších obětí nacismu pocházelo z řad příslušníků slovanských národů ze střední a východní Evropy, z nichž se také většina za pozdější železnou oponu vrátila. Ostatní pronásledovaní většinou pocházeli ze západní a jižní Evropy.

Role USA

Ve srovnání s ostatními národy bylo nacistickým pronásledováním poškozeno jen naprosté minimum občanů USA. Přesto sehrály Spojené státy jako nejsilnější západní vítězná a okupační mocnost v Německu i jako vůdčí síla v bipolárním konfliktu a cílová země mnoha pronásledovaných klíčovou roli při odškodnění obětí nacismu. Byla to právě jejich iniciativa, která proces nápravy křivd způsobených nacistickým režimem uvedla do pohybu, a jejich vliv byl výrazný i později.¹⁹⁶

Přístup USA k odškodnění obětí nacismu Německem však – podobně jako jejich postoj v německé otázce – odrážel dvě protichůdné tendence. Na jedné straně usilovaly Spojené státy o spravedlnost a snažily se, aby Německo, respektive SRN, vyvodilo důsledky ze svého selhání a neslo za ně i přímou materiální odpovědnost. Na straně druhé se tak nesmělo stát na úkor síly formujícího se západního společenství a ve prospěch vznikajícího východního bloku. A právě platby za železnou oponu, byť určené lidem pronásledovaným nacismem, považovaly Spojené státy za určité riziko. Vycházely totiž z předpokladu, že finanční prostředky zneužijí komunistické režimy. Také proto se spolkové republice podařilo uplatnit dvojí metr: zakotvit v BEG „diplomatickou doložku“ a uzavřít dohody o odškodnění jen se svými západními spojenci a Izraelem.¹⁹⁷

¹⁹⁶ Viz výše kapitola III.1.1.1 Postavení bývalých nuceně nasazených v kontextu odškodnění obětí nacismu Spolkovou republikou Německo.

¹⁹⁷ USA požadavky Izraele z počátku 50. let sice morálně podporovaly a byly ochotny i k určitému diplomatickému tlaku na spolkovou vládu, ale zároveň měly obavy, aby nedošlo k přílišnému ekonomickému oslabení SRN. Každopádně odmítaly vyvíjet v této záležitosti jakoukoli aktivitu. Tím Izrael nepřímou nutily k uznání Spolkové republiky Německo, což bylo v jejich zájmu.

Pozice Izraele

Pozice Izraele byla v souvislosti s odškodněním obětí nacismu, resp. reparacemi velmi složitá: stát, který za války neexistoval, požadoval válečné reparace za bezpráví, jež postihlo osoby, které nebyly jeho občany. Navíc musel Izrael vyřešit spor se zahraničními, zvláště americkými židovskými organizacemi, které odmítaly jeho nárok reprezentovat celý židovský svět a sloučily se do Jewish Conference on Material Claims against Germany (JCC). Mezi JCC a Izraelem došlo poté k dohodě, ve které se JCC zavázala, že bude „podporovat požadavky Izraele a nároky na individuální odškodnění obětí nacismu na celém světě, nebude však vznášet požadavky na globální odškodnění“.¹⁹⁸

Zároveň však vznášení jakýchkoli nároků vůči Německu naráželo v Izraeli na silný domácí odpor jednat s Němci o čemkoli a porušit tak neoficiální bojkot všeho německého. Zcela nepředstavitelné se tehdy Izraelcům jevilo, aby se jednalo o *Wiedergutmachung*, tedy o nápravě a jakémsi návratu do výchozího stavu.¹⁹⁹ Nakonec však „pragmatické myšlení a hospodářské potíže, s nimiž se Izrael potýkal, přemohly [...] emocionální zábrany“²⁰⁰ a po sérii tajných jednání došlo k podepsání Lucemburské dohody mezi Izraelem a SRN. Tím Izrael dosáhl svého hlavního cíle – globálního odškodnění: SRN se zavázala, že státu Izrael vyplatí během 14 let (do konce roku 1965) 3 miliardy DM ve formě dodávek zboží a služeb, a to na „podporu, začlenění a usídlení židovských obětí nacistického pronásledování v Izraeli“.²⁰¹

Role Jewish Claims Conference

Požadavky obětí židovského původu na odškodnění ze strany Německa byly formulovány a vznášeny i různými židovskými organizacemi po celém světě, a to již od roku 1939.²⁰² Po porážce Německa jejich činnost

¹⁹⁸ Sagi, Nana: „Die Rolle der jüdischen Organisationen in den USA und die Claims Conference“, in: Herbst (1989), s. 108.

¹⁹⁹ Proto také izraelská strana označovala platby z Německa hebrejským slovem „šilumim“, které „naznačovalo, že vyplacené peníze neznamenají vymazání dluhu a ještě méně že jsou znamením odpuštění. Tento pojem, který zahrnoval platbu i odplatu, obsahoval něco bojovného,razil ale také cestu myšlenke míru (šalom).“ Viz Jelinek, Yeshayahu A.: „Israel und die Anfänge der Shilumim“, in: Herbst (1989), s. 120.

²⁰⁰ Jelinek, Yeshayahu A.: „Israel und die Anfänge der Shilumim“, in: Herbst (1989), s. 138.

²⁰¹ Brodesser (2000), s. 30.

²⁰² Viz Sagi, Nana: „Die Rolle der jüdischen Organisationen in den USA und die Claims Conference“, in: Herbst (1989), s. 99.

ještě zintenzivněla, přičemž adresátem jejich snah se nestalo Německo, ale vítězné mocnosti. Rozhodující zlom v procesu prosazování nároků těmito organizacemi přinesl rok 1951. SRN tehdy připustila možnost odškodnění židovských obětí nacismu a projevila ochotu k přímým jednáním se zástupci izraelské vlády a židovských organizací z celého světa.

Poté, co Izrael ve velmi zjištěné atmosféře na západoněmecký návrh přistoupil, „museli Židé zaujmout jednotné stanovisko, aby reparace od Německa prosadili“.²⁰³ Za účelem sjednocení postoje pro jednání s Němci měla být svolána konference hlavních židovských organizací celého světa, která by stvrdila kompromisní rozdělení pole působnosti mezi nimi a státem Izrael. Stalo se tak 26. 10. 1951 v New Yorku, kam přijeli zástupci 22 židovských organizací z celého světa.²⁰⁴ I přes značnou různorodost těchto organizací se jejich představitelům nakonec podařilo dosáhnout pevného jednotného postoje: vyslovili plnou podporu požadavkům izraelské vlády vznášet nároky na globální odškodnění obětí nacismu v Izraeli a požadovali „uspokojení všech ostatních židovských nároků včetně nároků na navrácení majetku a na individuální odškodnění a nároků nástupnických organizací“; dále požadovali zlepšení existujícího odškodňovacího a restitučního zákonodárství, urychlení příslušných procedur a přijetí patřičných zákonných úprav v oblastech, které dosud právně ošetřeny nebyly.²⁰⁵ Výsledkem konference také bylo ustavení organizace reprezentující všechny zúčastněné i v budoucích aktivitách: Conference on Jewish Material Claims against Germany (JCC).²⁰⁶

JCC, která sehrála později významnou roli i při prosazování zájmů bývalých nuceně nasazených, si dala za cíl jak podporu požadavků Izraele, tak vznášení nároků za oběti nacismu žijící mimo Izrael.²⁰⁷ Svůj cíl začala JCC plnit hned v prvním roce své existence, když v září 1952 po podpisu Haagského protokolu č. 2 obdržela od SRN 450 milionů DM pro židovské oběti mimo Izrael a zároveň zavázala spolkovou republiku Haagským pro-

²⁰³ Tamtéž, s. 107.

²⁰⁴ Šlo o organizace s národním či mezinárodním významem z USA, Velké Británie, Francie, Kanady, Austrálie, Argentiny a Jižní Afriky reprezentující široké spektrum názorů, jako např.: Jewish Agency, AJDC, World Jewish Congress, American Jewish Congress, American Jewish Committee, B'nai Brith.

²⁰⁵ Sagi, Nana: „Die Rolle der jüdischen Organisationen in den USA und die Claims Conference“, in: Herbst (1989), s. 109.

²⁰⁶ Jejím prvním předsedou se stal Nahum Goldmann.

²⁰⁷ Sagi, Nana: „Die Rolle der jüdischen Organisationen in den USA und die Claims Conference“, in: Herbst (1989), s. 109.

tokolem č. 1 k vylepšení odškodňovacího a restitučního práva ve prospěch obětí, a to nad rámec závazků z Převodní smlouvy.²⁰⁸

„Strategie Claims Conference se vyznačovala tím, že se snažila zahrnout podle priorit osudu pronásledovaných stále nové skupiny do možnosti odškodnění podle BEG. Toto činila i u fondů na zmírnění tvrdosti [*Härtefonds*] a činí tak dodnes.“²⁰⁹ Jenže v případě odškodnění nucené práce se jí to nedařilo. Nezbyvalo tedy, než se na průmysl obrátit přímo. Prvním takovým krokem bylo již zmiňované jednání s I.G.-Farben. Zpočátku byl sice postoj zástupců JCC skeptický a Wollheima při procesu nepodpořili ani finančně, ale jakmile došlo na vyjednávání o vyrovnání, vycítila nejen JCC svou příležitost: „Tak jako se, dokud celá věc vyhlížela beznadějně, velmi drželi zpět, tak nyní ovládli funkcionáři Claims Conference, United Restitution Organisation a Jewish Restitution Successor Organisation scénu.“²¹⁰ Norbert Wollheim, který prý měl „neradostné zkušenosti s ješitostí prominentních zástupců židovských organizací“,²¹¹ to sice zpočátku odmítal, ale bez jejich účasti by se jednání zcela jistě neobešla.²¹² A byla to i nadále pouze JCC, které se díky značnému politickému tlaku podařilo vyjednat odškodnění bývalých nuceně nasazených židovského původu od několika dalších německých průmyslových koncernů.²¹³

Pozice obětí nacismu ze států střední a východní Evropy

Přesto či právě proto, že oběti nacismu ze střední a východní Evropy představovaly největší skupinu poškozených, byly kvůli „diplomatické doložce“ a Hallsteinově doktríně z individuálního odškodnění spolkovou republikou vyloučeny a do pádu železné opony se jim ze strany Německa nedostalo žádného zadostiučinění.²¹⁴ Rozhodujícím kritériem nebylo pronásledování nacistů

²⁰⁸ Viz Brodesser (2000), s. 31.

²⁰⁹ Brozik, Karl: „Die Entschädigung von nationalsozialistischer Zwangsarbeit durch deutsche Firmen“, in: Barwig (1998), s. 36.

²¹⁰ Benz, Wolfgang: „Der Wollheim-Prozeß. Zwangsarbeit für I.G.-Farben in Auschwitz“, in: Herbst (1989), s. 323.

²¹¹ Tamtéž.

²¹² Kromě finanční podpory to byl zvláště požadavek koncernu I.G.-Farben, aby mu bylo garantováno, že půjde o jednorázovou platbu, který mohly splnit pouze organizace legitimované nejvyšší autoritou. Srov. Benz, Wolfgang: „Der Wollheim-Prozeß. Zwangsarbeit für I.G.-Farben in Auschwitz“, in: Herbst (1989), s. 323.

²¹³ Podrobněji viz kapitola III.1.1.3 Odškodnění nuceně nasazených německými podniky.

²¹⁴ Výjimku představují pouze oběti pseudolékařských pokusů. K tomu viz pozn. 167.

tickým režimem, ale místo bydliště. K odškodnění ze strany SRN nedošlo ani formou globálních dohod, jak tomu bylo v případě západoevropských států.

Bývalí nuceně nasazení, kteří mezi oběťmi tvořili většinu, byli navíc odmítáni s poukazem na reparační charakter svých nároků. Ty je podle mezinárodního práva možné uplatňovat jen mezi dvěma státy, přičemž vlády SSSR a Polska se svých reparačních nároků vůči NDR, resp. Německu zřekly.²¹⁵ Často diskutovány jsou v této souvislosti otázky, zda se tyto akty týkají i individuálních nároků poškozených osob a zda se polské zřeknutí vztahuje na Německo jako celek.²¹⁶ Ve zcela jiné situaci se nacházelo Československo, které reparace nemělo čerpat, tak jako Polsko, ze sovětské okupační zóny, ale ze zóny americké. ČSSR se svých reparačních nároků ani nároku na individuální odškodnění svých občanů nikdy nezřekla a naopak je vůči SRN několikrát pomocí diplomatických nót vznesla.²¹⁷

Nároky bývalých nuceně nasazených nebyly však často uznávány ani v jejich vlasti. Většinou jim nebyl přiznán statut oběti, a často museli čelit i nařčení z kolaborace. Nejextrémnější podobu nabyl tento trend v SSSR, kde museli bývalí otroci při repatriaci projít tábory pod patronací KGB, z nichž byli mnozí odvečeni rovnou do stalinských pracovních táborů na Sibiři.

Někteří bývalí nuceně nasazení ze střední a východní Evropy, převážně židovského původu, však mohli profitovat z již zmiňovaných přímých jednání mezi JCC a německými podniky. Platby určené pro bývalé otroky těchto firem směřovaly i za železnou oponu.

1.2 Období po pádu železné opony

1.2.1 Důsledky tzv. smlouvy „2+4“ pro uplatňování nároků bývalých nuceně nasazených

Pád železné opony a sjednocení Německa přinesly kromě mnoha jiných změn i novou etapu v prosazování požadavků na odškodnění nuceně nasa-

²¹⁵ 22. 8. 1953 podepsali ministr zahraničí SSSR Vjačeslav Michajlovič Molotov a předseda vlády NDR Otto Grotewohl protokol, ve kterém SSSR oznámil ukončení čerpání reparací od NDR. Následující den, 23. 8. 1953, sdělila polská vláda v jednostranném prohlášení, že se usnesla na zřeknutí se dalších reparací.

²¹⁶ Blíže viz např. Saathoff, Günter: „Der Reparationsverzicht der Sowjetunion von 1953 – Hindernis für die Entschädigung von ZwangsarbeiterInnen?“, in: Barwig (1998), s. 107–110 a Kranz, Jerzy: „Zwangsarbeit – 50 Jahre danach: Bemerkungen aus polnischer Sicht“, tamtéž, s. 111–134.

²¹⁷ Například nótou MZV z 19. prosince 1966 předanou SRN prostřednictvím velvyslanectví USA v Praze, po níž následovaly další.

zených. Jednání o sjednocení Německa mezi čtyřmi vítěznými mocnostmi a dvěma německými státy vyvrcholila v září 1990 podepsáním tzv. smlouvy „2+4“.²¹⁸ Do jednání vstupovala SRN s jasnou pozicí: „Spolková vláda jakožto i vláda budoucího sjednoceného Německa má přednostní zájem na tom, aby se vzepřela jakémukoli požadavku na uzavření mírové smlouvy.“²¹⁹ Snahou kancléře Kohla totiž bylo případnou mírovou konferencí „neprobudit reparační otázku uloženou Londýnským ujednáním k hlubokému spánku“²²⁰ a „každopádně [...] vyloučit nároky na odškodnění nuceně nasazených především z východní Evropy“.²²¹ Německé straně se také nakonec za americké podpory, i přes původní sovětské představy, podařilo, aby obsahem smlouvy urovnání reparační otázky nebylo.²²² Vzhledem k tomu, že nedošlo k uzavření formální mírové smlouvy a protože smlouva „2+4“ reparační problematiku pojímá tak, jakoby neexistovala, vycházela spolková vláda z toho, že je tato otázka „de facto vyřízena“.²²³

Podobně smlouvu „2+4“ hodnotí i polský odborník na otázky odškodnění nuceně nasazených a pozdější hlavní polský vyjednaváč Jerzy Kranz: „Čtyři velmoci a oba německé státy reparační otázku zamlčely.“ Ze skutečnosti, že velmoci i Německo rezignovaly na uzavření mírové smlouvy, dále vyvozuje, že reparační otázka byla urovnána, když její neřešení bylo mlčky akceptováno. „Žádný stát neprotestoval. Současně je třeba vycházet z toho, že smlouva „2+4“ ruší podmínku z čl. 5 (2) Londýnského ujednání.“²²⁴

Jiný názor zastává česká strana. Podle ní nemůže být tato otázka uzavřena, nebyla-li nastolena při jednáních o sjednocení Německa, kterých se navíc neúčastnily státy, jež by své reparační nároky mohly vznést.²²⁵

---

²¹⁸ Vertrag über abschließende Regelung in bezug auf Deutschland z 12. 9. 1990, BGBl. II, s. 1318.

²¹⁹ Předloha Kohlova důvěrníka, ministerského ředitele Horsta Teltschika z 15. 3. 1990, citována podle Arning (2001), s. 34.

²²⁰ Hockerts, Hans Günter (2001): „Wiedergutmachung in Deutschland. Eine historische Bilanz 1945–2000“, in: *Vierteljahreshefte für Zeitgeschichte*, roč. 49, seš. 2, duben 2001, s. 210n.

²²¹ Srov. Arning (2001), s. 9.

²²² Srov. Heß, Burkhard: „Völker- und zivilrechtliche Beurteilung der Entschädigung für Zwangsarbeit vor dem Hintergrund neuerer Entscheidungen deutscher Gerichte“, in: Barwig (1998), s. 89.

²²³ Hockerts (2001), s. 211. Podrobněji k dnešnímu německému pohledu na reparační otázku viz Brodesser (2000), s. 183nn.

²²⁴ Kranz, Jerzy: „Zwangsarbeit – 50 Jahre danach: Bemerkungen aus polnischer Sicht“, in: Barwig (1998), s. 124.

²²⁵ Postoj české strany popsal hlavní český vyjednaváč J. Šitler v rozhovoru s autorem této práce 18. 4. 2001.

Interpretace smlouvy „2+4“ se tedy různí. Jak ale ukázal další vývoj – zejména v německé jurisdikci –, znamenalo toto ujednání značné oslabení německé pozice, podle které byly nároky na odškodnění bývalých nuceně nasazených předčasné. V případě, že by soudy přijaly interpretaci, podle níž byla reparační otázka na mezinárodněprávní úrovni urovnána, nic by již nebránilo²²⁶ vznášení individuálních nároků na odškodnění za nucenou práci vůči Německu a německým firmám. Tedy za předpokladu, že takovéto individuální nároky existují.

1.2.2 *Postoj sjednoceného Německa k otázce odškodnění bývalých nuceně nasazených v kontextu nových kompenzací obětem nacismu*

V prvních letech po pádu železné opony k individuálnímu prosazování nároků na odškodnění nuceně nasazených ještě nedocházelo. Daleko spíše čekaly oběti, zejména ze střední a východní Evropy, jak se sjednocené Německo po pádu železné opony ke své zodpovědnosti za nacistické zločiny postaví.

V roce 1990 se sice SRN zavázala uzavřít s JCC dohody o „dodatkovém fondovém řešení za účelem poskytnutí odškodnění za těžké utrpení těm pronásledovaným, kteří podle zákonných předpisů SRN dosud nedostali žádné anebo dostali pouze nepatrné odškodnění“,²²⁷ což také v roce 1992 uzavřením tzv. „dohody podle čl. 2“ (*Article 2-Fund, Artikel 2-Fonds*) splnila. Podle kritérií fondu však „oprávnění k příjmu dávky není dáno u osob žijících v bývalém východním bloku“.²²⁸ Duch Hallsteinovy doktríny tak zůstal i po pádu železné opony stále živý.²²⁹

Spolková republika Německo, které se podařilo dostat do situace, v níž „mohla uzavírat dohody dobrovolně a tím ve výhodné vyjednávací pozici“,²³⁰ zvolila směrem na východ osvědčenou cestu globálních dohod.

²²⁶ Konkrétně by ztratil platnost čl. 5 (2) Londýnského ujednání, který podle německého stanoviska vznášení tohoto druhu nároků znemožňoval.

²²⁷ Článek 2 ujednání mezi SRN a NDR ze dne 18. září 1990 k provádění a výkladu Smlouvy o sjednocení Německa ze dne 31. srpna 1990. Citováno podle Winkler, Pavel (1998): „Oprášená Hallsteinova doktrína“, in: *Právník*, roč. 137, č. 2, s. 154.

²²⁸ Citováno podle Winkler, Pavel (1998): „Oprášená Hallsteinova doktrína“, in: *Právník*, roč. 137, č. 2, s. 155.

²²⁹ Rozšíření platnosti „dohody podle čl. 2“ na oběti ze střední a východní Evropy se bez účasti české diplomacie podařilo prosadit pod tlakem německé opozice, amerických senátorů a amerických a světových židovských organizací v roce 1997.

²³⁰ Hockerts (2001), s. 211.

Prostředky poskytnuté v jejich rámci pak považovala za jakési „náhradní“ reparace.

V letech 1991, resp. 1993 tak v Polsku, na Ukrajině, v Rusku a Bělorusku vznikají nadace, do nichž Německo vložilo celkem 1,5 miliardy DM.²³¹ Odškodnění, kterého se dostalo jednotlivým žadatelům, však nebylo co do výše srovnatelné s tím, které obdržely oběti západní: „Kvůli velkému počtu osob pronásledovaných nacismem v těchto regionech, centru německé dobovačné a vyhlazovací války, a kvůli odpovídajícímu vysokému děliteli při distribuci peněz, stačila celková suma [...] jen na to, čemu se říká humanitární gesto.“²³² O několik let později k východoevropským nadacím ještě přibyl Česko-německý fond budoucnosti²³³ a dohody o platbách obětem nacismu byly uzavřeny i s pobaltskými státy. Německá strana se snažila definitivně uzavřít otázky minulosti a pojistit si u svých východních partnerů vlastní právní pozici, podle níž je reparační otázka od smlouvy „2+4“ uzavřena. Nuceně nasazení však buď obdrželi minimální částku, nebo byli z nadačních plateb zcela vyloučeni.²³⁴

Svoji pozici v otázce odškodnění bývalých nuceně nasazených zformulovala spolková vláda ve zprávě spolkovému sněmu v roce 1996.²³⁵ SRN vycházela z toho, že bývalí nuceně nasazení nemohou své požadavky uplatňovat přímo proti státu vedoucímu válku nebo jeho podnikům, protože tyto požadavky jsou uplatnitelné pouze mezistátně v rámci reparací. Pro vypořádání těchto požadavků je pak nutná mezinárodněprávní dohoda mezi dotýcnými státy. Zahraniční nuceně nasazení proto nemohou po německých podnicích nic požadovat, nepředpokládají to ani žádné německé zákony. Dále německá vláda upozorňuje na velký rozsah reparací, které Německo po válce muselo poskytnout, a na platná a potvrzená zřeknutí se nároků na reparace ze strany Polska a SSSR, resp. jeho nástupnických států, jakož i ze strany Bulharska, Maďarska a Rumunska. V případě států, které

---

²³¹ Do varšavské nadace vplatila SRN na základě výměny nót z 16. října 1991 500 milionů DM. Jednání vedená zpočátku mezi SRN a SSSR pokračovala i po rozpadu Sovětského svazu. Ve výměně nót z 30. března 1993 se SRN zavázala k platbě ve výši 1 miliardy DM. Po dohodě Ukrajiny, Ruska a Běloruska obdržely nadace v Kyjevě a Moskvě po 400 milionech DM a minská nadace pak 200 milionů DM.

²³² Hockerts (2001), s. 211.

²³³ Viz kapitola III.1.2.4 Česká pozice v otázce odškodnění obětí nacismu.

²³⁴ V Polsku byli nuceně nasazení do odškodnění zahrnuti také z právních důvodů pro případný precedens. Vzhledem k jejich množství však obdrželi v průměru 500 DM na hlavu.

²³⁵ Viz zpráva spolkové vlády *Umfassender Bericht über bisherige Wiedergutmachungsleistungen deutscher Unternehmen*, 3. 6. 1996, BT-Drucksache 13/4787.

se svých nároků nezřekly, se spolková vláda opírá o argument, podle kterého by k uplatnění těchto požadavků bylo zapotřebí mezistátní smlouvy. Přitom upozorňuje na to, že druh a výši reparací podle mezinárodněprávní praxe vždy určovala mírová smlouva uzavřená po skončení bojů. Smysl reparací, které jsou součástí mírotvorného procesu, může být podle spolkové vlády naplněn pouze v přiměřeném časovém odstupu od válečného stavu. A proto reparační otázka z pohledu SRN ztratila své opodstatnění, což nejlépe vyjadřuje již zmiňovaná brionská formule. V této souvislosti spolková vláda také poukázala na založení nadací ve čtyřech státech střední a východní Evropy.

Svou pozici SRN nekorigovala ani po uzavření smlouvy o odškodnění s USA, v níž se v roce 1995 přihlásila ke svým odškodňovacím závazkům, ani po rozsudku spolkového ústavního soudu v roce 1996, který potvrdil existenci individuálních nároků bývalých nuceně nasazených.²³⁶ Dvěře k odškodnění nuceně nasazených tedy SRN držela, nezávisle na pádu železné opony, pevně zavřené po celou dobu vlády Helmuta Kohla.

1.2.3 Postoj německých podniků k odškodnění bývalých nuceně nasazených

V podstatě zcela naprázdno vyznívají i snahy obětí nucených prací získat symbolické odškodné přímo od německých podniků: „Při rozhodnutí neposkytovat individuální dávky byla rozhodující myšlenka, že bezpečné určení skutečnosti nucené práce by se jen ztěžilo obešlo bez nové byrokracie. Takováto byrokracie by pak vedla ke zdoluhavým řízením, především ale také k novému bezpráví, kvůli němuž by staré rány byly spíše otevírány než hojeny. Souhlas s individuálními dávkami by kromě toho zvýhodnil ty, kteří v průběhu let svou fyzickou a psychickou sílu získali zpět a dnes možná žijí v dobrých poměrech,“²³⁷ zdůvodňovaly některé podniky v roce 1991 své stanovisko.

Mezi německým průmyslem a spolkovou vládou panovala v otázce nároků bývalých nuceně nasazených na odškodnění naprostá shoda zájmů. V prosinci 1996 například proběhla na spolkovém ministerstvu zahraničí schůzka za účasti zástupců vlády a průmyslu, která se zabývala avizovanými žalobami

²³⁶ Podrobněji ke smlouvě viz kapitola III.1.2.6 Prosazování nároků na odškodnění bývalých nuceně nasazených u amerických soudů a k rozsudku viz kapitola III.1.2.5 Prosazování nároků na odškodnění bývalých nuceně nasazených u německých soudů.

²³⁷ Z dopisu manažerů Daimler-Benz. Citováno podle Evers, Lothar: „Verhandlungen konnte man das eigentlich nicht nennen...“, in: Winkler, Ulrike (2000): *Stiften geben. NS-Zwangsarbeit und Entschädigungsdebatte*, Köln, s. 224.

německých firem před americkými soudy. Zástupci německé vlády vyjádřili připravenost vystoupit v procesu jako *amicus curiae*.²³⁸ Za případnou podporu německých firem formou *amicus curiae brief* si spolková vláda vysloužila kritiku od SPD, která navrhla zablokovat v rozpočtu ministerstva zahraničí prostředky vyhrazené na soudní výdaje ve výši 100 000 DM.²³⁹

Ještě v květnu 1998, kdy byly již podány první hromadné žaloby z titulu nucených prací proti firmě Ford a hromadné žaloby proti německým firmám byly na spadnutí, odmítal koncern VW tvrdošjně jakékoli jednání o individuálním odškodnění a hájil linii víceméně společnou celému německému průmyslu: „Právní nároky je [...] možné uplatnit vůči právním nástupcům těch institucí, které nucený nábor prováděly a které organizovaly systém koncentračních táborů. Právní nástupce je zpravidla Spolková republika Německo,“²⁴⁰ tvrdí wolfsburští manažeři a poukazují dále na dosavadní odškodnění ze strany SRN. Právní závazky koncernu Volkswagen AG k odškodnění židovských nuceně nasazených podle nich neexistují, protože soukromě právní nároky proti dnešnímu VW by bylo možné prosadit jen za předpokladu, kdyby se jednalo o právního nástupce tehdejšího Volkswagenwerk GmbH: „My jsme odjakživa [*seit jeher*] toho pojetí, že Volkswagen AG není právní nástupce firmy Volkswagenwerk GmbH založené v období nacismu [...]“²⁴¹ I kdyby však tato „právní otázka byla nazírána jinak“, nebyl by, podle zástupců koncernu, podnik VW ani potom právně zavázán splnit požadavky bývalých nuceně nasazených, protože podle pojetí spolkové vlády platí stále ustanovení z Londýnského ujednání o německých zahraničních dlužích o odložení přezkoumání reparačních nároků do konečného

---

²³⁸ *Amicus curiae* je pojem užívaný v americkém právu a znamená doslova „přítel soudu“. Osoba mající silný zájem na předmětu žaloby, která však není účastníkem řízení, může požádat soud o povolení činit procesní úkony, zdánlivě ve prospěch strany, avšak ve skutečnosti za účelem navrhnout racionální řešení v souladu s vlastními názory. Takové úkony osoby zvané *amicus curiae* jsou obvykle činěny v odvolacích řízeních týkajících se širokého veřejného zájmu; např. případů týkajících se občanských práv. Tyto procesní úkony, nazývané *amicus curiae briefs*, mohou činit soukromé osoby nebo vláda. (Srov. Black, Henry Campbell (1983): *Black's Law Dictionary. Definitions of the Terms and Phrases of American and English Jurisprudence, Ancient and Modern*, St. Paul, Minn., s. 85).

²³⁹ Část protokolu ze schůzky spolkové vlády se zástupci německých firem: Teilstück eines Protokolls, Bezug: 3. Besprechung der BuReg mit den Firmen am 18. 12. 1996, Betr.: Klage Fishel gegen Bayer u. a. vor einem US Gericht, <http://www.ns-zwangsarbeiterlohn.de>.

²⁴⁰ Dopis člena představenstva Klause Kockse a právníka Hans-Viggo von Hülsena zástupci bývalých vězňů koncentračních táborů nasazených u VW Klausu von Münchhausenovi, 18. 5. 1998, <http://www.ns-zwangsarbeiterlohn.de>.

²⁴¹ Tamtéž.

vyřešení reparačních otázek. Kdyby navíc „dokonce“ byl Volkswagen toho pojetí, že smlouva „2+4“ toto vyřešení přinesla, „bylo by výsledkem to, že nároky bývalých nuceně nasazených by byly promlčené“.²⁴² Odmítání pří-
mého individuálního odškodnění však neznamená, že by VW odmítal svou
morální zodpovědnost, jak tvrdí jeho zástupci, a proto bude i nadále pod-
porovat projekty orientované zejména na budoucnost.²⁴³

1.2.4 Česká pozice v otázce odškodnění obětí nacismu

Stejně tak jako nebylo po pádu berlínské zdi odškodnění obětí naci-
smu prioritou německé politické reprezentace, nebylo ani v tehdejší Čes-
koslovensku významnějším politickým tématem. Československá strana
navíc podlehla iluzi, že není třeba vyvíjet zvláštní úsilí, protože sjednoce-
né demokratické Německo přistoupí k odškodnění obětí nacismu samo.
Jak vyplývá z předchozí kapitoly, opak byl pravdou.

I když se ČSFR z podobných důvodů nezúčastnila jednání o smlouvě
„2+4“ a své nároky tudíž nevznesla, zareagovala tehdejší administrativa čes-
koslovenského federálního ministerstva zahraničí. FMZV navázalo na svou
dosavadní činnost a ještě v roce 1990 byla spolkové republice zaslána nota
s výzvou, aby se přistoupilo k řešení otevřených problémů mezi Českoslo-
venskem a Německem v souvislosti s 2. světovou válkou.²⁴⁴ Svůj postoj, že
tuto otázku považuje za otevřenou, dala ČSFR v průběhu 90. let najevo
několikrát.

Na rozdíl od Polska, Ukrajiny, Ruska a Běloruska nevznikla v ČSFR,
resp. ČR po podepsání bilaterální smlouvy s Německem „usmiřovací“ nada-
ce.²⁴⁵ Zůstalo jen u německého příslibu, pro jehož naplnění dlouho neby-
la v SRN vhodná doba.²⁴⁶ Po zálohovém odškodnění obětí nacismu českým
státem v roce 1994,²⁴⁷ české aktivitě a uchopení tématu německou opozicí

²⁴² Tamtéž.

²⁴³ Za tím účelem vyčlenil koncern VW již v roce 1991 12 milionů DM. Podobné platby reali-
zovaly v roce 1998 Daimler-Benz (20 milionů DM) a v roce 1995 Hamburgische Elektrizitäts-
-Werke (0,5 milionu DM) a společně BASF, Bayer, Daimler-Benz, Hoechst (0,2 milionu DM).
Viz Spoerer (2001), s. 248.

²⁴⁴ Podle sdělení Jiřího Šitlera v rozhovoru z 18. 4. 2001.

²⁴⁵ A to i přesto, že právní pozice ČR díky nezřeknutí se nároků vůči Německu byla silnější
než pozice ostatních zemí střední a východní Evropy.

²⁴⁶ Celá záležitost se stala osobní věcí kancléře Kohla („*Chefsache*“), který ji úspěšně blokoval
až do roku 1997. Důvodem byl zejména tlak ze strany sudetských Němců a CSU.

²⁴⁷ Dne 2. 11. 1994 přijal Parlament ČR zákon č. 217 o poskytnutí jednorázové peněžní část-
ky obětem nacistické persekuce.

byla nakonec po složitých jednáních uzavřena v roce 1997 Česko-německá deklarace. Na jejím základě byl založen Česko-německý fond budoucnosti (ČNFB). V deklaraci se německá vláda zavázala vložit do fondu 140 milionů DM. Na rozdíl od jiných nadací, do kterých státy střední a východní Evropy nepřispívaly žádnými prostředky, přislíbila vklad 25 milionů DM i ČR.²⁴⁸ Deklarace byla doprovázena dopisem ministra zahraničních věcí ČR Josefa Zieleniece, ve kterém ministr „po konzultaci s právníky“ v reakci na požadavek německé strany sděluje, že není možné, aby se ČR zřekla individuálních nároků svých občanů.²⁴⁹

Ve statutu fondu bylo zakotveno, že „většina prostředků Fondu bude využita na projekty sloužící ku prospěchu obětem nacionálněsocialistického násilí“.²⁵⁰ V souladu s tímto ustanovením schválila správní rada ČNFB „Projekt humanitární pomoci pro oběti nacionálněsocialistického násilí z Česko-německého fondu budoucnosti“, tzv. Sociální projekt – tedy odškodnění českých obětí nacismu. Jeho předkladatelem a nositelem je Koordinační komise, která je zplnomocněnou organizací Českého svazu bojovníků za svobodu a Federace židovských obcí v ČR. Sociální projekt byl schválen ve výši 90 milionů DM.²⁵¹ Prostředky byly určeny pro oběti všech národností, vystavené „nejtvrdší nacistické persekuci“ vězněním či ukrýváním se za nelidských podmínek, které nebyly dosud odškodněny „podle německých odškodňovacích zákonů a jiných aktů“.²⁵² Těmto postiženým mají být poskytovány ročně po dobu deseti let částky v rozmezí od 12 000 Kč do řádově několika desítek tisíc Kč v závislosti na délce a druhu persekuce. Příjemci těchto plateb se však

---

²⁴⁸ Čl. VII deklarace stanoví: „Obě strany zřídí česko-německý fond budoucnosti. Německá strana prohlašuje, že je připravena vložit do fondu 140 milionů DM. Česká strana prohlašuje, že je připravena vložit do fondu 440 milionů Kč.“

²⁴⁹ Podle sdělení Jiřího Šitlera v rozhovoru z 18. 4. 2001.

²⁵⁰ Čl. 2.2 Statutu Česko-německého fondu budoucnosti.

²⁵¹ Správní rada ČNFB (SR ČNFB) nejprve 4. 3. 1998 schválila poskytnutí zálohové částky 11 645 000 DM ještě před definitivním upřesněním projektu. Jeho dopracovaná a konečná podoba byla pak SR ČNFB schválena na jejím pátém zasedání 15.–16. 11. 1998. Celková suma 90 milionů DM zhruba odpovídá výši prostředků vynaložených českým státem na platby obětem nacismu podle zmíněného zákona č. 217/1994. Na podporu ostatních projektů (a administrativní náklady) zbylo z celkových 165 milionů DM, které vložily obě vlády do ČNFB, 75 milionů DM. Německá strana tak vlastně přislíbila 90 milionů DM na odškodnění nejhůře postižených obětí nacismu a na ostatní projekty pak SRN přispěla 50 miliony DM a ČR 25 miliony DM.

²⁵² Viz „Projekt humanitární pomoci pro oběti nacionálněsocialistického násilí z Česko-německého fondu budoucnosti“ (Sociální projekt), <http://www.fb.cz/>.

nezřekli žádných svých nároků a navíc znění Sociálního projektu výslovně stanoví, že „přijetím dávek se nevylučuje možnost přijímat humanitární nebo dobročinné příspěvky z jiných zdrojů“.²⁵³ Ve srovnání s ostatními příspěvky z ČNFB šlo o projekt nestandardní, se kterým však bylo od samého počátku počítáno. To dokazují i jednotlivá ustanovení statutu fondu.²⁵⁴

I přes svou snahu a aktivitu se bývalí čeští nuceně nasazení do kritérií Sociálního projektu nevešli. O tom, že „většina prostředků“ fondu, tedy 90 milionů DM, bude použita jen pro nejhůře postižené oběti nacismu, bylo rozhodnuto na politické úrovni ještě před vznikem ČNFB.²⁵⁵ Shody tedy bylo dosaženo v záměru poskytnout důstojnější odškodnění menšímu počtu nejvíce diskriminovaných obětí, mezi něž bývalí nuceně nasazení zařazeni nebyli.²⁵⁶

1.2.5 Prosazování nároků na odškodnění bývalých nuceně nasazených u německých soudů

Odmítavý postoj německé strany k politickému řešení otázky odškodnění nacistické nucené práce, které by bývalé nuceně nasazené uspokojilo, přiměl jejich zástupce k výraznější aktivizaci a k hledání jiných cest při prosazování svých požadavků. Zklamání z výsledků mezistátních jednání i z neměnného postoje německého průmyslu vedlo bývalé nuceně nasazené k uplatňování svých nároků i soudní cestou.

V praxi se však ukázalo, že i po pádu železné opony je tato cesta velmi komplikovaná a k cíli vede jen velmi obtížně. Prosazování požadavků na odškodnění nuceně nasazených před německými soudy přineslo celou řadu složitých problémů.²⁵⁷

Nejprve bylo nutné vyjasnit, zda nucená práce zakládá individuální nároky, přičemž v úvahu přicházely nároky veřejnoprávní a občanskopráv-

²⁵³ Tamtéž.

²⁵⁴ Pro tzv. Sociální projekt neplatí podle statutu fondu zásada přiměřeného rozdělování prostředků fondu mezi jednotlivé podporované oblasti česko-německých vztahů (čl. 5.2) a zásada přednosti společných česko-německých projektů či počinů financovaných ještě jiným sponzorem (čl. 5.3).

²⁵⁵ Podle sdělení člena správní rady ČNFB Miroslava Kunštáta, 1. 11. 2001.

²⁵⁶ Později byl správní radou schválen projekt, v jehož rámci byly Svazu nuceně nasazených poskytnuty finanční prostředky na registraci jeho členů, bývalých nuceně nasazených.

²⁵⁷ Některé z následujících otázek viz Heß, Burkhard: „Völker- und zivilrechtliche Beurteilung der Entschädigung für Zwangsarbeit vor dem Hintergrund neuerer Entscheidungen deutscher Gerichte“, in: Barwig (1998), s. 66.

ní. Odškodnění by se v tomto případě týkalo náhrady mzdy a škod na těle a zdraví vzešlých z nucené práce, u vězňů navíc ještě náhrady za škody na svobodě. Dále bylo nutné prozkoumat, zda mají být žaloby podány proti Spolkové republice Německo jako právnímu nástupci Německé říše, či proti soukromým podnikům, které nuceně nasazené využívaly. Také bylo nutné vyjasnit, v jakém vztahu jsou individuální nároky k odškodňovacímu právu SRN.

Na druhou stranu bylo nutné rozhodnout, zda tyto individuální požadavky nebyly vyřízeny mezinárodněprávními ustanoveními. Tedy zda nedošlo mezi lety 1945–1990 v mezinárodních smlouvách ke zřeknutí se nároků na odškodnění a reparace a tím i k zaniknutí nároků jednotlivých nuceně nasazených.

První žaloby byly proti SRN podány v roce 1992. Výrazné posílení pozice individuálních žalobců přinesl rozsudek spolkového ústavního soudu z května 1996,²⁵⁸ který odmítl tezi, podle které „existuje taková ‚exkluzivita‘ reparací, že individuální nároky od počátku nevznikají, protože válka je mezistátní záležitostí výlučně mezi státy“.²⁵⁹ Pod tlakem hrozícího promlčení²⁶⁰ došlo poté k podání stovek žalob proti německým firmám.

Na základě rozsudku ústavního soudu rozhodl v listopadu 1997 zemský soud v Bonnu ve věci žaloby 22 bývalých vězňů koncentračního tábora Osvětim proti SRN z titulu nucené práce. Žaloby 21 z nich byly zamítnuty s poukazem na § 8 BEG, podle kterého mohou být odškodněny pouze skutkové podstaty uvedené v BEG, přičemž tito žalobci již pobírají odškodnění podle BEG například za odnětí svobody či škody na zdraví.²⁶¹ Náhrada škody byla přiznána pouze jedné žalobkyni, na kterou se BEG kvůli jejímu bydlišti nevztahoval. Německý stát jí měl vyplatit 15 000 DM. Podobně dopadl i soudní proces u zemského soudu v Brémách v červnu 1998. Proti rozsudku zemského soudu v Bonnu se odvolali jak zamítnutí žalobci, tak spolková republika k vrchnímu zemskému soudu v Kolíně nad Rýnem. Ten v prosinci 1998 rozsudek nižší instance zrušil se zdůvodněním,

²⁵⁸ BVerfGE 94, 315, 330nn.

²⁵⁹ Heß, Burkhard: „Völker- und zivilrechtliche Beurteilung der Entschädigung für Zwangsarbeit vor dem Hintergrund neuerer Entscheidungen deutscher Gerichte“, in: Barwig (1998), s. 78.

²⁶⁰ Promlčení lhůta byla v případě těchto nároků tříletá, měla tedy vypršet v květnu 1999.

²⁶¹ Srov. Bundesverband Information und Beratung für NS-Verfolgte (1998): *Projektentwurf: Gerechtigkeit für die Überlebende der NS-Zwangsarbeit*, <http://www.hagalil.com/bvnsv/index.htm>.

že „soudcům občanského práva nepřísluší pravomoc k rozšiřování nároků veřejnoprávního charakteru“.²⁶²

I přes celkově relativně hubený materiální výsledek představovaly tyto rozsudky zlom v praxi německé justice a otevřely nové možnosti zejména pro oběti ze střední a východní Evropy. Vhodnost a efektivnost tohoto postupu však velmi zpochybňovala skutečnost, že mezi podáním žalob a rozsudkem uplynulo pět let, přičemž následné odvolání přineslo další zdržení.

1.2.6 Prosazování nároků na odškodnění bývalých nuceně nasazených u amerických soudů

Žaloba Hugo Princze

Mnohem příznivější prostředí pro uplatnění nároků bývalých nuceně nasazených nabízely Spojené státy. Odškodnění nucené práce zde bylo součástí velkého společenského a právního tématu – žalob pramenících ze zločinů holocaustu (*Holocaust-Litigation*).²⁶³ Oběti holocaustu v roli žalobců či jejich zástupci mohli počítat s nakloněným veřejným míněním a „politickým a hospodářským prostředím, ve kterém byly žalované podniky vystaveny značným ztrátám na svém image a neustálým hrozbám bojkotů“.²⁶⁴ Přesvědčit se o tom mohla Spolková republika Německo již v roce 1995, kdy se jí soudní proces na základě žaloby amerického občana Hugo Princze proti německým podnikům²⁶⁵ podařilo odvrátit jen za cenu mezinárodní dohody s USA. Obsahem dohody se stalo, v souladu s principy mezinárodního práva, odškodnění pouze amerických obětí nacismu – tedy malé skupiny postižených, kteří byli v době poškození občany USA.²⁶⁶ Výše odškodného závisela na délce věznění, ale v průměru představovala 76 000 USD na osobu.²⁶⁷

²⁶² Heß, Burkhard: „Entschädigung für NS-Zwangsarbeit vor US-amerikanischen und deutschen Zivilgerichten“, in: *Die Aktiengesellschaft*, 44, 4/1999, s. 151.

²⁶³ Šlo mimo jiné o tzv. spící konta, nevyplacené pojistky, „arizovaný“ židovský majetek, financování koncentračních táborů či navrácení ukradených uměleckých předmětů.

²⁶⁴ Heß, Burkhard: „Entschädigung für NS-Zwangsarbeit vor US-amerikanischen und deutschen Zivilgerichten“, in: *Die Aktiengesellschaft*, 44, 4/1999, s. 145.

²⁶⁵ Šlo o Mercedes Benz, Bayer, BASF a Hoechst.

²⁶⁶ Dohoda užívající termín „odškodnění“ zcela vybočuje z německé doktríny, podle které je odškodnění obětí nacismu uzavřenou záležitostí a SRN pouze dobrovolně poskytuje humanitární dávky.

²⁶⁷ Gedda, George: „Germany settles Holocaust claim“, *The Detroit News*, 22. 6. 1999.

Hromadné žaloby

Ještě výrazněji než politické a hospodářské prostředí přispěl k uplatňování nároků na odškodnění nuceně nasazených americký právní systém, který ve srovnání se systémem evropským zvýhodňuje žalobce: „rozsáhlé pravomoci, podnikatelsky myslící, agresivní advokáti, systém procesních nákladů umožňující podání žaloby bez rizika a také výhled na vysoké sumy za náhradu škod přiznané porotou zvou k uplatňování práva.“²⁶⁸ Hlavním nástrojem obětí nacismu se od roku 1996 stává institut amerického práva nazývaný hromadná žaloba (*class action*). Jejím cílem může být i dosažení mimosoudního vyrovnání, aniž by došlo k jejímu obsahovému přezkoumání.²⁶⁹

Hromadná žaloba umožňuje několika jednotlivým poškozeným žalovat v případě kolektivní škody jménem celé shodně postižené skupiny obětí, s nimiž však žalobci nemusí být domluveni. I když formálně vystupují na straně žalujících jen jmenovití reprezentanti, platí právní moc rozsudku i závaznost případného urovnání v zásadě pro všechny. Hromadná žaloba musí splňovat následující podmínky: „Mj. musejí být zažalované nároky typické pro celou skupinu [*class*] (*typicality*); ostatní členové musejí být o procesu informováni [...] a dostat možnost se [k němu] nepřipojit [...]. Nakonec musejí nejen konkrétní žalobci [*representative plaintiffs*], nýbrž i jejich advokáti zaručit, že budou celou skupinu [*class*] zastupovat čestně a přiměřeně [*fairly and adequately*].“²⁷⁰

Příslušnost amerických soudů pro žaloby týkající se zločinů, které byly spáchány německými podniky v Evropě, se odvozuje od obchodní činnosti žalovaných firem v příslušném soudním obvodu, z americké státní příslušnosti žalobce a z „Alien Tort Claims Act“,²⁷¹ zákona z roku 1789. Tato norma „otevřít přístup k americkým soudům ‚for a tort only, committed in violation of the law of nations or a treaty of the United States‘. Tento předpis, který měl původně umožnit potrestání námořních lupičů a pirátů, byl ‚znovuobjeven‘ v osmdesátých letech.“²⁷²

Specifická je v procesu hromadné žaloby i role soudce. Jeho primárním cílem je dosažení dohody, a to pokud možno ještě před začátkem samot-

²⁶⁸ Heß, Burkhard: „Entschädigung für NS-Zwangsarbeit vor US-amerikanischen und deutschen Zivilgerichten“, in: *Die Aktiengesellschaft*, 44, 4/1999, s. 145.

²⁶⁹ Tamtéž, s. 146.

²⁷⁰ Tamtéž.

²⁷¹ 28 U. S. C. § 1350.

²⁷² Heß, Burkhard: „Entschädigung für NS-Zwangsarbeit vor US-amerikanischen und deutschen Zivilgerichten“, in: *Die Aktiengesellschaft*, 44, 4/1999, s. 145.

ného procesu. „Prominentním znakem [...] je ‚odprávnění‘ [*Entrechtlichung*] sporu: Uzavření vyrovnání probíhá nezávisle na právní materii.“²⁷³ Jako pomocníka při urovnávání sporu může soud povolat zprostředkovatele (*settlement master*). Výsledkem vyrovnání pak bývá vznik odškodňovacího fondu, který dohodnuté finanční prostředky rozdělí poškozeným.

Nástroj hromadných žalob a zvýšená pozornost americké společnosti pro otázky spojené s holocaustem vynesly na scénu, kde se problematika odškodnění dosud řešila, nové aktéry: americké advokáty specializované na vznášení a urovnávání hromadných žalob. Jejich vliv se stal natolik markantní, že se začalo hovořit o diplomacii advokátů (*Plaintiff's Diplomacy*).²⁷⁴ Vzhledem k obtížné žalovatelnosti vlády suverénního státu v americkém právním systému je možné žaloby vznášet pouze proti zahraničním firmám, „ale šíře žaloby a prominentní charakter žalob si účast vlády stejně vynutí“.²⁷⁵

Jako první se o síle amerických advokátů mohly přesvědčit švýcarské banky. Hromadné žaloby proti nim byly vzneseny v roce 1996. Důvodem byl fakt, že stále disponovaly majetkem obětí nacismu, který u nich deponovaly ony samy či – po konfiskaci – nacisté. Přitom získat tento majetek zpět bylo pro dědice téměř nemožné. Po dvou letech, 12. srpna 1998, byl spor urovnán. Jednání nakonec přinesla závazek švýcarských bank Credit Suisse a UBS AG vyplatit 1,25 miliardy USD.²⁷⁶

Již v průběhu jednání se švýcarskými bankami se pozornost (kromě pojišťoven, které nevyplatily pojistky obětí holocaustu) pozvolna obracela k firmám, jež za 2. světové války využívaly práci vězňů koncentračních táborů. Zejména američtí advokáti Melvin Weiss a Michael Hausfeld z renomovaných advokátních kanceláří,²⁷⁷ mající zkušenosti právě z jednání se švýcarskými bankami, začali zkoumat možnost uplatnění hromadných žalob při prosazování nároků na odškodnění bývalých nuceně nasazených. V přípravách se velmi angažovala jejich spolupracovnice, advokátka Deborah Sturmanová, na kterou se již dříve obrátil Rudy Kennedy, bývalý osvětimský vězeň přinucený pracovat pro tamější I.G.-Farben, angažovaný v kampani za

²⁷³ Tamtéž, s. 149.

²⁷⁴ Viz Slaughter, Anne-Marie; Bosco, David (2000): „Plaintiff's Diplomacy“, in: *Foreign Affairs*, Vol. 79, No. 5, 102–116.

²⁷⁵ Tamtéž, s. 107.

²⁷⁶ Tamtéž, s. 108.

²⁷⁷ Šlo o newyorskou kancelář Milberg, Weiss, Bershad, Hynes & Lerach, L.L.P. a washingtonskou kancelář Cohen, Milstein, Hausfeld & Toll, P.L.L.C.

odškodnění bývalých nuceně nasazených. Sturmannová pak v létě 1997 také navázala spolupráci s Lotharem Eversem a jeho kolegy ze Spolkového sdružení pro informace a poradenství obětem nacismu (*Bundesverband Information und Beratung für NS-Verfolgte*) v Kolíně nad Rýnem. Jako první byla 4. března 1998 v Newarku u District Court of New Jersey zažalována americká firma Ford.²⁷⁸ Koncem srpna 1998 pak u stejného soudu byla totožnými advokátními kancelářemi podána hromadná žaloba bývalých nuceně nasazených proti koncernu Volkswagen. Již předtím podal hromadné žaloby na několik německých koncernů newyorský advokát Ed Fagan,²⁷⁹ jehož obrovskou zbraní byla práce s médií a schopnost sebe prezentace. Poté následovala celá řada dalších žalob proti německým firmám a jejich filiálkám v USA.²⁸⁰ Na podzim roku 1998 bylo u amerických soudů žalováno již téměř 20 německých podniků za svou roli při zaměstnávání nuceně nasazených.

1.2.7 Více než příklad: postoj koncernu Volkswagen a dolnosaského ministerského předsedy Gerharda Schrödera k otázce odškodnění bývalých nuceně nasazených

Nebyli to však pouze specializovaní američtí právníci, kdo přispěl k „drolení blokády“.²⁸¹ Kromě již zmíněných soudních procesů, kterým musela čelit SRN, hrozily v samotném Německu žaloby i jednotlivým německým podnikům. Velmi aktivní byl na tomto poli Klaus von Münchhausen, který byl desítkami bývalých nuceně nasazených zplnomocněn k jejich zastupování. Tento brémský politolog stál i u prvních žalob proti SRN v roce 1992 a v březnu 1998 dosáhl mimosoudního vyrovnání koncernu Diehl se svými mandanty.²⁸² Další podnik, proti němuž zahájil tažení ihned poté, byl Volkswagen.

²⁷⁸ Jednalo se zatím o jakýsi pilotní projekt, jehož se však kromě zmíněných advokátů účastnila již celá řada pozdějších účastníků jednání, mimo jiné i pozdější člen kuratoria spolkové nadace prof. Burt Neuborne. Z procedurálních důvodů byly žalovány americké firmy (Ford Werke Köln a Ford Motor Company), jejichž činnost v Kolíně nad Rýnem za války byla historiky dobře prozkoumána. Viz Evers, Lothar: „Verhandlungen konnte man das eigentlich nicht nennen...“, in: Winkler (2000), s. 223.

²⁷⁹ Šlo například o podniky BMW, Volkswagen, Daimler-Benz, Siemens, Krupp, MAN a Leica.
²⁸⁰ Například Krupp, Telefunken, Siemens, Daimler-Benz, General Motors (díky dceřině společnosti Opel), BMW, Bosch, AEG, Bayer, BASF, Rheinmetall, Mannesmann, Hoechst, Heinkel, Henkel, Continental a Degussa.

²⁸¹ Jedna z kapitol v knize M. Arninga (2001) se jmenuje „Jak se počala drolit desetiletí dlouhá blokáda“ (*Wie eine Jahrzehntelange Blockade zu bröckeln begann*).

²⁸² Diskuse o roli podnikatele Karla Diehla za války se rozproudila v roce 1997 poté, co mu bylo propůjčeno čestné občanství města Norimberk.

Postoj koncernu VW k odškodnění bývalých nuceně nasazených byl pro další celkový vývoj této otázky zásadní a v mnohém ho předznamenával. Důvodem byla jednak významná pozice automobilky jako jednoho z největších a nejznámějších německých podniků a jednak propojení koncernu s nejvyššími patry německé politické scény. Spolková země Dolní Sasko je vlastníkem dvaceti procent akcií VW, což jí zaručuje místo v dozorčí radě pro jejího ministerského předsedu a ministra vnitra. Tehdejším předsedou dolnosaské vlády a tudíž členem dozorčí rady VW byl Gerhard Schröder, sociálnědemokratický kandidát na post spolkového kancléře a vyzývateľ Helmuta Kohla ve spolkových volbách v září roku 1998.

Po několikaměsíčním marném úsilí o zahájení jednání o mimosoudním vyrovnání a blokadě těchto snah jak ze strany wolfsburského koncernu, tak i z hannoverské státní kanceláře oznamuje 13. 6. 1998 von Münchhausen, že jménem třiceti bývalých židovských nuceně nasazených žijících v Izraeli podnikne všechny nutné kroky, aby koncern VW stanul před soudem z důvodu nevyplacených mezd v letech 1944/45.²⁸³ Volkswagen reaguje tiskovým prohlášením z 15. 6. 1998, ve kterém odmítá individuální odškodnění a uvádí známé argumenty, obsažené v dopise von Münchhausenovi z května téhož roku.²⁸⁴

Zcela nové tóny však najednou zaznívají z dolnosaské státní kanceláře, která se již nalézá ve víru volební kampaně. Gerhard Schröder přichází s požadavkem zřízení spolkového fondu pro odškodnění bývalých nuceně nasazených, do kterého by přispěly příslušné podniky. Navíc slíbil, že „spolková vláda vedená SPD takový fond zřídí“.²⁸⁵ Schröder se snažil zabránit tomu, aby se při své spanilé jízdě médií jako kandidát na kancléře pro příští tisíciletí nedostával do záře reflektorů v souvislosti s propíráním nacistické minulosti wolfsburského koncernu. Navíc měl dostatek instinktu a informací o chystaných žalobách, aby mu bylo zřejmé, že se celá záležitost již stěží obejde bez politického řešení.²⁸⁶ Toto téma také nabízelo

²⁸³ Tiskové prohlášení K. v. Münchhausen z 13. 6. 1998, <http://www.ns-zwangsarbeiterlohn.de>.

²⁸⁴ Obsah dopisu viz poznámka 240.

²⁸⁵ DPA, 16. 6. 1998.

²⁸⁶ Podle sdělení Jiřího Šitlera hovořil neoficiálně americký velvyslanec v SRN Kornblum již v průběhu roku 1998 o možnosti řešit celou záležitost formou německé nadace, za jejíž zřízení a fungování by SRN dostala od USA záruky o zamítnutí žalob proti německým podnikům před americkými soudy. Tehdy zejména německá strana ještě uvažovala o zárukách formou zákonného usnesení amerického kongresu. Také podle polského týdeníku *Polityka* navázali zástupci organizací amerických obětí kontakt s SPD a Zelenými již počátkem roku

Schröderovi, jehož strana se v opozici k odškodnění nuceně nasazených tradičně stavěla otevřeně,²⁸⁷ možnost profilace a vymezení se vůči svému politickému soupeři Helmutu Kohlovi. (Ten ještě koncem srpna 1998 prohlášoval, že „odškodňovací pokladna [Wiedergutmachungskasse] spolku nebude znovu otevřena“,²⁸⁸ a doporučil německým podnikům, ochotným pod zvyšujícím se tlakem k odškodnění nuceně nasazených, aby platby poskytly již existujícím nadacím ve střední a východní Evropě.) Navíc, jak ukázal i vývoj po volbách v roce 1998, bylo jedním ze zahraničněpolitických cílů vládní koalice SPD – BÜNDNIS 90/DIE GRÜNEN znovunabytí takového mezinárodněpolitického postavení, které by odpovídalo hospodářskému a geopolitickému významu SRN. Přitom uzavírání kapitol spojených s nacistickou minulostí Německa představuje jednu z podmínek splnění tohoto cíle.

Budoucí kancléř svým požadavkem na zřízení spolkového fondu, inspirovaným návrhem celozávodní rady (*Gesamtbetriebsrat*) koncernu VW, podpořil nároky bývalých nuceně nasazených, aniž tím však ohrozil právní stanovisko a pozici Volkswagenu. Avšak firma s globální působností dosahující rekordních zisků a kupující takové značky jako Rolls-Royce a Lamborghini, za něž zaplatila více než půl druhé miliardy DM, mohla jen ztěží odolávat tlaku veřejného a zejména zveřejněného mínění. Necelý měsíc po svém zamítavém stanovisku přišlo představenstvo největšího evropského automobilového koncernu s konceptem soukromého fondu pomoci (*privater Hilfsfonds*), který „poskytne humanitární pomoc individuálním obětem“ přinuceným za války pracovat pro VW.²⁸⁹

Volkswagen sice nebyl první ani poslední, kdo se odhodlal k individuálnímu odškodnění bývalých nuceně nasazených.²⁹⁰ Celý proces však přinesl dva významné zlomy: stanovisko Gerharda Schrödera pro budoucí státní linii a postoj představenstva VW pro jednotu a argumentaci německých firem. Pro samotné oběti se ovšem zatím změnilo málo –

1998. Viz Burdzy, Pawel: Miejsce przy stole. Kulisy polskich zabiegów o odszkodowania dla niewolników III Rzeszy, in: *Polityka*, č. 24/2000.

²⁸⁷ Vlády vedené SPD však nebyly v minulosti k neodškodněným obětem nacismu ze střední a východní Evropy o nic vstřícnější než koalice jejich politických protivníků.

²⁸⁸ *Berliner Zeitung*, 22. 8. 1998.

²⁸⁹ Reuters, 7. 7. 1998.

²⁹⁰ Vlastní fond za účelem individuálních plateb zřídil kromě koncernu Volkswagen i Siemens. Před nimi ohlásila tento záměr i Degussa, která nakonec prostředky vložila až do společného fondu. Vedle nich vyplatil koncern Adlerwerke bývalým nuceně nasazeným celkem 80 000 DM a již zmiňovaný Diehl 3 miliony DM. Viz Spoerer (2001), s. 248.

spolkovým kancléřem byl stále Helmut Kohl a Volkswagen zatím ani nenaznačil, o jak vysoké platby by mělo jít. O výši odškodnění přitom nemusel s nikým jednat.

2. Jednání o odškodnění bývalých nuceně nasazených a jiných obětí nacismu

2.1 Zrod jednání o odškodnění bývalých nuceně nasazených a jiných obětí nacismu

2.1.1 Role Gerbarda Schrödera a německého průmyslu; nástup rudozelené koalice

Září roku 1998 přineslo obrovský nárůst hromadných žalob proti německým podnikům v USA. Kromě soudních procesů se v USA rozběhla mediální kampaň vedená ve stejném duchu jako v případě švýcarských bank či evropských pojišťoven, některé „story“ však byly pro americkou veřejnost ještě potavější: „Tomuto příběhu se v amerických médiích dostalo podstatně více pozornosti než sporu se švýcarskými bankami,“ napsal o výrobci pověstného Cyklonu B a zpracovateli zlata obětí holocaustu, chemickém koncernu Degussa, Peter De Thier z *Berliner Zeitung*.²⁹¹ Odborníci varovali před dynamikou, silou a až hysterií veřejného mínění v USA a poukazovali na výsledek kampaně proti švýcarským bankám.²⁹² Německému průmyslu hrozily obrovské škody.

Některé německé koncerny orientované na export do Spojených států si uvědomovaly vážnost situace a buď založily své odškodňovací fondy (VW, Siemens) či deklarovaly připravenost přispět za účelem odškodnění bývalých nuceně nasazených do společného fondu německého průmyslu (BMW). I přes společný zájem na odvrácení žalob v USA se německé firmy nedokázaly shodnout na jednotné strategii. Vyšlo to najevo v polovině září při zasedání Svazu německého průmyslu (BDI): „Konflikt probíhá exemplárně mezi BMW a koncernem Krupp. Automobiloví producenti zastupují spíše odvětví orientované na konzum, ocelářský koncern pak tradiční odvětví německého průmyslu. Oba koncerny čelí v USA hromadným žalo-

²⁹¹ Thier, Peter (1998): „Der Mercedes-Stern könnte in den USA rasch seinen Glanz verlieren. Ehemalige Zwangsarbeiter klagen gegen deutsche Industriekonzerne“, in: *Berliner Zeitung*, 4. 9. 1998.

²⁹² Kesse, Christoph (1998): „Vermeidbarer Schaden“, *Berliner Zeitung*, 4. 9. 1998.

bám. Zatímco mnichovský podnik zdůrazňuje svůj zájem na ‚urychleném řešení‘, aby se zbavil těchto nepříjemných požadavků, essenský koncern nad tím mává rukou: Již v roce 1956 zaplatil tento producent oceli deset milionů DM Jewish Claims Conference, prohlašuje vedení koncernu.“²⁹³ BDI jako zprostředkovatel tak skončil a tato role byla vyhrazena pro nového kancléře, Gerharda Schrödera.

Koncem září 1998 vyhrála v Německu volby do spolkového sněmu SPD a za svého koaličního partnera si vybrala stranu BÜNDNIS 90/DIE GRÜNEN. Necelý měsíc po volbách mezi sebou obě strany uzavřely koaliční dohodu. Vzhledem k tradičně vstřícnému a aktivnímu postoji Zelených v otázce odškodnění jak bývalých nuceně nasazených, tak i ostatních „zapomenutých obětí“ se Schröderův předvolební slib o zřízení odškodňovacího fondu stal bez problémů součástí koaličního ujednání.²⁹⁴ Svůj cíl si budoucí vládní koalice zformulovala zcela jasně: „Rehabilitace a vylepšení odškodnění pro oběti nacistického bezpráví zůstává i nadále závazkem. Nová spolková vláda iniciuje [*auf den Weg bringen*] pro „zapomenuté oběti“ spolkovou nadaci ‚Odškodnění nacistického bezpráví‘ a za účasti německého průmyslu spolkovou nadaci ‚Odškodnění nacistické nucené práce‘.“²⁹⁵

Den po uzavření koaliční dohody se budoucí kancléř Schröder sešel s vrcholnými manažery některých žalovaných firem,²⁹⁶ kteří mimo jiné požadovali, aby se ujal zprostředkování mezi nimi a americkými advokáty a vytvořil právní a politický rámec pro dohodu. Mezi manažery však znovu nepanovala shoda. Tentokrát se nelíbila zástupcům průmyslových podniků myšlenka společného postupu s německými bankami, které nečelí žalobám v důsledku využívání nucené práce, nýbrž pro jejich roli při arizacích a obchodech s ukradeným zlatem. Záměrem spolkové vlády však bylo vypořádání všech nároků obětí nacismu najednou. To se později ukáže jako jedna z největších komplikací celého procesu.

²⁹³ Arning (2001), s. 75.

²⁹⁴ Iniciativy Zelených v oblasti odškodnění bývalých nuceně nasazených viz III.1.1.1 Opoziční iniciativy ve spolkovém sněmu. Ještě v listopadu 1997 podala strana BÜNDNIS 90/DIE GRÜNEN ve spolkovém sněmu návrh na zřízení spolkové nadace „Odškodnění za nacistickou nucenou práci“ (*Entschädigung für NS-Zwangsarbeit*), viz BT-Drucksache 13/8956.

²⁹⁵ *Aufbruch und Erneuerung – Deutschlands Weg ins 21. Jahrhundert. Koalitionsvereinbarung zwischen der Sozialdemokratischen Partei Deutschlands und BÜNDNIS 90/DIE GRÜNEN*, Bonn, 20. 10. 1998.

²⁹⁶ Schůzky se účastnili například předseda představenstva firmy Siemens AG Heinrich von Pierer, mluvčí představenstva Deutsche Bank AG Rolf Breuer a šéf koncernu VW Ferdinand Piëch.

Budoucí kancléř po schůzce deklaroval zájem na rychlém, společném a „pragmatickém“ vyřešení situace a připravenost nové spolkové vlády pomoci německému hospodářství, které podle něj „má nárok na ochranu před právními akcemi“.²⁹⁷ Za tímto účelem měla být zřízena pracovní skupina pod vedením budoucího spolkového ministra bez portfeje Bodo Hombacha. Bez bližších podrobností byl také ohlášen záměr nové vládní koalice zřídit spolkovou nadaci, která, jak prohlásil Schröder, „bude hlavní měrou financována koncerny“.²⁹⁸

Spolkový kancléř si za svůj přístup na jedné straně vysloužil pochvalu německých manažerů, na straně druhé však sklízel i kritiku, zejména od představitelů německých Židů. Schröderovým zájmem, který sám prohlašoval za národní, bylo odvrácení žalob od německých podniků a získání definitivní právní jistoty pro německé firmy před nároky obětí nacismu. Uznání příkoří spáchaných na obětech a jejich pozdní odškodnění se jevilo až jako druhotné: „Vítám, že se Gerhard Schröder na rozdíl od Helmut Kohla té věci ujal. Avšak mimořádně mě irituje, když Schröder v této souvislosti prohlašuje, že jako německý kancléř je povinen chránit německý průmysl. Nedokážu tuto větu zařadit“, hodnotil roli kancléře člen Ústřední rady Židů v Německu a člen CDU Michael Friedman a dále pokračoval: „Německý průmysl není třeba chránit, nýbrž daleko spíše vyburcovat a motivovat, aby přiznal svou roli a odpovědnost. Statut oběti [*Status des Opferseins*] musí být obětem přiznán a pomocí odpovídající platby učiněn věrohodným.“²⁹⁹

Úsilí Bodo Hombacha však dávalo kritikům za pravdu. Ministr sondoval půdu nejprve v USA, kde chtěl americké vládě zprostředkovat cíl německého průmyslu: odvrácení žalob a právní jistotu do budoucna. Oběti tak zatím zůstávaly stranou.

2.1.2 Role USA a Washingtonská konference

Symbolika přelomu století a s ní spojená snaha po tlustých čarách a čistých stolech nepůsobila jen na nového německého kancléře. „Odstranit překážky na cestě do 21. století“³⁰⁰ si dala za úkol i Clintonova administrativa.³⁰¹

²⁹⁷ Citováno podle DPA, 21. 10. 1998.

²⁹⁸ Arning (2001), s. 75.

²⁹⁹ Michael Friedman v rozhovoru pro *Berliner Zeitung*, 27. 10. 1998.

³⁰⁰ Arning (2001), s. 29.

³⁰¹ Viz *Holocaust Assets: Statement by Under Secretary of Commerce Stuart Eizenstat before the House Banking and Financial Services Committee, Washington DC*, <http://www.state.gov/www/regions/eur/961219eizen.html>, 11. 12. 1996.

Již Clintonův předchůdce v úřadu prezidenta USA George Bush sice naznačoval tehdejšímu spolkovému kancléři Helmutu Kohlovi, že zatímco „během studené války neměly Spojené státy vůbec žádný zájem na tom, aby za železnou oponu plynula byt jen jedna marka, vidí se Washington nyní v podobné roli jako v roce 1945 – Amerika stojí na straně obětí“.³⁰² Teprve za vlády Billa Clintona si však USA daly za cíl vyřešit všechny problémy spojené s otevřenými restitučními nároky z doby nacismu, a to do konce roku 1999.³⁰³

Kromě již zmiňované role Spojených států při odškodnění amerických obětí nacismu či při jednání o rozšíření platnosti „ujednání podle čl. 2“ i na střední a východní Evropu iniciovaly USA koncem 90. let další procesy vedoucí k naplňování „důležitého amerického zahraničněpolitického zájmu: dosažení spravedlnosti pro přeživší holocaustu a jejich rodiny“, jak ho označil zvláštní zmocněnec pro otázky holocaustu J. D. Bindenagel.³⁰⁴ Koncem roku 1997 proběhla v Londýně konference o tzv. tripartitním zlatu.³⁰⁵ Poté bylo pod vedením bývalého amerického ministra zahraničí Lawrence Eagleburgera dosaženo shody s předními evropskými pojišťovnami v otázce nevyplacených pojistek obětí holocaustu.³⁰⁶ USA ve svém úsilí pokračovaly i nadále: „Nyní si režisér již nechtěl nechat vzít scénář z ruky. Neboť jako maximum si vláda Billa Clintona předsevzala toto: do voleb příštího amerického prezidenta v listopadu 2000 mělo být toto téma [otázky spojené s nápravou nacistických zločinů, pozn. T.J.] zcela ze stolu“,³⁰⁷ ohodnotil Matthias Arning aktivitu náměstka amerického ministra obchodu, Stuarta Eizenstata³⁰⁸.

³⁰² Arning (2001), s. 34.

³⁰³ Tamtéž, s. 29.

³⁰⁴ Bindenagel, J. D. (Special Envoy for Holocaust Issues): Remarks to the Ebert Foundation seminar, „The German Remembrance Fund and the Issue of Forced and Slave Labor“, 1. 11. 1999, http://www.state.gov/policy_remarks/1999/991101_bindenagel_holoc.html.

³⁰⁵ Jednalo se o zlato uloupené nacisty během války národním bankám obsazených států. Mediálně však tato diskuse splynula s debatou o zlatu obětí holocaustu. Výsledkem zmíněné konference byl newyorský International Fund for Needy Victims of Nazi Persecution spravovaný vládou Velké Británie. Prostředky do něj vložilo 18 států včetně ČR. Z fondu byly finančně podpořeny i některé projekty českých subjektů (např. projekt Svazu nuceně nasazených na registraci bývalých nuceně nasazených).

³⁰⁶ Při washingtonské konferenci v prosinci 1998 pak vznikla Mezinárodní komise pro nároky pojistek z období holocaustu (ICHEIC). Místo pozorovatele v ní má i ČR, které se, podle sdělení Jiřího Šitlera, podařilo díky úspěšné diplomatické aktivitě dosáhnout toho, aby v souvislosti s tímto nacistickým bezprávím nebyla spojována s provinivšími se pojišťovnami, ale aby byla chápána jako zástupce obětí.

³⁰⁷ Arning (2001), s. 77.

³⁰⁸ S. Eizenstat, který byl později státním podsekretářem a poté náměstkem ministra financí a zároveň zástupce prezidenta a ministryně zahraničí pro otázky holocaustu, byl na americké straně po celou dobu hlavní postavou v celé problematice odškodnění obětí nacismu.

Další významný krok Stuarta Eizenstata k vyřešení otázek spojených s požadavky obětí nacismu představovala v prosinci 1998 konference o otevřených majetkových otázkách z období holocaustu (*Washington Conference on Holocaust-Era Assets*).³⁰⁹ Hlavními tématy rokování zástupců 44 vlád a 13 nevládních organizací byly nacisty zkonfiskované umělecké předměty, nevyplacené pojistky, majetek zabavený za války židovským obcím a otázky historického výzkumu a zprostředkování problematiky holocaustu.³¹⁰

Téma nacistické nucené práce se do programu konference nedostalo. Německá delegace se prezentovala v dobrém světle a dostalo se jí z Washingtonu ujištění, že se nemusí obávat nových nároků.³¹¹ Ministr zahraničí Izraele, Levy, však ve svém vystoupení prohlásil: „Odškodnění musí být požadováno i pro muže a ženy přeměněné v otroky, jejichž těla byla zneužita pro zisk. Všechny civilizované národy odmítají otroctví a kdokoli zneužíval otrockou práci, musí poskytnout odškodnění [*reparations*] za tento ohavný zločin.“³¹² Požadavky na odškodnění nuceně nasazených v závěru konference formulovali také zástupci obětí nacismu z Ukrajiny, Ruska a Běloruska.³¹³ Otázka odškodnění bývalých nuceně nasazených byla také diskutována na okraji rokování, ale bez zástupců ze střední a východní Evropy. Snaha spolkové vlády o „pragmatické řešení“ a její taktika dohodnout se separátně opět jen se „Západem“ začínala vycházet najevo.³¹⁴

³⁰⁹ Viz *Proceedings of the Washington Conference On Holocaust-Era Assets Released by the Office of the Coordinator for the Washington Conference on Holocaust-Era Assets*, Washington, DC, duben 1999, <http://www.state.gov/www/regions/eur/holocaust/heac.html>.

³¹⁰ Na konferenci byli pozváni i čeští zástupci. Česká republika se tak v souvislosti s odškodněním obětí nacismu, nepočítaje její účast v procesu kompenzací nevyplacených pojistek, poprvé výrazněji prezentovala na mezinárodní úrovni. Kromě pozitivních ohlasů na vystoupení českých zástupců přinesla účast Česka na této konferenci i další důležitý výsledek – začal krystalizovat český přístup k podobným jednáním a tématům i tým, který se jim dále věnoval. Tento přístup spočíval ve vedoucí roli státního úředníka a týmu složeného i z expertů a zástupců obětí. Ve Washingtonu pak ČR reprezentovali vedoucí delegace Jiří Šitler za MZV ČR, Tomáš Jelínek z Kanceláře prezidenta republiky jako expert na otázky spojené s nevyplacenými pojistkami, historik Vít Vlnas, předseda Společnosti odborníků a přátel Muzea romské kultury Karel Holomek, tajemník Federace židovských obcí Tomáš Kraus, velvyslanec ČR v USA Alexandr Vondra a rada-vyslanec Antonín Hradílek, který se této agendě věnoval soustavněji.

³¹¹ Arning (2001), s. 78.

³¹² Viz *Proceedings of the Washington Conference On Holocaust-Era Assets Released by the Office of the Coordinator for the Washington Conference on Holocaust-Era Assets*, Washington, DC, duben 1999, <http://www.state.gov/www/regions/eur/holocaust/heac.html>, s. 105.

³¹³ Ruská delegace v této souvislosti prezentovala minimální sumu požadovanou pro odškodnění ruských obětí nacistických nucených prací ve výši 3,5 miliardy DM. Tamtéž, s. 1017.

³¹⁴ Arning (2001), s. 78.

2.1.3 Vznik nadační iniciativy německého hospodářství

V lednu 1999 oznámil Světový židovský kongres ústy svého výkonného ředitele Elana Steinberga, že bude „všemi silami blokovat“ fúzi Deutsche Bank s investičním domem Bankers Trust, pokud nedojde k urovnání nároků obětí holocaustu.³¹⁵ Německé bance hrozilo zamítnutí její fúze newyorským bankovním dozorem a bojkot jejích dalších aktivit. Němečtí bankéři se již dříve pokoušeli dohodnout se na řešení se zástupci obětí holocaustu a přislíbili finanční kompenzace.³¹⁶

Do celé záležitosti se však vložil Bodo Hombach, jehož snahou bylo vyřešit všechny nároky vyplývající z nacistických zločinů najednou a získat právní jistotu pro všechny postižené německé podniky. Za tím účelem se již koncem roku 1998 několikrát setkal s německými manažery a sondoval půdu v USA. Úsilí německé strany tedy nesměřovalo pouze k vyřešení požadavků bývalých nuceně nasazených, nýbrž i k urovnání majetkových a dalších nároků obětí nacismu. Snaha o jednotné řešení tak přinesla spojení těchto relativně nesourodých oblastí odškodnění.

Začátkem února 1999 představil německý diplomat svůj koncept v USA. Spolu s šéfem Deutsche Bank, Rolfem Breuerem, jednal s generálním tajemníkem Světového židovského kongresu Isaacem Singerem. Setkal se také s dalšími zástupci JCC, Stuartem Eizenstatem a členem izraelské vlády Bobby Brownem a americkými advokáty. Za právní jistotu nabídl Schröderův ministr „Fond smíření německého hospodářství“, z něhož by bylo odškodněno 80 000 až 130 000 obětí z USA, Izraele a východní Evropy. O výši sumy vložené do fondu se nejednalo, ale neoficiálně byla zmíněna částka 1,3 miliardy DM, z níž by polovinu mohly uhradit banky. Kromě toho by spolková vláda založila nadaci, z níž by byli odškodněni i nuceně nasazení u říšských organizací.³¹⁷ Další konkrétní otázky, jako například způsob získání právní jistoty pro německé firmy, měly být vyjasněny v rámci pracovní skupiny. Od Singera získal Hombach příslib souhlasu s fúzí Deutsche Bank a podle ministrových vlastních slov se za prezentovaný koncept postavily i vlády USA a Izraele.³¹⁸ USA však daly najevo, že je nejprve třeba dohodnout výši odškodnění a pak teprve jednat o právní jistotě.³¹⁹ Také z řad zúčastněných právníků zazněly i tóny

³¹⁵ *Berliner Zeitung*, 27. 1. 1999.

³¹⁶ Arning (2001), s. 78.

³¹⁷ AFP, 9. 2. 1999.

³¹⁸ Tamtéž.

³¹⁹ Arning (2001), s. 79.

mírné nespokojenosti: Hombach potřebuje „nové myšlenky“, prohlásil jeden z nich.³²⁰

Přední německé podniky byly povzbuzeny výsledky Hombachovy diplomatické aktivity. Dvanáct z nich pak 16. února 1999 po schůzce se spolkovým kancléřem oficiálně oznámilo, že zakládají Nadační iniciativu „Připomínka, odpovědnost a budoucnost“ (*Stiftungsinitiative „Erinnerung, Verantwortung und Zukunft“*).³²¹ Tento krok firmy prezentovaly jako „závěrečné materiální gesto“ (*abschließendes materielles Zeichen*) ze solidarity, spravedlnosti a sebeúcty. Kromě přímých plateb obětem nacismu připomněly svoji účast na poválečném odškodnění skrze platbu daní, z nichž byla financována odškodňovací politika SRN.

Iniciativa si dala následující tři cíle: „Dát odpověď na morální odpovědnost německých firem v oblastech zaměstnávání nuceně nasazených, arizace a jiného bezpráví z doby nacistického panství, kvůli tomuto chápání nacistické minulosti podporovat humanitární a do budoucna směřující projekty a díky tomu vytvořit základy umožňující postupovat proti žalobám, zejména hromadným žalobám v USA, a také vzít opodstatnění [*den Boden entziehen*] kampaním proti pověsti naší země a jejího hospodářství.“³²²

Iniciativa se měla skládat ze dvou stejně velkých částí: z „humanitárního fondu ve prospěch bývalých nuceně nasazených a jiných skupin obětí nacismu a z vhodné nadace budoucnosti pro projekty, které mají vztah k důvodu vzniku fondu“.³²³

Zúčastněné společnosti vyjádřily také svůj předpoklad, že pro ně budou v rámci mezivládních dohod nalezeny dostatečné právní záruky. Za cíl fondu označily „kooperativní, spravedlivou, nebyrokratickou a především rychlou“ pomoc obětem nacismu, která by se měla začít realizovat 1. září 1999. Němečtí průmyslníci a bankéři uvítali záměr spolkové vlády pokračovat v započatých jednáních a úmysl začít rozhovory i s nadacemi ve Varšavě, Moskvě, Kyjevě, Minsku a Praze, přičemž deklarovali, že jejich cílem je poskytnutí humanitárních dávek nezávisle na náboženství či národnosti obětí, a vyzvali ostatní německé podniky, aby se připojily.³²⁴

³²⁰ Perger, Werner A.: „Ein Anfang. Hombachs schwierige Mission in Amerika“, in: *Die Zeit*, 7/1999.

³²¹ Zakládajícími členy iniciativy byly společnosti Allianz, BASF, Bayer, BMW, DaimlerChrysler, Deutsche Bank, Degussa-Hüls, Dresdner Bank, Krupp, Hoechst, Siemens a Volkswagen.

³²² Pressemitteilung der Bundesregierung, 16. 2. 1999.

³²³ Tamtéž.

³²⁴ Tamtéž.

Nejen slova chvály hodnotící krok průmyslu jako pozitivní průlom na cestě k odškodnění, ale i kritiku si vysloužila iniciativa německých podniků. Někteří zástupci obětí se pozastavovali nad tím, že „dlužníci sami určují, kolik zaplatí“.³²⁵ Kromě toho byla experty kritizována i neoficiálně zmíněná částka tří miliard DM, kterou by měly do fondu vložit německé firmy. Historik Hans Mommsen označil tuto sumu za nedostatečnou. Podle něj bylo nutné počítat s daleko vyšším počtem než 200 000–300 000 žadatelů o odškodnění, o kterých se doposud hovořilo. Odhady expertů se totiž pohybovaly ve výši kolem 800 000 žadatelů.³²⁶

V následujících týdnech se měl Hombach pokusit dojednat smlouvu s USA, která by německým podnikům poskytla dostatečné záruky před americkými soudy. Kromě toho však bylo nutné vyřešit ještě celou řadu dalších otázek: výši sumy vložené firmami do fondu, kritéria pro odškodnění či poměr mezi sumou určenou na odškodnění a částkou vyčleněnou pro projekty. Jednání mezi SRN a USA se však v průběhu března a dubna dostala do slepé uličky.

V druhé polovině dubna 1999 pak Stuart Eizenstat oznámil svůj záměr uspořádat v květnu ve Washingtonu mezinárodní konferenci, na které by se při jednání všech zúčastněných stran vyřešily otevřené otázky: „Jsem přesvědčen, že toho při spolupráci všech zúčastněných dosáhneme“, naznačil další vývoj Stuart Eizenstat.³²⁷ K jednomu stolu měli zasednout kromě zástupců americké a německé vlády a německého průmyslu i oběti a jejich advokáti, dále pak reprezentanti JCC a izraelské vlády, jakožto i zástupci vlád a obětí ze střední a východní Evropy.

2.1.4 Cesta zástupců obětí ze států střední a východní Evropy za jednací stůl: příklad Polska a Česka

Polsko

Během washingtonské konference sice delegace z Polska – které se v roce 1991 zavázalo, že nebude podporovat další nároky svých občanů

³²⁵ Arning, Matthias, Kappus, Monika: „Zwölf Konzerne zahlen in Fonds für NS-Opfer“, in: *Frankfurter Rundschau*, 17. 2. 1999.

³²⁶ Deupmann, Ulrich: „Bundestag unterstützt Zwangsarbeiter-Fonds“, in: *Berliner Zeitung*, 4. 3. 1999.

³²⁷ Deupmann, Ulrich: „Konferenz über Zwangsarbeiter“, in: *Berliner Zeitung*, 19. 4. 1999.

vyplývající z pronásledování nacismem³²⁸ – otázku odškodnění nuceně nasazených oficiálně netematizovala, ale spolupráce polské vlády s americkými advokáty Martinem Mendelsohnem a Michaelem D. Hausfeldem byla již tehdy v plném proudu. Zmínění američtí právníci, kteří od počátku usilovali i o prosazení nároků obětí ze střední a východní Evropy, navázali kontakty s představiteli Polska v létě 1998, když chystali podání žalob i jménem polských občanů. Pro uskutečnění svého cíle potřebovali pomoc polské vlády, kterou jim zprostředkovalo polské velvyslanectví ve Washingtonu. Jasný signál vyslala v této souvislosti vláda polské republiky v říjnu 1998 prohlášením, že „považuje myšlenku uspořádat mezinárodní konferenci za hodnotnou“.³²⁹ Začátkem prosince 1998 pak obdrželi Michael Hausfeld a Melvyn Weiss mandát polské vlády jednat se spolkovou vládou a německými podniky o odškodnění bývalých nuceně nasazených: „Jen deset procent nuceně nasazených byli Židé. Spojili jsme se proto ve vší tichosti se zeměmi z východní Evropy. Nyní máme plnou moc polské vlády mluvit v této věci společně s ní“,³³⁰ prohlásil Michael Hausfeld. K probíhajícím separátním jednáním mezi JCC na jedné straně a úřadem spolkového kancléře a německým průmyslem na straně druhé dále poznamenal, že k dohodě nemůže dojít bez účasti všech zainteresovaných stran.³³¹

Německá strana však státy střední a východní Evropy stále ignorovala. Když na přání polské strany došlo v lednu 1999 k setkání Bodo Hombacha s šéfem kanceláře polského premiéra Wieslawem Walendziakem,³³² panovala napjatá atmosféra. Německý ministr hovořil o sumách vyplacených na odškodnění spolkovou republikou, o kritickém postoji německé veřejnosti k jednání s Polskem a o nárocích německého Svazu vyhnanců. Popřel také, že by docházelo k tajným jednáním s Američany a zástupci židovských organizací.³³³ Poté, co mu však jeho polský protějšek oznámil, že byla právě podána hromadná žaloba jménem polských obětí nucených prací,

³²⁸ Jedná se o tzv. dohodu Kastrup-Žabiński z 16. 10. 1991, na jejímž základě byla také založena Nadace polsko-německého usmíření.

³²⁹ Viz Burdzy, Pawel: „Miejsce przy stole. Kulisy polskich zabiegów o odszkodowania dla niewolników III Rzeszy“, in: *Polityka*, č. 24/2000.

³³⁰ *Berliner Zeitung*, 9. 12. 1998.

³³¹ Tamtéž.

³³² Setkání se zúčastnil také poradce šéfa kanceláře premiéra Bartosz Jalowiecki, pozdější šéf polské nadace a hlavní polský vyjednaváč.

³³³ Viz Burdzy, Pawel: „Miejsce przy stole. Kulisy polskich zabiegów o odszkodowania dla niewolników III Rzeszy“, in: *Polityka*, č. 24/2000.

změnil Hombach svůj postoj a připustil skutečnost probíhajících jednání.³³⁴ Podobnou aktivitu vyvinula polská strana i na americké půdě. Velvyslanci Koźmińskému se po schůzce se Stuartem Eizenstatem dostalo ubezpečení, že „Polsko musí být součástí procesu“.³³⁵

Česko

Česká strana se nacházela v poněkud odlišné situaci než Polsko. Velmi aktivně působila na mezinárodní úrovni při řešení otázek spojených s konfiskovaným zlatem, nevyplacenými pojistkami či navrácením ukradených uměleckých předmětů. Při přímé podpoře nároků bývalých nuceně nasazených však, i přes silnější právní pozici, než mělo například Polsko, byla mnohem opatrnější.³³⁶

Důvodů bylo několik. Jednak se jak v Praze, tak v Bonnu dostaly k moci sesterské sociálnědemokratické strany a ČSSD velmi usilovala o dobré vztahy s SPD.³³⁷ Dalším důvodem byla uzavřená česko-německá deklarace a relativně čerstvě schválený Sociální projekt Česko-německého fondu budoucnosti (ČNFB) a s tím související závazky.³³⁸ Česká strana, dbající na svou pověst a dodržující právní disciplínu, si uvědomovala, že by svým výrazným angažmá v celé záležitosti mohla porušit sjednané dohody, avšak na druhé straně bylo jasné, že pro ni není únosné, aby z celého procesu byly vyloučeny české oběti.³³⁹ Kromě toho existovala i reálná možnost nepřímého řešení této problematiky v rámci mezistátní dohody o sociálním pojištění.³⁴⁰ Oficiálně se tak Česko zatím drželo zpět

---

³³⁴ Tamtéž.

³³⁵ Tamtéž.

³³⁶ ČR se například nikdy nároků vůči Německu nezřekla. Srov. též kapitulu III.1.1.4 Pozice obětí nacismu ze států střední a východní Evropy a kapitulu III.1.2.4 Česká pozice v otázce odškodnění obětí nacismu.

³³⁷ Důsledkem tohoto postoje byla i skutečnost, že vláda do vedení celého jednání o odškodnění vstupovala jen minimálně.

³³⁸ Obě strany se totiž v deklaraci zavázaly, že „nebudou zatěžovat své vztahy politickými a právními otázkami pocházejícími z minulosti“.

³³⁹ Na tyto komplikovaně slučitelné cíle české zahraniční politiky upozornil v rozhovoru 18. 4. 2001 Jiří Šitler.

³⁴⁰ Podle sdělení Jiřího Šitlera z 18. 4. 2001 probíhaly paralelně s rozbíhajícími se jednáními o odškodnění bývalých nuceně nasazených negociace česko-německé dohody o sociálním pojištění. Její uzavření MZV ČR blokovalo, aby si pro případ ztroskotání mezinárodních rozhovorů o odškodnění ponechalo možnost vyřešit tuto problematiku podobným způsobem, jakým byla Spolkovou republikou Německo řešena v 50. a 70. letech (viz III.1.1.1 Nepřímé odškodnění).

a omezilo svou činnost na sledování vývoje celé záležitosti a mapování terénu.³⁴¹

Vědět o sobě dali Češi v lednu 1999. Tehdy v Bonnu, po pokynu z ústředí, písemně intervenoval velvyslanec ČR František Černý. Nejednalo se o přímou podporu nároků nuceně nasazených, jako tomu bylo v polském případě, nýbrž o vyjádření obav z možného tradičního rozlišování na „východní“ a „západní“ oběti a nabídku spolupráce při přípravách odškodnění. Poté, co byla založena nadační iniciativa německého hospodářství a první intervence zůstala bez odezvy, intervenoval velvyslanec Černý v únoru 1999 podruhé. Dopis se nesl v podobném duchu jako lednová intervence a navíc obsahoval uvítání vzniku nadační iniciativy.³⁴²

Ve stejném smyslu se na spolkového kancléře obrátilo i vedení Svazu nuceně nasazených (SNN), který za podpory MZV a ČNFB započal již dříve vytvářet databázi českých bývalých nuceně nasazených. Již v lednu 1999 také došlo k důležité schůzce představitelů SNN a Českého svazu bojovníků za svobodu (ČSBS) s Klausem von Münchhausenem a Lotharem Eversem.³⁴³ K prvnímu navázání kontaktu s Hombachovou pracovní komisí došlo 6. března 1999 při schůzce se Schröderovým poradcem pro otázky nuceně nasazených, historikem Lutzem Niethammerem. Setkání, při kterém „česká strana informovala o svém názoru na otázku nuceně nasazených a na způsob jejího řešení“,³⁴⁴ se nekonalo na MZV, nýbrž v rezidenci německého chargé d'affaires v Praze a zúčastnili se ho zástupci MZV, SNN a ČSBS. 29. března 1999 pak po pozvání od Bodo Hombacha měli možnost představitelé Česko-německého fondu budoucnosti prezentovat na Úřadu spolkového kancléře svou „připravenost a schopnost pomoci při zpro-

---

³⁴¹ Jednalo se zejména o činnost českých zastupitelských úřadů ve Washingtonu, Bonnu a Berlíně a navazování kontaktů mezi českými diplomaty a americkými či německými advokáty, polskými diplomaty a dalšími zástupci obětí. Do washingtonské konference navázali čeští diplomaté v Německu kontakt mimo jiné s Lotharem Eversem a Klausem von Münchhausenem, v USA pak byl jejich hlavním partnerem AJC.

³⁴² Viz Předkládací zpráva o jednáních o odškodnění občanů nasazených na nucené práce německou stranou v letech 2. světové války, usnesení Vlády ČR ze dne 29. 9. 1999, č. 1008.

³⁴³ V této době se také začíná vytvářet skupina představitelů obětí a jejich svazů, kteří se pozdějších jednání zúčastňovali. Šlo o bývalé vězně koncentračních táborů Felixe Kolmera (místopředsedy FŽO) a Oldřicha Stránského (předsedy SOPVP) a o bývalé nuceně nasazené Karla Růžičku a Karla Horáka, kteří byli místopředsedy SNN.

³⁴⁴ Předkládací zpráva o jednáních o odškodnění občanů nasazených na nucené práce německou stranou v letech 2. světové války, usnesení Vlády ČR ze dne 29. 9. 1999, č. 1008.

středkování a přípravě odškodnění občanů ČR“.³⁴⁵ Na konci dubna, 28. 4. 1999, přišla od ministra Hombacha a státního podsekretáře Eizenstata českému ministerstvu zahraničí a Česko-německému fondu budoucnosti oficiální pozvánka k účasti na konferenci o nuceně nasazených ve Washingtonu.³⁴⁶

2.2 První fáze jednání: definice obětí a určení globální částky

2.2.1 „Hombachova éra“

První kolo plenárních rozhovorů

První mezinárodní porada o otázkách odškodnění nuceně nasazených a jiných tématech spojených s odčiněním nacistického bezpráví v souvislosti s činností německých firem se konala 11. až 12. května 1999 ve Washingtonu. Nemělo jít o klasické mezinárodní jednání. Vlády USA a SRN zde vlastně měly hrát pouze roli zprostředkovatele mezi zástupci obětí nacismu a reprezentanty německého průmyslu. Konferenci moderovali společně americký státní podsekretář Stuart Eizenstat a spolkový pověřenec pro nadační iniciativu německých podniků, ministr Bodo Hombach. Za jedním stolem se ve Washingtonu poprvé setkali kromě reprezentantů vlád USA a SRN i zástupci Izraele, Polska, Ruska, Ukrajiny, Běloruska a České republiky, manažeři německých firem sdružených do nadační iniciativy³⁴⁷ se svými právníky, američtí advokáti a reprezentanti JCC.³⁴⁸ Poprvé tak byly při jednání zastoupeny i oběti ze střední a východní Evropy, odkud byli pozváni vždy zástupci vlád a odškodňovacích nadací. Skupinu obětí, která

³⁴⁵ Tamtéž. Za Česko-německý fond budoucnosti se jednání zúčastnili předsedkyně jeho správní rady Dagmar Burešová a oba ředitelé jeho sekretariátu Tomáš Kafka a Herbert Werner. Za německou stranu byl kromě Bodo Hombacha setkání přítomen Michael Geier a Otto Löffler ze spolkového ministerstva financí.

³⁴⁶ Začátkem května 1999 se na MZV ČR konala porada všech zainteresovaných stran, na níž bylo dohodnuto, že zájmy všech obětí z ČR bude na konferenci zastupovat delegace vedená Jiřím Šitlerem z MZV ČR, ve které dále budou zástupci ČNFB a svazů obětí. Na této schůzce byla také společně s představiteli SNN, ČSBS a FŽO zformulována česká pozice pro nadcházející rozhovory. Viz Předkládací zpráva o jednáních o odškodnění občanů nasazených na nucené práce německou stranou v letech 2. světové války, usnesení Vlády ČR ze dne 29. 9. 1999, č. 1008.

³⁴⁷ K zakládajícím členům iniciativy mezitím přibýly další čtyři společnosti: Commerzbank, Deutz, RAG a VEBA, čímž rozšířily celkový počet zúčastněných firem na 16.

³⁴⁸ Celkem bylo pozváno asi 100 účastníků, mezi nimi například i poslanci spolkového sněmu jako pozorovatelé.

však své zástupce v celém procesu v podstatě neměla, tvořily osoby nežidovského původu pronásledované nacisty, které nepocházely ze zemí zastoupených na konferenci (tzv. zbytek světa) nebo se z nich po válce odstěhovaly.³⁴⁹ K jednání totiž byli přizváni pouze zástupci ze zemí, v nichž v 90. letech vznikly nadace odškodňující z německých prostředků oběti nacismu.³⁵⁰ Tyto nadace měly být využity pouze jako případné distribuční organizace.

Největším přínosem zasedání byl samotný fakt, že se uskutečnilo, a to ve zmíněném složení. Všechny zúčastněné strany měly možnost prezentovat své představy o řešení otevřených otázek. Ty se týkaly dvou hlavních oblastí. Jednak šlo o právní otázky v souvislosti s dosažením takového řešení, které by německým podnikům zaručovalo dostatečnou jistotu před současnými i budoucími hromadnými žalobami. A jednak šlo o problematiku spojenou se samotným odškodněním. Tedy zejména o otázku definice obětí mající nárok na odškodnění. Dále o způsob fungování odškodňovacího fondu, zpracování žádostí a vztah toho všeho k hromadným žalobám. Kromě toho měly být zároveň vyřešeny i nároky obětí nacismu spojené s činností německých bank, arizacemi a nevyplacenými pojistkami. Za cíl si účastníci konference dali vypracování takového právního rámce, který by umožnil vyřešení všech zmíněných témat, a to do 1. září 1999 – šedesátého výročí začátku 2. světové války.³⁵¹

Snaha USA o vypořádání všech individuálních nároků vyplývajících z období nacismu, resp. holocaustu, a to najednou a do konce století, korespondovala s úsilím Německa a představitelů jeho hospodářství o pověstnou „tlustou čáru“ za všemi těmito požadavky. Ambiciózní záměr vyřešit různorodé nároky obětí nacismu najednou, již tehdy kritizovaný některými

---

³⁴⁹ Např. bývalí srbští nuceně nasazení, oběti romského původu žijící mimo střední a východní Evropu, polské oběti žijící v USA či Italové zavření po svém zajetí do koncentračního tábora. I přesto, že zejména zástupci bývalých italských zajatců a nizozemských nuceně nasazených (jejich zástupce byl dokonce také členem české delegace) byli velmi aktivní, nedostávalo se jim, podle vyjádření Jiřího Šitlera, dostatečné vládní podpory a na jednání přizváni nebyli.

³⁵⁰ Kromě nich byla samozřejmě pozvána JCC zastupující židovské oběti ze všech ostatních zemí. Ze střední a východní Evropy se tak jednání nemohli zúčastnit například Srbové či Slovinci.

³⁵¹ Viz stanovisko S. Eizenstata z 12. 5. 1999, in: *Briefing on establishing a process to achieve legal closure and make payments in connection with forced and slave labor and other outstanding claims under the Nazi regime, Washington, DC, May 12, 1999*, http://www.state.gov/policy_remarks/1999/990512eizenstat_slavelabor.html.

účastníky konference zejména z Polska a Česka, nejenže značně ztížil samotná jednání, ale velmi zkomplikoval i finální fázi celého procesu. Komplikace v oblasti nároků vůči německým bankám držely v šachu přes milion obětí nucených prací, které musely na odškodnění čekat o půl roku déle.³⁵²

Konkrétním výsledkem prvního plenárního zasedání byl vznik dvou pracovních skupin. Jedna se měla zabývat právní jistotou, druhá pak definicemi obětí a jejich kategorizací. Pro vyřešení ostatních otázek nebyly zřízeny další pracovní skupiny, protože záměrem bylo navázat na již započaté aktivity a začlenit je do celého procesu: v oblasti žalob vůči německým bankám zejména v souvislosti s arizacemi,³⁵³ ale i ve spojení s nucenou prací, měl být k jednání přizván americký senátor Alfonse D'Amato, tzv. *special master* amerických soudů pro urovnání sporu s rakouskými a německými bankami; v oblasti nevyplacených pojistek se uskutečnilo jednání se šéfem pojistkové komise (ICHEIC) Lawrenceem Egelburgerem.

Pracovní skupina pro dosažení právní jistoty měla za úkol vyřešit zejména otázku, jakým způsobem mohou být německým firmám dány dostatečné záruky před americkými soudy, přičemž bylo třeba vycházet z toho, že plánovaná nadace bude fungovat pod německou správou. Jasně od počátku bylo, že základem tohoto řešení bude německo-americká smlouva.³⁵⁴ Dojednat se musela forma a obsah této dohody. Mezi Spojenými státy a Spolkovou republikou Německo mohlo jít o smlouvu schválenou parlamenty, která by vylučovala příslušnost amerických soudů v této záležitosti, nebo pouze o mezivládní dohodu (*Executive agreement*), v níž by se vláda USA zavázala k odevzdání svého prohlášení u příslušného soudu (*Statement of Interests*).³⁵⁵ Druhá varianta pak vyžadovala shodu ve formulaci amerického prohlášení.

V průběhu konference došlo také k dohodě, že američtí právníci budou seskupeni do tří skupin, které budou reprezentovat všechny advo-

---

³⁵² Přitom pro svůj vysoký věk umíralo tehdy na celém světě odhadem 200 oprávněných žadatelů denně.

³⁵³ Problematika tzv. spících kont nebyla u německých bank díky opatřením ze 70. let tak závažná jako u bank švýcarských.

³⁵⁴ Později přišli němečtí právníci s požadavkem uzavření podobných smluv i s ostatními zúčastněnými státy, což však nebylo přijato. Viz kapitola III.2.5.2 Jednání o společném prohlášení.

³⁵⁵ Viz Předkládací zpráva o jednáních o odškodnění občanů nasazených na nucené práce německou stranou v letech 2. světové války, usnesení Vlády ČR ze dne 29. 9. 1999, č. 1008.

káty zastupující oběti nucených prací. Jednou z nich byla skupina nazývaná Hausfeld–Weiss, se kterou také úzce spolupracovali zástupci ze střední a východní Evropy a díky níž se z nich také později stal jednotný a mocný blok schopný efektivně prosazovat své zájmy. Další skupina Urbach–Whinston reprezentovala ortodoxní židovskou komunitu a třetí skupinu tvořili právníci kolem dvojice Swift–Fagan.³⁵⁶ Toto rozdělení však fakticky nehrálo roli, bylo spíše výsledkem snahy zjednodušit jednání o právní jistotě pro německé podniky a o stažení žalob proti nim. Zároveň však také bylo výrazem značné různorodosti jak obětí, tak i jejich zástupců.

Pro německé firmy a spolkovou vládu byla nejdůležitější záruka, že německý průmysl nebude muset za stejné skutky platit dvakrát. Nejprve do fondu a poté na základě soudního rozhodnutí přímo obětem. V této souvislosti se také vedla diskuse, zda nese německý průmysl odpovědnost právní nebo morální. Američtí advokáti zastávali stanovisko vycházející z právní podstaty věci. Německá strana naproti tomu hájila svou pozici dobrovolné platby a morálního závazku, za které očekávala právní jistotu. Stuart Eizenstat považoval obě složky za neoddelitelné: „Je zřejmé, že se jedná o kombinaci obojího.“³⁵⁷ Spojené státy však vycházely z toho, že prioritou je vyřešení celé záležitosti nezávisle na druhu odpovědnosti.

Hlavním zájmem států ze střední a východní Evropy bylo adekvátní zohlednění jejich obyvatel, kteří byli postiženi nucenými pracemi.³⁵⁸ Německá strana, která vystupovala v podstatě jednotně,³⁵⁹ naproti tomu od počátku směřovala k co největšímu omezení osob, kterých by se odškodnění mělo týkat. Klíčová byla proto definice oběti, oprávněné žádat o odškodnění, a její kategorizace. Shoda v podstatě panovala v přístupu zohlednit rozdílnou míru utrpení jednotlivých skupin obětí i v záměru přiznat vyšší odškodnění bývalým vězňům koncentračních táborů a ghett, kde práce

---

³⁵⁶ Viz stanovisko S. Eizenstata z 12. 5. 1999, in: *Briefing on establishing a process to achieve legal closure and make payments in connection with forced and slave labor and other outstanding claims under the Nazi regime, Washington, DC, May 12, 1999*, http://www.state.gov/policy_remarks/1999/990512eizenstat_slavelabor.html.

³⁵⁷ Tamtéž.

³⁵⁸ Průchod svým obavám z neadekvátního přístupu dalo například Polsko po skončení prvního kola rozhovorů při návštěvě Bodo Hombacha ve Varšavě 25. května 1999. Svého polského kolegu Jerzy Widzyka musel Hombach ubezpečovat, že s Poláky nebude zacházeno jako s „druhořadými oběťmi“ (*Opfer der 2. Klasse*).

³⁵⁹ Podle vyjádření L. Everse představitelé spolkové vlády hovořili o „humanitárních dávkách“, i když cílem uvedeným v koaliční dohodě bylo odškodnění.

představovala nástroj k jejich likvidaci.³⁶⁰ Pro tuto kategorii se ustálilo označení „otrocká práce“. Daleko větší problém představovala definice druhé kategorie, pro niž se vžilo označení „nucená práce“. Německá strana zastávala od počátku stanovisko, že samotný výkon nucené práce nemůže opravňovat k odškodnění. Na odpor delegací ze střední a východní Evropy však narazila její strategie zahrnout do této kategorie „jen úzkou skupinu nejhůře postižených nuceně nasazených deportovaných na území Německa a zadržovaných v těžkých vězeňských podmínkách“.³⁶¹

Kromě toho bylo nutné vyřešit přístup k osobám nuceně nasazeným do zemědělství a pro obě kategorie i otázku, zda bude pro výši odškodnění relevantní doba strávená na otrockých či nucených pracích. Dále bylo třeba vyjasnit, zda se bude rozlišovat mezi oběťmi přinucenými pracovat pro soukromé firmy a osobami nasazenými ve státních (říšských) či komunálních organizacích.

O výši částky, kterou by měl být budoucí odškodňovací fond dotován, se prozatím vůbec jednat nemělo. Záměrem Stuarta Eizenstata bylo nejprve vyřešit kdo a jakým způsobem bude odškodněn a teprve poté začít diskusi o penězích: „Nejprve postavíme strukturu a teprve potom přejdeme ke skutečným dolarovým částkám.“³⁶²

Niethammerův model

„Poradcem spolkové vlády pro otázky odškodnění zahraničních nuceně nasazených v průmyslu za nacismu“³⁶³ byl profesor historie na jenské univerzitě Lutz Niethammer. Ten spolu s politologem Ulrichem von Allemanem připravil pro Úřad spolkového kancléře a ustavenou pracovní skupinu důvěrné dobrozdání „Odškodnění nuceně nasazených“. Svůj model, který zcela odpovídal německé vyjednávací strategii, představil poprvé veřejně počátkem června 1999 v rozhovoru pro německý deník *Die Welt*.³⁶⁴

³⁶⁰ Viz Předkládací zpráva o jednáních o odškodnění občanů nasazených na nucené práce německou stranou v letech 2. světové války, usnesení Vlády ČR ze dne 29. 9. 1999, č. 1008.

³⁶¹ Tamtéž.

³⁶² Viz stanovisko S. Eizenstata z 12. 5. 1999, in: *Briefing on establishing a process to achieve legal closure and make payments in connection with forced and slave labor and other outstanding claims under the Nazi regime, Washington, DC, May 12, 1999*, http://www.state.gov/policy_remarks/1999/990512eizenstat_slavelabor.html.

³⁶³ Označení Niethammera převzato z *Die Welt*, 2. 6. 1999.

³⁶⁴ Niethammer tento krok učinil, aniž by ho konzultoval s ostatními zástupci německé strany. (Sdělení Jiřího Šitlera, 3. 11. 2001)

Niethammerův koncept byl následující. Záměrem bylo „pomoci těm, kteří byli nejhůře poškozeni a kterým se daří bídě [*dreckig*] i dnes“.³⁶⁵ Oběti s nejtěžším osudem přitom tvořily dvě velké skupiny. Jednak to byli vězňové koncentračních táborů, nezávisle na tom, zda šlo o osoby židovského či nežidovského původu. Na jejich úrovni byli i vězňové, kteří prošli pracovními výchovnými tábory. Druhou velkou skupinu tvořili polští nuceně nasazení a tzv. východní dělníci³⁶⁶, kteří „sice jako celek nebyli rasově pronásledováni až k vyhlazení jako tomu bylo u Židů nebo Cikánů, ale byli taktéž vystaveni rasovému pronásledování“.³⁶⁷ Z nich však měli být vyloučeni ti, kteří byli nasazení do zemědělství, protože jejich utrpení bylo menší: „Jistě existují i v zemědělství strašné jednotlivé osudy, ale existují i tací, především ze Stalinova Sovětského svazu, kteří na dobu strávenou na německém statku vzpomínají jako na nejkrásnější čas svého života.“³⁶⁸ Odškodnění se tedy mělo týkat těch, kteří byli na práce nasazení buď v koncentračním táboře nebo za „podmínek koncentračního tábora podobných“. A to pouze tehdy, trvalo-li nasazení v průmyslu déle než šest měsíců. První skupinu Niethammer označil pojmem „otrocky nasazení“ (*Sklavenarbeiter*). Druhou skupinu pak nazýval „nuceně nasazení ve vězňovských podmínkách“ (*Zwangsarbeiter unter Haftbedingungen*). Ta měla díky svému mírnějšímu osudu dostat také nižší odškodnění.³⁶⁹

Míra utrpení však neměla být podle jenského profesora jediným kritériem pro výši odškodnění. Ta se totiž měla také orientovat podle současné životní úrovně obětí, přičemž Niethammer si za její indikátor zvolil úroveň starobních důchodů. Podle ní rozčlenil země, ze kterých pocházejí oběti, do tří skupin. První tvořily země bývalého Sovětského svazu, druhou Polsko, Česko a Izrael a ve třetí se nacházely USA, země EU, Kanada a Austrálie. Žadatelé ze střední skupiny by pak dostávali dvakrát vyšší odškodnění než oběti například z Ukrajiny a obyvatelé států ze třetí skupiny by měli nárok na částku dokonce třikrát vyšší. Podle Niethammera by tak oběti s nejvyšší životní úrovní obdrželi o něco méně a nejhudší žadatelé naopak o něco více, než by jim příslušelo na základě poměru starobních důchodů. Za výhodu tohoto

³⁶⁵ Rozhovor s L. Niethammerem v *Die Welt*, 2. 6. 1999.

³⁶⁶ Viz kapitola II.1.2.1 Civilní dělníci.

³⁶⁷ Rozhovor s L. Niethammerem v *Die Welt*, 2. 6. 1999.

³⁶⁸ Tamtéž.

³⁶⁹ Podle uvedených definic Niethammer odhadoval počty žadatelů v první skupině na 150 000 a v druhé na 450 000. Jak sám uváděl, jednalo by se asi o jednu třetinu z celkového odhadovaného počtu 1,7 milionu žijících obětí nucených prací.

modelu historik považoval jednak jeho nezávislost na národnosti a náboženství obětí a jednak výši odškodnění, která by nebyla směšná.³⁷⁰

Koncept nadační iniciativy

Jakožto „diskriminační“ byl Niethammerův model představiteli obětí striktně odmítnut. Německým podnikům však posloužil jako základ pro jejich iniciativní návrh koncepce nadačního fondu.

Již krátce po prvním kole rozhovorů si na vývoj jednání písemně stěžoval Manfred Gentz, finanční expert v představenstvu koncernu DaimlerChrysler a vůdčí postava nadační iniciativy německého hospodářství. Bodo Hombacha tehdy varoval, že vznik pracovních skupin znemožňuje „celkový přehled o rozhovorech a jejich kormidlování [*steer*]“, přičemž ho upozornil na to, že „stále nemá plnou důvěru v právníky reprezentující skupiny obětí“.³⁷¹ Německé společnosti, podle Gentze, nechtějí „skončit v roli toho, kdo sbírá a vyplácí peníze, aniž by mohl ovlivnit, jak budou utraceny“.³⁷²

Nadační iniciativa proto 10. června 1999 předložila svůj koncept nadačního fondu, jehož základní body prosakovaly na veřejnost již dříve. I přes explicitní zamítavá stanoviska zástupců obětí i advokátů návrh vycházel zcela z Niethammerova modelu. Obsahoval však i další body navíc, pro oběti taktéž nepřijatelné.

Nadační prostředky měly být jako „gesto smíření“ vynaloženy stejnou měrou na „humanitární pomoc“ obětem nacismu a na projekty budoucnosti.³⁷³ Mělo se jednat o dobrovolnou iniciativu na základě morální odpovědnosti a nikoli o naplnění právních závazků. Tato iniciativa pak měla přispět k dosažení trvalého právního smíru, přičemž německé podniky považovaly soudní procesy vedené proti nim za neopodstatněné: německé firmy „vycházejí – ve shodě s dosud všemi spolkovými vládami – z toho, že právní nároky proti německým podnikům za nacistické bezprávní podnikání státem neexistují“. I tak se však rozhodly ke „konečnému humanitárnímu gestu“.³⁷⁴

³⁷⁰ Niethammer přitom pravděpodobně vycházel z globální sumy kolem 3 miliard DM.

³⁷¹ M. Gentz v dopise B. Hombachovi, citováno podle Reuters, 23. 5. 1999.

³⁷² Tamtéž.

³⁷³ Projekty měly podporovat „porozumění mezi národy, sociální spravedlnost, mezinárodní spolupráci v humanitární oblasti a na poli výměny mládeže či udržování vzpomínky na ohrožení ze strany totalitních států a vlády násilí“.

³⁷⁴ Koncept nadačního fondu předložený Nadační iniciativou německého hospodářství. Viz *16 deutsche Unternehmen legen ihr Konzept für einen Stiftungsfonds vor*, 10. 6. 1999, <http://www.stiftungsinitiative.de/>.

Platby proto měli dostat žijící nuceně nasazení, kteří byli deportováni a nasazeni do německých podniků jako vězni koncentračních táborů nebo za podmínek jim podobných (*Haft-, Ghetto- oder ähnliche Lagerbedingungen*).³⁷⁵ Dále osoby, které v důsledku rasového pronásledování utrpěly značné majetkové škody, a to za bezprostředního spolupůsobení německých podniků a k jejich vlastnímu prospěchu. A konečně měly být do iniciativy zahrnuty také ostatní oběti těžce postižené nacismem, pokud na bezpráví proti nim působily německé firmy.³⁷⁶

„Humanitární charakter nadace“ měl být podtržen tím, že platbu obdrží jen ti žadatelé, kterým je jí „pro jejich životní situaci zapotřebí“.³⁷⁷ Přitom bylo třeba brát zřetel na průměrnou úroveň starobních důchodů, která vyjadřovala rozdílnou kupní sílu v té které zemi. Zohledněny měly být také dosavadní odškodňovací platby od německého státu nebo německých podniků.

Nadace, která měla sídlit v Německu, měla mít možnost pověřit jiné organizace, které by realizovaly agendu spojenou s výplatami. Ty by pak rozdělily finanční prostředky do maximální výše pro ně určené. Svůj koncept považovaly německé podniky za způsob, jak obětem „rychle a nebyrokraticky pomoci“.³⁷⁸

Iniciativa dále vyzvala k účasti další podniky s tím, že se jedná o jednorázový dobrovolný příspěvek, který nemá nic společného s mírou zapojení do nacistického hospodářství. Mimoto zúčastněné společnosti vycházely z toho, že spolková vláda zřídí spolkovou nadaci, která se ujme ostatních nezohledněných obětí, zejména nuceně nasazených v zemědělství a u komunálních podniků. Podmínkou sine qua non pro vznik nadace a vložení finančních prostředků do ní byl pro německé podniky „uspokojivý, obsáhlý a trvalý právní smír“.³⁷⁹

Reakce představitelů obětí

Reakce představitelů obětí na návrh nadační iniciativy byla odmítavá až pobouřená. Lothar Evers hovořil o „nestydatosti, nezodpovědnosti a neak-

³⁷⁵ Vyloučení z nároku na odškodnění měli být váleční zajatci.

³⁷⁶ Koncept nadačního fondu předložený Nadační iniciativou německého hospodářství. Viz *16 deutsche Unternehmen legen ihr Konzept für einen Stiftungsfonds vor*, 10. 6. 1999, <http://www.stiftungsinitiative.de/>.

³⁷⁷ Tamtéž.

³⁷⁸ Tamtéž.

³⁷⁹ Tamtéž.

ceptovatelnosti“ předloženého konceptu.³⁸⁰ Unisono zněly hlasy všech zástupců obětí, advokátů i některých německých poslanců. Těmito účastníky byl také návrh odmítnut při jednání 17. června 1999 v Bonnu, kde se sešla „kategorizační“ skupina. Výsledky tohoto setkání ani druhého plenárního zasedání o pět dnů později žádné výrazné přiblížení stanovisek nepřinesly. Bylo to zčásti způsobeno i nevolí, kterou u ostatních delegací vzbudili zástupci německého hospodářství zveřejněním konceptu bez jeho předešlé konzultace v plénu.

Návrh německých manažerů odmítl i Michael Hausfeld, který předložil svůj vlastní koncept. Jeho návrh vycházel z principu, podle kterého to nemohou být obžalovaní, kdo „určuje, kolik jsou ochotni dát žalobcům – obětem nacismu“.³⁸¹ Navrhoval, aby rozdělení prostředků prováděla mezinárodně uznávaná, nezávislá komise. Advokát postavil svůj koncept na dvou pilířích. Jednak šlo o to, „aby oběti obdržely odškodnění nebyrokraticky, rychle a podle stejných kritérií“.³⁸² Přitom museli být zohledněni všichni postižení a nejen ti, kteří byli nuceni pracovat pro německé soukromé průmyslové podniky. Druhým pilířem měl být humanitární fond budoucnosti, který by byl k dispozici potomkům nuceně nasazených, ale také dnešním obětem porušování lidských práv. Honoráře advokátů, které měla podle Hausfelda určit nezávislá instance, měly být čerpány z jiných zdrojů.

Třetí kolo rozhovorů, nazývaných nyní „přípravný výbor Nadační iniciativy německých podniků“, se konalo – již bez Bodo Hombacha³⁸³ – ve dnech 12.–15. července ve Washingtonu. Ani tam nedošlo k žádnému výraznému posunu. V jeho průběhu zaujaly delegace Běloruska, Česka, Izraele, Jewish Claims Conference, Polska, Ruska a Ukrajiny spolu s organizací Bundesverband Information und Beratung für NS-Verfolgte společné stanovisko k návrhu nadačního fondu. Deklarovaly v něm svůj principiální požadavek, aby oběti a jejich zástupci nebyli pouze informováni, ale aby jejich mínění bylo v diskusi napříště vzato v úvahu. V obecné rovině označily některé prvky návrhu za nepřijatelné a navrhly konkrétní body, které musí iniciativa obsahovat, aby „splnila své cíle a získala podporu veřejnosti a její důvěru ve spravedlivé a čestné vyřešení problému“.³⁸⁴

---

³⁸⁰ *Kölner Stadt-Anzeiger*, 10. 6. 1999.

³⁸¹ M. Hausfeld v rozhovoru s M. Arningem pro *Frankfurter Rundschau*, 16. 6. 1999.

³⁸² Tamtéž.

³⁸³ Hombacha, který byl odvolán, aby koordinoval na Balkáně Pakt stability, zastoupil Gerd Westdickenberg ze spolkového ministerstva zahraničí.

První bod obsahoval požadavek, aby byl celý proces veden jako jednotná iniciativa německého průmyslu a německé vlády a týkal se všech druhů otrocké či nucené práce bez ohledu na to, zda byla vykonávána v soukromém či veřejném sektoru, v průmyslu či zemědělství. Delegace dále odmítly princip odvozovat výši odškodnění podle toho, ve které zemi oběť žije, potažmo podle výše průměrné penze či kupní síly. V zásadě vyjádřily souhlas s odlišením otrocké a nucené práce, avšak s výhradou, že definice nucené práce musí být dostatečně široká. Zástupci obětí se také postavili proti omezení odškodnění jen na oběti, které byly přinuceny pracovat pro německé hospodářství déle než šest měsíců. Požadovali, aby platby byly vypláceny v zásadě všem otrocky nebo nuceně nasazeným či jejich dědicům, pokud se postižený dožil 16. února 1999.³⁸⁵ V otázce započítávání dřívějšího odškodnění odmítli představitelé obětí, aby se z „kompenzace [odečítaly] platby poskytnuté podle BEG a z nadací usmíření v zemích střední a východní Evropy“, protože „problematika otrocké a nucené práce nebyla v minulosti řešena německými zákony ani nadačními iniciativami“.³⁸⁶ Dále byl požadován závazek od německých podniků, že „veřejně zpřístupní všechny dostupné archivní materiály a historické dokumenty týkající se otrocké a nucené práce [...]“.³⁸⁷ Nespokojenost ve společném stanovisku byla vyslovena i s průběhem řešení majetkových otázek, které měly být „diskutovány a dojednány na samostatném zasedání s účastí všech zainteresovaných stran jako zcela samostatná problematika“.³⁸⁸

První bod, tedy zohlednění všech druhů nucených prací nezávisle na hospodářském sektoru, byl významný zejména z hlediska Polska, Ukrajiny, Běloruska a Ruska. Na rozdíl od obyvatel těchto zemí musela většina nuceně nasazených Čechů pracovat v průmyslu, a proto nebyl vznik spolkové nadace, která by odškodnila i nuceně nasazené v zemědělství, pro českou

³⁸⁴ Viz Předkládací zpráva o jednáních o odškodnění občanů nasazených na nucené práce německou stranou v letech 2. světové války, usnesení Vlády ČR ze dne 29. 9. 1999, č. 1008, s. 8.

³⁸⁵ Datum navržené běloruským delegátem se vázalo ke vzniku Nadační iniciativy německého hospodářství. Určení takové hranice by znamenalo, že prodlužování jednání nepovede ke zmenšování počtu oprávněných žadatelů.

³⁸⁶ Viz Předkládací zpráva o jednáních o odškodnění občanů nasazených na nucené práce německou stranou v letech 2. světové války, usnesení Vlády ČR ze dne 29. 9. 1999, č. 1008, s. 9.

³⁸⁷ Zpráva L. Everse z jednání ve Washingtonu ve dnech 12.–15. 7. 1999, <http://www.nsberatung.de>.

³⁸⁸ Viz Předkládací zpráva o jednáních o odškodnění občanů nasazených na nucené práce německou stranou v letech 2. světové války, usnesení Vlády ČR ze dne 29. 9. 1999, č. 1008, s. 9.

stranu tak závažným zájmem. Možná diverzifikace zájmů mohla také nastat v otázce celkové částky. Zdálo se, že delegace z bývalých sovětských republik budou ochotnější dohodnout se za mnohem méně výhodných podmínek a přijmout nižší paušální sumy za předpokladu, že si je budou moci rozdělovat sami.³⁸⁹ Přesto se však delegace ze střední a východní Evropy při uplatňování svých zájmů vzájemně podporovaly, vědomy si výhod, které jim společný postup při prosazování jejich postojů přinášel.

Při vytváření jednotného postoje zástupců obětí vykrytalizoval jako velmi aktivní česko-polský tandem, tvořený hlavním českým vyjednavatelem Jiřím Šitlerem a jeho polským protějškem Jerzy Kranzem, kterého později nahradil Bartosz Jalowiecki. Jejich vzájemná spolupráce znamenala pro státy střední a východní Evropy veliký přínos. Úspěšně se jim totiž, i díky úzkým kontaktům s některými americkými advokáty, jako byli Michael Hausfeld a Marty Mendelsohn, dařilo stanoviska těchto zemí koordinovat a jako neformálním mluvčím později i efektivně prosazovat.

Třetí kolo rozhovorů přineslo však jen minimální pokrok. Obě strany setrvaly víceméně na svých pozicích.

2.2.2 Pozice SRN jako *amicus curiae*: přítel koncernu Degussa

Současně s mezinárodními rozhovory o odškodnění nuceně nasazených pokračovalo v USA i nadále vedení soudních sporů proti německým podnikům před americkými soudy.³⁹⁰ Jedním z případů, jejichž rozpracovanost se nacházela ve velmi pokročilém stadiu, byly spojené hromadné žaloby proti firmě Degussa u soudu v Newarku/New Jersey. Kromě možných precedenčních dopadů byl tento proces důležitý i z jiného hlediska. Jako *amicus curiae*³⁹¹ v něm písemně vystoupila i Spolková republika Německo, a to na straně žalované německé firmy.

Spolková republika podpořila stanovisko koncernu Degussa a navrhla zamítnutí žaloby ze dvou důvodů. Jednak kvůli nepříslušnosti amerického soudu a „suverénnímu zájmu Spolkové republiky Německo“³⁹² řešit nároky tohoto typu vlastními zákony a soudy. A jednak také z důvodu chystaného vzniku nadace na odškodnění nuceně nasazených.

³⁸⁹ Tamtéž.

³⁹⁰ V polovině roku 1999 bylo podáno již více než 50 žalob.

³⁹¹ Více k pojmu *amicus curiae* viz pozn. 238.

³⁹² Viz podání Spolkové republiky Německo u U.S. District Court for the District of New Jersey v případech Burger-Fisher et al. v. Degussa AG et al. z 15. 6. 1999 (*Brief of the Federal Republic of Germany as Amicus Curiae*).

Zajímavé přitom je, že argumentace SRN je v podstatě totožná s postojem dřívějších spolkových vlád. Než přejde k obsáhlé informaci o dosavadních odškodňovacích platbách ze strany Německa, zmiňuje spolková vláda svůj „podstatný příspěvek [...] k procesu transformace, a tím k míru a prosperitě, ve střední a východní Evropě, kde je bezpráví vzešlé z 2. světové války pocítováno citelněji než v západním společenství národů“.³⁹³

Při popisu dosavadního odškodnění obětí nacismu ze strany SRN spolková vláda uznává, že vzhledem k rozsahu škod není možná adekvátní kompenzace pro všechny postižené, ale pouze pro ty, kteří trpěli nejvíce. Jejich odškodnění bylo podle SRN do „značné míry“ možné. V té souvislosti německá vláda také upozorňuje na to, že již na tyto účely vyplatila 104 miliard DM. BEG pak označila za „obsáhlé, konečné a mezinárodně uznané řešení“, které je i nadále v platnosti a které bylo rozšířeno i na území bývalé NDR. Přitom také připomněla, že odškodnění bylo a je výsledkem úsilí všech Němců a do značné míry i německého průmyslu, z jehož daní bylo hrazeno. Odpovědnost však podle spolkové vlády leží na „Třetí říši“, která řídila válečné hospodářství, jehož součástí byly německé firmy přinuceny se stát. Nároky žalobců by tak měly směřovat vůči nástupnickému státu a mají tudíž reparační charakter. Takové nároky jsou podle spolkové vlády buď již vyřešené, nebo ztratily své opodstatnění.³⁹⁴

Dále SRN jako *amicus curiae* uvádí, že Německo již po válce mnohokrát přiznalo své morální závazky. I východoevropské státy již obdržely značné sumy ve formě „reparací, anexí, konfiskací či demontáží apod.“. Navíc se jim dostalo i plateb spolkové vlády, z nichž, jak se dnes zdá, jen málokdy byly odškodněny oběti nacismu. To se ukázalo až po pádu železné opony, a tak SRN akceptující tuto „morální výzvu“ poskytla východoevropským obětem přes 1,7 miliardy DM, což pro ně znamenalo „podporu zachraňující jejich život“. Většinou se prý jednalo o bývalé nucené nasazené.³⁹⁵

Nakonec spolková vláda představila koncept nadace vypracovaný nadační iniciativou německého hospodářství a upozornila na to, že pokračování soudního sporu může ohrozit úsilí kancléře Schrödera vytvořit nadační iniciativu.

---

³⁹³ Tamtéž.

³⁹⁴ Tamtéž.

³⁹⁵ Tamtéž.

Amicus curiae brief spolkové vlády obsahoval celou řadu diskutabilních bodů. Na některé z nich upozornil Lothar Evers.³⁹⁶ V obecné rovině vyjádřil překvapení nad tím, že jeden z moderátorů probíhajících rozhovorů vystupuje takto jednostranně na podporu německých podniků. Německé odškodňovací zákonodárství označil spíše za selektivní, reflektující přání SRN o integraci do západního společenství, čemuž podle něj odpovídalo i odmítání plateb přeživším obětem ze střední a východní Evropy.³⁹⁷ K faktu rozšíření platnosti BEG na území bývalé NDR Evers upozornil na dávno skončené registrační lhůty. Ostře také kritizoval tezi o výlučné zodpovědnosti státu za bezpráví spáchané na nuceně nasazených a jiných obětech nacismu a polemizoval s tvrzením, že to byly východoevropské vlády, které zabránily odškodnění svých občanů. Navíc se pozastavil nad tím, jak mohly často směšné sumy vyplacené obětem po pádu železné opony zachraňovat život.

Český ‚amicus curiae brief‘

Svou reakci na podání spolkové vlády předložila soudu v Newarku v procesu s koncerny Degussa a Siemens formou *amicus curiae brief* i česká strana. Její stanovisko z 2. srpna 1999 bylo soudkyni Dickinson R. Debevoiseové předloženo místopředsedou SNN Karlem Horákem, na jeho vypracování se ovšem rozhodující měrou podílel vedoucí české delegace Jiří Šitler.

Podání české strany nejprve upozorňuje na skutečnost, že čeští občané, kteří byli nuceně nasazeni, nikdy německou stranou odškodnění nebyli, a to ani přímo, ani nepřímo, a nikdy od ní neobdrželi žádnou humanitární pomoc.³⁹⁸ Německému *amicus curiae brief* pak česká strana výslovně opouje v pasáži, ve které označuje dosavadní způsob odškodnění obětí nacismu ze střední a východní Evropy za diskriminující. V další části českého stanoviska je konstatován cíl nacistické okupační politiky, kterým byla likvidace českého etnika. Dále je zmíněna částka 3 492 600 000 USD (v hodnotě z roku 1938) představující výši škod způsobených Německem Československu v souvislosti s využíváním nucené práce československých občanů, jak ji v roce 1945 vyčíslila československá vláda. Tato částka je zasazena do kon-

³⁹⁶ Viz Eversovy poznámky *Anmerkungen zu amicus curiae*, červen 1999, <http://www.nsberatung.de/>.

³⁹⁷ Upozorňoval v této souvislosti i na fakt, že peníze bývalým německým vojákům a příslušníkům SS za železnou oponu vypláceny byly.

³⁹⁸ Viz podání Svazu nuceně nasazených u U.S. District Court for the District of New Jersey v případech Burger-Fisher et al. v. Degussa AG et al. z 2. 8. 1999.

textu citátu Václava Havla, který se v jiné souvislosti v únoru 1995 vyslovil pro odškodnění „zbývajících obětí nacismu“ s tím, že náhrada všech ztrát způsobených nacistickou okupací není ve finanční rovině možná.³⁹⁹ Tyto limity však podle českého *amicus curiae brief* neznamenaají, že „bychom neměli k naší minulosti přistupovat korektně a pravdivě“.⁴⁰⁰

Další část českého stanoviska se pak věnuje otázce zřeknutí se českých nároků. Nejprve je soud informován o tom, že se Československo (a Česká republika) vůči Německu nikdy žádných nároků (reparačních, ani soukromých) vyplývajících z 2. světové války nezřeklo, což údajně uznává i žalovaná strana. Ta se však podle českého podání snažila tomuto tématu vyhnout tím, že tento druh nároků označila, na základě jejich uplatňování československou vládou při pařížské reparační konferenci, za nároky mezistátní, a došla k závěru, že je již není možné uplatňovat individuálně. Česká strana poté předkládá celou řadu argumentů za účelem vyvrácení tohoto tvrzení a dochází k výsledku, že pařížská reparační dohoda se individuálních nároků nijak nedotkla.

Rozhodnutí v případě Burger-Fischer v. Degussa

K rozhodnutí v celé této kauze došlo na sklonku léta 1999. Soudkyně newarského soudu Dickinson R. Debevoiseová sice uznala oprávněnost argumentů žalující strany, nakonec však žalobu proti Degusse⁴⁰¹ 13. září 1999 zamítla mimo jiné s odůvodněním, že řešení případu nepřísluší americkému soudu, protože se jedná o „politickou otázku“, která musí být vyřešena na mezistátní úrovni.⁴⁰²

³⁹⁹ Tamtéž. Originál projevu viz Projev prezidenta republiky Václava Havla *Češi a Němci na cestě k dobrému sousedství*, Univerzita Karlova, Praha, 17. února 1995.

⁴⁰⁰ Tamtéž.

⁴⁰¹ Jednalo se o čtyři žaloby, dvě proti Degusse a dvě proti koncernu Siemens, které však byly díky své obsahové shodě řešeny jako jeden případ.

⁴⁰² Viz U.S. District Court for the District of New Jersey: Burger-Fischer v. Degussa AG, No. 98–3958 (September 1999), <http://www.lawlibrary.rutgers.edu/fed/html/ca98-3958-1.html>. Viz též shrnutí Walter, Conston, Alexander & Green, P.C.: *New Developments regarding Forced Labor Claims*, http://www.wcag.com/legal/news/w2000_13.html. Shodně rozhodl ve stejný den u stejného soudu i soudce Joseph A. Greenway Jr. v případě Iwanowa vs. Ford.

Rozhodnutí soudkyně Debevoiseové, jehož součástí je i shrnutí kontextu příslušných poválečných dohod, se na několika místech věnuje také Československu, z něhož mimochodem pocházelo 5 z 11 žalobců (*representative plaintiffs*). Nejprve si rozsudek všímá dopadů mnichovské dohody: „In September 1938 at Munich Hitler won control of Czech Sudetenland, leaving Czechoslovakia militarily defenseless. This dismemberment of that nation was completed on March 15, 1939, when German troops marched into Bohemia and Moravia,

2.2.3 Setkání historiků v Buchenwaldu: akcent na rasovou diskriminaci

Tato politická, resp. diplomatická otázka však kromě svých právních aspektů měla i rovinu historickou. Ještě před třetím kolem rozhovorů svolal Lutz Niethammer mezinárodní konferenci historiků do památníku Buchenwald.⁴⁰³ Schröderův poradce ve věci odškodnění nuceně nasazených tak chtěl nalézt odpovědi na některé otázky, které vykrytalizovaly v průběhu politických jednání. Setkání odborníků charakterizoval Niethammer následovně: „Workshop není součástí politického procesu vyjednávání, ale může osmotickým způsobem zprostředkovat odborné znalosti.“⁴⁰⁴ Konference se zúčastnili přední světoví odborníci na téma holocaustu a nuceně nasazených.⁴⁰⁵

Workshop měl posloužit zejména k vyjasnění některých pojmů a k rozlišení různých skupin nuceně nasazených. Také měl vnést jasno do stále intenzivnější diskuse týkající se odhadů počtu potenciálních žadatelů.

Konsens mezi historiky panoval v odmítnutí pojmového rozlišení mezi otrockou a nucenou prací: „Z historického hlediska se rozlišení mezi otrockou a nucenou prací, které převládá v politických diskusích, jeví jako pojmově diskutabilní“,⁴⁰⁶ shodli se účastníci konference.

---

occupied secessionist Slovakia and awarded Ruthenia to German's ally Hungary.“ Při shrnutí poválečných událostí dále upozorňuje, že zpusťosené nebylo jen Německo, a konstatuje: „Another development soon surfaced. The Soviet Union, instead of allowing free elections in the nations which its armies had occupied, established iron control over these nations, creating puppet communist governments as instruments of its control. Thus Poland, Bulgaria, Rumania, Hungary, Czechoslovakia, Yugoslavia and Albania entered the orbit of the Soviet Union.“ V souvislosti s únorovým převratem je zmíněn i tragický skon Jana Masaryka: „[...] in January 1948 Czechoslovakia's western oriented foreign minister was either defenestrated or fell to his death, anticipating February's Red Army supported coup imposing a pro-communist government upon Czechoslovakia.“ A konečně je Československo několikrát, jako demokratický a prozápadní stát, zmíněno v kontextu Pařížské reparační konference a plánů na poválečné uspořádání Německa: „Reduction of Germany to a pastoral economy remained the objective of the eighteen allied nations (including a still democratic, western oriented Czechoslovakia) which at the 1946 Paris Reparation Conference negotiated the Paris Agreement.“ (Srov. U.S. District Court for the District of New Jersey: Burger-Fischer v. Degussa AG, No. 98-3958 /September 1999/, <http://www.lawlibrary.rutgers.edu/fed/html/ca98-3958-1.html>.)

⁴⁰³ Workshop se pod názvem „Daten und Begriffe in der NS-Zwangsarbeiterfrage“ konal ve dnech 8.–10. července 1999.

⁴⁰⁴ Viz materiál pro účastníky konference s titulem *Aufgaben einer historischen Dienstleistung*.

⁴⁰⁵ Například Ulrich Herbert, Israel Gutman, Waclaw Dlugoborski, Czeslaw Luczak, Miroslav Kárný, Pavel Poljan, Dietrich Eichholtz, Mark Spoerer.

⁴⁰⁶ Shrnutí výsledků konference Internationaler Workshop in Buchenwald „Daten und Begriffe in der NS-Zwangsarbeiterfrage“, 10. 8. 1999, s. 2. Toto pojmosloví však bylo již natolik vžitě, že se, přes pochyby historiků, užívalo i nadále.

Jako historicky nepodložené se v diskusích při konferenci ukázalo jak kritérium minimální doby nucených prací v délce šesti měsíců, tak podmínka deportace. V prvním případě bylo poukazováno na praxi v pracovně-výchovných táborech, v nichž uvěznění netrvalo zpravidla déle než deset týdnů. V druhém případě sehrála roli historická skutečnost, kdy cizinci, kteří původně odešli za prací do Německa dobrovolně, mohli skončit v nesrovnatelně horších podmínkách než osoby deportované. Dokonce ani kritérium věznění či podmínek věznění podobných nebylo historiky shledáno jako samo o sobě plausibilní. Zpochybňovala ho dobová praxe, kdy postupem času nebyli do „lágrů“ s ostatním drátem zavírání dokonce ani východní dělníci. Za nemožné považovali odborníci přiřazení nuceně nasazených k určitému hospodářskému odvětví, jako například k průmyslu, zemědělství či státnímu sektoru, a to zejména z důvodu časté fluktua-ce či neznalosti obětí, zda pracují pro státní či soukromou firmu.

V souvislosti s kritérii pro určení nejhůře postižených skupin se doporučují, které historici účastníkům mezinárodního jednání o odškodnění nuceně nasazených dávali, týkalo nacistického rasového pronásledování: „Rasistická diskriminace má oproti jiným definičním kritériím přednost jednoznačnosti a svého neustále působícího vlivu v praxi třetí říše. Čistě institucionální kritéria [*Zuordnungen*] jako například skutečnost věznění, život v podmínkách podobných věznění nebo předchozí deportace jsou sice významné indikátory pro tíhu osudu nuceně nasazeného, avšak v praxi k nim docházelo relativně svévolně. Při definici nejhůře postižených skupin proto musejí být všechna tři kritéria [rasová diskriminace, ohrožení života a vězeňské podmínky, pozn. T. J.] spojena, přičemž rasová diskriminace představuje základ a bezprostřední ohrožení života a život ve vězeňských podmínkách nebo podmínkách jim podobných tvoří kritéria doplňující.“⁴⁰⁷

Na základě této úvahy byl výsledkem konference návrh vytvořit následující dvě kategorie nejhůře postižených nuceně nasazených:

- I. „Vězni koncentračních a pracovně-výchovných táborů a ghett všech národností. (Museli vykonávat nucenou práci za podmínek akutně ohrožujících život.)
- II. Deportovaní nuceně nasazení v průmyslu pocházející z rasově diskriminovaných národů, zejména slovanských. (Mezi nimi představují tzv.

---

⁴⁰⁷ Tamtéž, s. 3.

východní dělníci a polští civilní dělníci největší a nejhůře diskriminované skupiny.)⁴⁰⁸

V této souvislosti se při konferenci odehrála i debata o postavení českých nuceně nasazených. Na rozdíl od ostatních skupin jim nebyl věnován samostatný příspěvek. Některými historiky byli zmiňováni spíše v kontextu tzv. západních dělníků. To se ukázalo i při diskusi o závěrech konference, předložených Niethammerem písemně předposlední den setkání. Ve druhé skupině nejhůře postižených nuceně nasazených totiž figurovaly pouze oběti z Polska a bývalého SSSR. Ve smyslu dosavadní diskuse s akcentem na rasovém pronásledování však někteří účastníci konference, v čele s Miroslavem Kárným, upozornili na skutečnost rasové diskriminace všech slovanských národů, která se týkala i Čechů.⁴⁰⁹ To se odrazilo i v konečném přepracovaném znění závěrů konference, v němž bylo doporučeno, jak definovat druhou kategorii obětí, rozšířeno obecně na příslušníky slovanských národů.

V otázce odhadu počtu potenciálních žadatelů o odškodnění panovala shoda v nutnosti výzkum této problematiky ještě prohloubit. Za tím účelem bylo doporučeno zřízení expertní skupiny. Uvedený odhad 150 000 obětí v první kategorii a 500 000 postižených v kategorii druhé byl označen za dolní hranici s tím, že se celkový počet oprávněných žadatelů bude pohybovat spíše v rozmezí 700 000 až jednoho milionu.⁴¹⁰

2.2.4 *Nástup Otto von Lambsdorffa a čtvrté kolo plenárních rozhovorů*

Nástup Otto von Lambsdorffa

Když poslední dvě plenární zasedání nepřinesla výrazné přiblížení stanovisek, zdálo se, že se rozhovory dostávají do slepé uličky. Bodo Hombach, „jehož působení nebylo, podle informací z Bonnu, obzvláště šťastné“,⁴¹¹ byl

⁴⁰⁸ Tamtéž, s. 4.

⁴⁰⁹ Viz kapitola II.2.2 Diskriminační předpisy pro české nuceně nasazené.

⁴¹⁰ Shrnutí výsledků konference Internationaler Workshop in Buchenwald „Daten und Begriffe in der NS-Zwangsarbeiterfrage“, 10. 8. 1999, s. 5.

⁴¹¹ *Kölner Stadt-Anzeiger*, 22. 7. 1999. Mimo jiné byl Hombachovi vyčítán nedostatek taktu a citu pro věc. Neformální atmosféru se podle účastníků prvního kola rozhovorů snažil navodit i tím, že postoj amerických advokátů v souvislosti s podáváním nových hromadných žalob přirovnal k přístupu muže, kterému jeho soused svěří na dobu své nepřítomnosti svou kočku s tím, aby pro ni udělal každý den něco milého. Své úlohy se muž zhostí tak, že kočku každý den roztočí za ocas, aby byla šťastná, až ji opět pustí. (Felix Kolmer, člen české delegace, poznamenal, že něco podobného zažil: šlo o děti na osvětímské rampě.)

22. července 1999 vystřídán v roli „vládního pověřence pro nadační iniciativu německých podniků“⁴¹² hrabětem Otto Lambsdorffem⁴¹³. Oficiálním zdůvodněním pro jeho jmenování byla jeho „velká mezinárodní reputace a dlouholeté zkušenosti“.⁴¹⁴

Již několik dní po svém jmenování se Lambsdorff ve Washingtonu zúčastnil setkání „právní“ pracovní skupiny, po němž prohlásil, že dosáhnout „stoprocentní právní jistoty“ nebude možné. Americká vláda dala najevo, že za předpokladu vzniku spolkové nadace pro oběti nezohledněné nadací průmyslu bude ochotna předkládat soudům své formální prohlášení, v němž oznámí svůj souhlas s nalezeným řešením.⁴¹⁵ S tímto řešením souhlasily i německé firmy. Odškodněné oběti se navíc měly svých nároků zříci i individuálně.

Čtvrté kolo plenárních rozhovorů:

vznesení konkrétních finančních požadavků

Čtvrté kolo plenárních rozhovorů se konalo za předsednictví Stuarta Eizenstata, nyní již náměstka ministra financí USA, a Otto von Lambsdorffa 24. až 26. srpna v Bonnu. Základem jednání se stal revidovaný text nadace „Připomínka, odpovědnost a budoucnost“, předložený nadační iniciativou. Stuart Eizenstat usiloval o to, dát celému procesu určitou formu. Vyšel proto z konceptu vypracovaného německými podniky, na jehož konečné podobě se měli shodnout všichni účastníci jednání.⁴¹⁶

Jednání i nadále probíhala v jednotlivých pracovních skupinách. Poprvé přitom bylo otevřeně jednáno i o finančním rámci. Američtí advokáti zatím jako jediní přišli s konkrétními požadavky. Orientovali se přitom podle dobrovolných plateb koncernů VW a Siemens ve výši 10 000 DM na osobu. Tuto sumu považovali za minimum. Pro oběti otrockých prací pak

⁴¹² Název funkce německých vyjednávačů byl některými zástupci kritizován s poukazem, že by mělo jít o vládního pověřence pro odškodnění nuceně nasazených.

⁴¹³ Bývalý ministr hospodářství (1977–1984) a předseda FDP (1988–1993), celým jménem Otto Friedrich Wilhelm von der Wenge hrabě Lambsdorff, se jako příslušník vestfálsko-pobaltské šlechty narodil roku 1926 v Cáchách.

⁴¹⁴ DPA, 23. 7. 1999.

⁴¹⁵ *Wirtschaftswoche*, 5. 8. 1999.

⁴¹⁶ Konkrétně bylo postupováno tak, že do výchozího textu byly ke sporným bodům uváděny v závorkách všechny alternativy navrhované jednotlivými delegacemi. Textu se proto přezdívalo „bracketed text“ („závorkový“ text). Rozhovory však byly komplikovány tím, že nebyly pořizovány zápisy ze samotných jednání, a tudíž neexistovaly žádné protokoly. Někteří účastníci proto často vyjadřovali nespokojenost s tím, když v následující verzi dohadovaného textu nenašli v závorkách svůj návrh.

požadovali minimálně 30 000 USD.⁴¹⁷ Německé firmy však odmítaly diskusi o individuálních částkách. Vycházely totiž z principu, podle něhož je nejprve třeba stanovit celkovou sumu, která se rozdělí mezi oběti odpovídající dojednaným definicím: „Peníze mohou být vyplaceny teprve tehdy, až bude jistý počet uchazečů“, ujišťoval o podmínce německých podniků Manfred Gentz.⁴¹⁸ O celkové sumě však zatím nehovoří.

Reakce zástupců obětí je opět bouřlivá. Návrh průmyslu považují za oddalovací manévr a odmítají zřeknutí se nároků vůči německým firmám ze strany postižených, pokud by nemělo být jasné, jakou částku obdrží. Američtí advokáti v této souvislosti hovoří o celkové sumě kolem 30 miliard dolarů. Nadační iniciativa však ústy svého mluvčího, Wolfganga Gibowského, podobné požadavky odmítla jako „absurdní“ a prohlásila, že její „představy leží značně pod [1,7 miliardami dolarů]“.⁴¹⁹ Celková částka vložená do nadace měla být předmětem jednání mezi kancléřem Schröderem a německými manažery začátkem září.

Zástupci obětí kritizovali strategii německé strany, co možná nejvíce omezit počet potenciálních žadatelů o odškodnění. Německé podniky kritiku opětovaly: „Na straně advokátů existuje výrazná tendence stále více rozšiřovat okruh možných adresátů dávek. To není ospravedlnitelné ani z historického, ani z morálního hlediska a přetížilo by to jak nadační iniciativu německého hospodářství, tak plánovanou spolkovou nadaci.“⁴²⁰ Nespokojenost pak německé firmy vyjádřily také s požadavkem na současný vznik spolkové nadace: „Zcela nově a překvapivě vytvořili někteří advokáti rozšířený junktim mezi jednáními o nadaci německého hospodářství a plánovanou spolkovou nadací,“ když jako podmínku pro stažení žalob požadovali, aby byl uzavřen zákonodárný proces vzniku spolkové nadace.⁴²¹ Přitom pro německé hospodářství, podle sdělení německých podniků, by bylo dostatečné, kdyby byl vznik nadace pouze iniciován.

Celkově však při jednání došlo k „přiblížení stanovisek a zúžení jednotlivých problémů na jejich přesněji vymezené odlišnosti“.⁴²² S definitivní

⁴¹⁷ *Frankfurter Rundschau*, 27. 8. 1999.

⁴¹⁸ *Frankfurter Rundschau*, 25. 8. 1999.

⁴¹⁹ *Berliner Zeitung*, 27. 8. 1999.

⁴²⁰ Tiskové prohlášení nadační iniciativy *Information für die Presse*, 26. 8. 1999, <http://www.stiftungsinitiative.de>.

⁴²¹ Tamtéž.

⁴²² Viz Předkládací zpráva o jednáních o odškodnění občanů nasazených na nucené práce německou stranou v letech 2. světové války, usnesení vlády ČR ze dne 29. 9. 1999, č. 1008, s. 9.

platností byl ze stolu smeten návrh vázat výši odškodnění na úroveň důchodů či stanovovat ji podle potřeby. Souhlas panoval také s principem, aby správní rada nadace mohla pověřit výkonem určitých aktivit národní fondy a nadace, které již v oblasti odškodňování působí. Jako stěžejní pro další jednání a určení výše individuálního odškodnění se ukázala nutnost preciznějších odhadů celkového počtu žadatelů v rámci přesněji definovaných kategorií.⁴²³

2.2.5 Pracovní seminář ve Florencii: upřesnění odbadu počtu obětí

Na 3. září 1999 proto Lutz Niethammer svolal do Florencie po jednom zástupci z každé delegace zúčastněné na jednáních, aby „učinili údaje a odhady dnes žijících bývalých nuceně nasazených srovnatelnější, konzistentnější a transparentnější“.⁴²⁴ Opírali se přitom o tři prameny: o údaje z databází organizací a nadací odškodňujících nacistické oběti, o výpočty na základě dobových statistik⁴²⁵ a o odhady. Závažnost tohoto setkání ukázal následující vývoj. Ač šlo pouze o pracovní seminář, stala se „florentská čísla“ základem pro pozdější rozdělování globální částky.

V kategorii A, resp. v kategorii otrocké práce, došli experti k počtu 240 000 žijících bývalých vězňů koncentračních táborů a ghatt. I přes určité navýšení odhadů ze strany JCC „nepovažoval [Niethammer toto číslo] za nerealistické“.⁴²⁶ Za hlavní zdroj nejistoty pak v této kategorii označil vězně koncentračních táborů nežidovského původu z EU a jihovýchodní Evropy, u nichž se jednalo jen o velmi přibližné výpočty. O několik desítek tisíc se podle Niethammera měl zvýšit počet žadatelů v kategorii A po započítání vězňů pracovních a výchovných táborů. Otevřenou otázkou zůstával v této souvislosti osud vězňů z tzv. jiných táborů a politických vězňů zavřených nacisty ve své vlasti. Jejich poškození, jak upozorňoval Niethammer, bylo v jejich domovských státech považováno za srovnatelné s osudem vězňů koncentračních táborů. Naživu mělo být ještě 70 000 těchto obětí.⁴²⁷

⁴²³ Tamtéž.

⁴²⁴ Shrnutí pracovního semináře L. Niethammerem, 4. 9. 1999.

⁴²⁵ Viz zejména Spoerer, Mark (1999): *Wieviele ehemalige und möglicherweise entschädigungsrechtigte Zwangsarbeiter werden im Jahr 2000 noch leben? (Zweite, revidierte Schätzung vom 22. August 1999)*, Universität Hohenheim. A dále Jeske, Roland (2000): *Statistische Hochrechnung überlebender Zwangsarbeiter aus Osteuropa während des Zweiten Weltkrieges im Deutschen Reich (Konstanzer Modell)*, <http://www.uni-konstanz.de/Fu/wiwi/heiler/eig-hochr.html>.

⁴²⁶ Shrnutí pracovního semináře L. Niethammerem, 4. 9. 1999, s. 2.

⁴²⁷ Tamtéž.

Výsledný údaj týkající se žijících nuceně nasazených příslušejících do kategorie B, resp. kategorie nucené práce, činil 700 000 osob, včetně 90 000 dětí do dvanácti let. Jednalo se přitom o počet cizinců deportovaných do říše v hranicích z roku 1937, nasazených mimo zemědělství, žijících v podmínkách podobných věznění nebo jinak těžce diskriminovaných. Odhad počtu tzv. dislokovaných, tedy žijících osob, které byly na rozdíl od deportovaných nasazeny za války uvnitř svého státu, se pohyboval na stejné úrovni jako u prvně uvedených.

Důležitý vzkaz, který seminář vyslal, bylo konstatování, že je v obou kategoriích v podstatě nemožné rozlišit údaje o nasazených podle toho, zda k nasazení došlo v soukromém nebo veřejném sektoru.

Seminář se zabýval i počtem osob přinucených pracovat v zemědělství. V této oblasti experti došli k číslu 539 000 deportovaných (navíc odhadovali několik desítek tisíc dětí) a 243 000 dislokovaných, přičemž ti, kteří byli nasazeni jak do průmyslu, tak do zemědělství, byli započítáni pouze do „průmyslové“ statistiky. V této souvislosti Niethammer upozornil na to, že v průměru byl osud osob přinucených k pracím v zemědělství snesitelnější než život cizinců nasazených v průmyslu. Na druhou stranu však připomněl skutečnost, že existovaly případy brutálního zacházení i ze strany německých sedláků, a doporučil řešení této problematiky v rámci spolkové nadace.

2.2.6 *Vyjednání globální částky*

Zástupci představenstev sdružených v nadační iniciativě se 6. září 1999 sešli se spolkovým kancléřem, aby diskutovali o celkové částce, kterou vloží do fondu pro odškodnění nuceně nasazených. Jednání ale skončilo bez výsledku. Účastníci pouze konstatovali, že „došlo k pokroku při řešení otázky, jak ukončit hromadné žaloby proti německým firmám a zabránit budoucím žalobám“. Dále se také dohodli, že „vláda navrhne spolkovému sněmu zřízení spolkové nadace, v jejímž rámci by měli být odškodněni nuceně nasazení, kteří pracovali ve veřejném sektoru“, jak však uvedli, „má spolková vláda výhradu k odškodnění těch, kteří byli nasazeni v zemědělství“.⁴²⁸

Za půlrok existence nadační iniciativy přistoupily k zakládajícím členům pouze čtyři další firmy.⁴²⁹ Ostatní stále vyčkávaly, jak celý proces

⁴²⁸ Viz Předkládací zpráva o jednáních o odškodnění občanů nasazených na nucené práce německou stranou v letech 2. světové války, usnesení Vlády ČR ze dne 29. 9. 1999, č. 1008, s. 10.

⁴²⁹ Další dvacet firem mělo učinit příslib s přáním zůstat v anonymitě.

dopadne a jaká bude výsledná suma závazná pro německé podniky. Zástupci šestnácti zúčastněných společností, také pod tlakem amerických advokátů, naléhali stále více na kancléře Schrödera, aby uvedl v chod spolkovou nadaci. Ten ji však chtěl zřídit teprve tehdy, až bude dojednán průmyslový fond. Nová strategie nadační iniciativy však směřovala ke společné nadaci německého státu a hospodářství.⁴³⁰ Ještě před dalším kolem plenárních rozhovorů zveřejnila média záměr německé strany zřídit společnou veřejnoprávní nadaci, do které by německé podniky vložily čtyři miliardy DM a německý stát pak miliardy dvě.⁴³¹

Páté kolo plenárních rozhovorů: návrh společné nadace

Oficiálně pak záměr spolkové vlády a německých podniků vložit 6 miliard DM do společné nadace oznámili hrabě Lambsdorff a Manfred Gentz při dalším kole jednání 6. až 7. října 1999 ve Washingtonu. Již po předchozích vyjádřeních zejména ze strany amerických advokátů, kteří považovali za základ sumu v dvojciferné miliardové výši, byla nabídka německé strany všemi zástupci obětí odmítnuta. Některými účastníky byla dokonce označena za „urážející“ s odůvodněním, že by po jejím rozdělení dostávaly některé oběti v kategorii B v průměru 1 000–2 000 DM na hlavu.⁴³² Manfred Gentz se přitom vyslovil v tom smyslu, že k tomuto návrhu neexistuje alternativa.⁴³³ Ve svém stanovisku se pak nadační iniciativa vyjádřila takto: „S velkým politováním musíme nyní vzít na vědomí, že kvůli neshodě s výší peněžních částek budou zdrženy výplaty těm, kterým jsou nejvíce třeba. Jestliže tito přeživší budou muset i nadále čekat, pak je to více než tragické.“⁴³⁴

Hrabě Lambsdorff upozornil, kolik úsilí německou stranu tato nabídka stála a vyjádřil s ní spokojenost. Na druhou stranu však již předtím naznačil, že se nemusí jednat o poslední slovo.⁴³⁵ Jako „dobrý základ“ přivítal nabídku německé strany americký vyjednávač Stuart Eizenstat.⁴³⁶

⁴³⁰ Arning (2001), s. 95.

⁴³¹ *Tageszeitung*, 30. 9. 1999 a *Frankfurter Rundschau*, 7. 10. 1999.

⁴³² Lothar Evers v pořadu ZDF *Morgenmagazin*, 8. 10. 1999. Někteří američtí advokáti přitom požadovali 13 000–15 000 DM pro oběti v kategorii B.

⁴³³ *Frankfurter Rundschau*, 8. 10. 1999.

⁴³⁴ Tiskové prohlášení nadační iniciativy *Pressemitteilung der Stiftungsinitiative*, Washington, 7. 10. 1999, <http://www.stiftungsinitiative.de>.

⁴³⁵ *Berliner Zeitung*, 8. 10. 1999.

⁴³⁶ *Stern Online*, 8. 10. 1999.

Kromě diskuse o globální sumě přineslo jednání ve Washingtonu posílení pozice zástupců obětí ze střední a východní Evropy: „Americká strana poprvé připustila, že oběti ze států SVE [střední a východní Evropy, pozn. T. J.] měly doposud malý prospěch z minulých či stávajících německých odškodňovacích programů.“⁴³⁷ I moderování rozhovorů doznalo značné změny do určité míry ve prospěch států střední a východní Evropy. Ta se projevila pozastavením úmorné práce s tzv. *bracketed text*.⁴³⁸ Místo toho byl navržen jiný postup, který měl státům střední a východní Evropy přinést větší míru flexibility pro zohlednění jejich specifik.

Návrh spočíval ve vzniku společné nadace státu a průmyslu, do které by byla vložena globální částka. Ta by byla podle určitého klíče rozdělena pro jednotlivé oblasti fungování nadace.⁴³⁹ Prostředky určené k odškodnění otrocky nasazených by rozdělovala přímo spolková nadace. Naproti tomu by vyplácení bývalých nuceně nasazených (kategorie B) bylo přenecháno jednotlivým národním nadacím s tím, že by každá z nich obdržela určitou paušální sumu stanovenou podle dohodnutého kritéria. Jako nejschůdnější kritérium pro alokaci globální částky se jevil počet deportovaných nuceně nasazených. Z této paušální sumy by pak jednotlivé nadace mohly odškodnit i oběti nesplňující kritéria kategorie B (například nasazené v zemědělství či tzv. dislokované).⁴⁴⁰

Způsob alokace globální částky s sebou přinášel určité riziko konkurence mezi jednotlivými zástupci obětí, mezi které měla být suma rozdělena. Z jejich pohledu proto bylo velmi důležité, aby i nadále svůj postup úzce koordinovali a nesoustředili se na získání co největšího podílu z alokovaných peněz. Model jako takový jimi odmítnut nebyl, ale bylo z jejich strany požadováno přesné vymezení jednotlivých kategorií a navýšení globální sumy, protože navržený mechanismus výplat by mohl vést ke snížení výše individuálního odškodnění na citovanou sumu 1 000 až 2 000 DM. Dobrá spolupráce se pak projevila při setkání zástupců obětí 3. listopadu 1999 ve Varšavě,

⁴³⁷ Viz Závěrečná zpráva o jednáních se Spolkovou republikou Německo o odškodnění občanů nasazených na nucené práce v letech 2. světové války, ze dne 12. 7. 2000, s. 2.

⁴³⁸ Více o „bracketed text“ viz pozn. 416.

⁴³⁹ Návrh rozdělení 6 miliard DM vypadal následovně: 2,2 mld. DM pro kategorii A, 2 mld. DM pro kategorii B, 400 mio. DM pro jiné újmy (pseudolékařské pokusy apod.), 600 mio. DM pro arizace a pojistky, 700 mio. DM pro fond budoucnosti a 100 mio. DM pro jiné výdaje a administrativu.

⁴⁴⁰ Viz Evers, Lothar: *Schadenersatz für NS-Zwangsarbeit. Verhandlungen in Washington am 6. und 7. Oktober 1999*, 18. 10. 1999, <http://www.nsberatung.de>.

kde polská delegace předala ostatním delegacím „non-paper“ k německo-americkému návrhu, který „akcentoval nepřijatelnost vyřazování některých skupin nuceně nasazených – zejména pracovníků v zemědělství – a formuloval nepřijatelnost diskusí o celkové částce, aniž se řeší otázka kategorií“.⁴⁴¹

Šesté kolo plenárních rozhovorů: hrozí krach jednání

Ještě před začátkem šestého kola plenárních rozhovorů, konaného 16.–17. listopadu 1999 v Bonnu, oznámil hlavní německý vyjednavatel hrabě Lambsdorff po rozhovoru se spolkovým kancléřem Schröderem a jeho ministrem financí Eichelem, že německý stát je ochoten zvýšit svůj vklad do chystané nadace o miliardu DM na celkové miliardy tři. Zcela na konci jednání pak zástupci německého hospodářství zveřejnili – mezitím již tiskem ohlášenou – nabídku taktéž zvýšit vklad o miliardu DM s tím, že další navýšení je vyloučeno. Dohromady tedy německý návrh zněl: 8 miliard DM.

Svůj krok však průmysl spojil s následujícími podmínkami: souhlasem všech účastníků s touto nabídkou, rozsáhlou právní jistotou nejen v USA, ale i v ostatních zúčastněných státech i v samotné SRN a dostatkem času na vybrání finančních prostředků (slíbené miliardy nebyly zatím zúčastněnými podniky ještě ani pevně přislíbeny).⁴⁴² Stanovisko německých podniků, podle něhož touto nabídkou byla dosažena hranice, nad kterou nemůže podíl německého hospodářství jít, podpořil i hrabě Lambsdorff a prohlásil, že on sám teď bude ve shodě se spolkovým kancléřem proti jakýmkoli tlakům na navýšení částky od průmyslu. Tyto tlaky by, podle jeho názoru, mohly již jen celou věc ohrozit.⁴⁴³

Advokát Ed Fagan předložil současně s nabídkou německé strany studii Thomase Kuczynského,⁴⁴⁴ zpracovanou v Nadaci pro sociální dějiny při univerzitě v Brémách, založenou na „metodice přepočtu říšských marek s použitím indexů životních nákladů vyjádřených v dnešní reálné hod-

⁴⁴¹ Viz Závěrečná zpráva o jednáních se Spolkovou republikou Německo o odškodnění občanů nasazených na nucené práce v letech 2. světové války, ze dne 12. 7. 2000, s. 2.

⁴⁴² Tiskové prohlášení nadační iniciativy *Mitteilung für die Presse*, 17. 1. 1999, <http://www.stiftungsinitiative.de>.

⁴⁴³ Evers, Lothar: *Entschädigung für NS-Zwangsarbeit. Verhandlungsrunde am 16. und 17. November 1999 in Bonn*, 23. 11. 1999.

⁴⁴⁴ Kuczynski, Thomas (1999): *Entschädigungsansprüche für Zwangsarbeit im „Dritten Reich“ auf der Basis der damals erzielten zusätzlichen Einnahmen und Gewinne*, Brémy, nezveřejněný manuskript.

notě DM“.⁴⁴⁵ Výsledkem této studie bylo vyčíslení zisků německých firem a německého státu ze zaměstnávání nuceně nasazených. Souhrnná částka by podle této metodiky činila 180,5 miliardy DM.⁴⁴⁶

Při samotných jednáních mezi USA, SRN a zástupci obětí, která částečně probíhala i separátně, se Eizenstat s Lambsdorffem snažili jednotlivé delegace odděleně přimět k souhlasu s celkovou částkou. Na plenárním zasedání 17. listopadu 1999 se Jewish Claims Conference k celkové částce oficiálně nevyjádřila, „nicméně bylo zjevné, že v případě souhlasu ostatních účastníků a s podmínkou, že z této částky obdrží podstatný díl, je s její výší ochotna souhlasit“.⁴⁴⁷ Američtí právníci naopak návrh jasně odmítli a žádali až 15 miliard DM.

Státy střední a východní Evropy dokázaly i nadále svůj postup koordinovat. Jménem všech střeoevropských a východoevropských delegací označil český vyjednaváč Jiří Šitler diskusi o globální sumě za „pochybenou“, protože dosud nebyla jasná ani kritéria pro jednotlivé kategorie, ani statistické údaje o počtech žijících obětí a ani částky vyplácené individuálním obětem. Teprve po vyjasnění těchto otázek by bylo možné přistoupit k určení celkové sumy, která se pak podle odhadu delegací ze střední a východní Evropy měla pohybovat v rozmezí 10–15 miliard DM.⁴⁴⁸

V listopadu 1999 tak jednání o odškodnění bývalých nuceně nasazených a jiných obětech nacismu dospěla po devíti měsících od vzniku nadační iniciativy do kritického bodu. „Bylo stanoveno, že do příštího jednání si musí všechny delegace vážně rozmyslet další kroky, aby nedošlo ke krachu vyjednávacího procesu.“⁴⁴⁹ Na druhou stranu hovořila německá strana ještě před rozhovory neoficiálně o částce v rozmezí 6–10 miliard DM. Také nebyl v Bonnu prezentován žádný návrh na rozdělení globální sumy, což dávalo naději na další jednání.

---

⁴⁴⁵ Viz Závěrečná zpráva o jednáních se Spolkovou republikou Německo o odškodnění občanů nasazených na nucené práce v letech 2. světové války, ze dne 12. 7. 2000, s. 3.

⁴⁴⁶ Tento Faganův krok označil mluvčí nadační iniciativy Gibowski za „čistou divadelní inscenaci“, která věci neslouží a je navíc „zcela nereálná“. Podporu neměli Fagan či Wittl často ani mezi zástupci obětí. Někteří advokáti v nadsázce prosili novináře, aby Fagana nenazývali jejich kolegou. Ostré kritiky se Faganovi dostalo i ze strany tehdejšího prezidenta Ústřední rady Židů v Německu Ignatze Bubise, který americkému právníkovi vyčetl, že jsou pro něj celá jednání pouze „business“, a odmítl diskusi s ním.

⁴⁴⁷ Viz Závěrečná zpráva o jednáních se Spolkovou republikou Německo o odškodnění občanů nasazených na nucené práce v letech 2. světové války, ze dne 12. 7. 2000, s. 3.

⁴⁴⁸ Tamtéž.

⁴⁴⁹ Tamtéž.

Situace však byla vážná i proto, že po zamítnutí hromadných žalob proti koncernu Degussa v září u soudů v New Jersey nabírala v USA obrátky opět mediální kampaň proti německým podnikům organizovaná zejména americkými advokáty. Melvyn Weiss využíval i svého politického vlivu a inicioval například předložení zákona v obou komorách amerického parlamentu, který by „americké soudy učinil výslovně příslušné pro žaloby bývalých nuceně nasazených“.⁴⁵⁰

Roztrpčení z aktivit amerických advokátů daly německé podniky najevo ústy svého hlavního vyjednavče Manfreda Gentze, kterému se po skončení bonnského kola rozhovorů jako jedinému z účastníků bez souhlasu ostatních podařilo dostat při tiskové konferenci za řečnický pult. Příležitosti využil ke zpochybnění legitimity amerických advokátů při jednání, když prohlásil, že „neví, za koho vlastně mluví“,⁴⁵¹ Přitom právě je označil za jediné, kteří blokují dosažený kompromis. Pro advokáty to byla „hozená rukavice“⁴⁵² a jejich reakce byla ostrá: „Humanitární duch se z celého procesu vytratil. Jedná-li se pouze o obchodní záležitost, použijeme všechny naše zbraně jak v jednacím sále, tak mimo něj,“ prohlásil Melvyn Weiss.⁴⁵³

Nespokojenost se způsobem jednání německé strany však zaznívala i z řad ostatních zástupců obětí, kterým „před očima vystávaly zločiny Německa ve válce“ a kteří si „dnes od Němců nechtěli nechat diktovat žádné předpisy“. Měl to být „příkrý a odmítavý postoj německé strany“, který je tolik provokoval.⁴⁵⁴ Celá záležitost se v průběhu jednání stávala pro všechny zúčastněné čím dál více otázkou cti.⁴⁵⁵

Koalice obětí zůstala i po šestém kole jednání pohromadě a dále směřovala k výsledku překračujícímu „dosavadní stín spolkových odškodňovacích zákonů“.⁴⁵⁶ Čím dál vlažnější však bylo zapojení Jewish Claims Conference, která od počátku považovala otázku odškodnění víceméně za své téma, které bylo internacionalizováno díky americkým advokátům.⁴⁵⁷ Představitelé

---

⁴⁵⁰ Mink, Andreas: „Eklat in Washington. Die Zwangsarbeits-Debatte – heftige Kritik am deutschen Stiftungs-Vorschlag“, *Aufbau*, 15. 10. 1999.

⁴⁵¹ Arning (2001), s. 81.

⁴⁵² Tento přírůbek použil Matthias Arning, viz tamtéž.

⁴⁵³ Tamtéž.

⁴⁵⁴ Mink, Andreas: „Eklat in Washington. Die Zwangsarbeits-Debatte – heftige Kritik am deutschen Stiftungs-Vorschlag“, *Aufbau*, 15. 10. 1999.

⁴⁵⁵ M. Hausfeld a M. Weiss například rezignovali na své honoráře.

⁴⁵⁶ Mink, Andreas: Eklat in Washington. Die Zwangsarbeits-Debatte – heftige Kritik am deutschen Stiftungs-Vorschlag, *Aufbau*, 15. 10. 1999.

⁴⁵⁷ Tamtéž.

JCC by se, jak již bylo řečeno, na rozdíl od ostatních zástupců obětí spokojili i s nižší globální sumou. Předpokladem však bylo, že obdrží požadovanou paušální částku. Zároveň nekladla JCC takový důraz na přesné definice obětí, přičemž pro ni kategorie B představovala otázku v podstatě zanedbatelnou. V zájmu obětí ze střední a východní Evropy však byla jasná kritéria pro individuální odškodnění a maximální část prostředků na ně vyčleněná, protože jejich přístup k existujícím fondům, které by případně prostředky rozdělávaly, byl omezený. Zástupci delegací ze střední a východní Evropy navíc na rozdíl od JCC nebyli zastoupeni u jednání o majetkových otázkách,⁴⁵⁸ což přinášelo rozdílné zájmy i v této otázce.

Setkání delegací států střední a východní Evropy v Praze: důraz na otázku alokace globální částky

První samostatné jednání delegací států střední a východní Evropy se uskutečnilo 2.–3. prosince 1999 v Praze. Setkání navazovalo na tradici koordinačních porad organizovaných českými nebo polskými vyjednávacími týmy před každým kolem jednání. Jednání za vydatné podpory Michaela Hausfelda upevnilo jednotný postoj zástupců Běloruska, Česka, Polska, Ruska a Ukrajiny a ukázalo, že snahy německé strany o narušení této koalice separátními jednáními se minuly účinkem. Zejména Hausfeld, vědom si rizika vzájemné konkurence jednotlivých skupin obětí při rozdělení celkové sumy a následného oslabení jejich pozice, usiloval o dohodu, jejímž obsahem by bylo procentuální rozdělení globální – ať už jakkoli vysoké – částky.

Výsledkem pražského jednání takováto dohoda byla. V závěrečném komuniké delegace nejprve upozornily, „že by se jednání neměla soustřeďovat pouze na výslednou globální částku, [protože] stejně důležitá je i alokace této částky: mezi jednotlivé kategorie a v rámci těchto kategorií“.⁴⁵⁹ A dále pak delegace prezentovaly svůj návrh alokačního klíče, podle kterého by celková suma měla být rozdělena. Klíč se týkal rozdělení globální částky jak do jednotlivých kategorií škod a dalších nákladů,⁴⁶⁰ tak

⁴⁵⁸ Člen jedné nejmenované delegace ze střední Evropy tento fakt označil za „Mnichov light“.

⁴⁵⁹ Viz *Agreement of Central and Eastern European Delegations Regarding the German Joint Public and Private Foundation*, Praha, 3. 12. 1999.

⁴⁶⁰ Návrh počítal s následujícím procentuálním rozdělením globální částky: otrocké a nucené práce – 88,39 %, majetkové újmy – 4,64 %, fond budoucnosti – 3,87 %, jiné škody – 1,16 %, administrativní – 1,55 %, archivace a dokumentace – 0,3 %. Otázka pojistek vzhledem k probíhajícímu jednání s ICHEIC řešena nebyla.

mezi jednotlivé skupiny obětí a organizace je zastupující.⁴⁶¹ Vyjednači se také dohodli na vymezení kategorií A a B, na poměru výše individuálního odškodnění 2 ku 1 ve prospěch otrockých prací i na konkrétní globální částce „v rozmezí 10 až 15 miliard DM“.⁴⁶²

Dosažení dohody nebylo jednoduché zvláště kvůli pozici ruské delegace, která nebyla s původním návrhem spokojena. Počítala pravděpodobně s tím, že by v separátních jednáních s německou stranou dosáhla více. Spokojena s původním návrhem nebyla zcela ani strana česká, která však měla na dohodě – i jako hostitel celého jednání – eminentní zájem, protože by z bilaterálních jednání s Němci jistě vyšla hůře. Nakonec však kompromisu, po korekci jednotlivých podílů, dosaženo bylo. Jeho podstatou bylo přesvědčení všech zúčastněných, že jim společný postup zaručuje výhodnější podmínky než separátní jednání.

Dosažení dohody v otázce globální částky

Ještě před pražským setkáním varoval Stuart Eizenstat zástupce obětí ze střední a východní Evropy před možným krachem jednání. V takovém případě by totiž německé podniky založily své vlastní fondy a mnoho obětí by na odškodnění nedosáhlo. Dále jim vzkázal, že německé straně sdělil svou představu ohledně globální částky, která by se měla pohybovat mezi 10 a 11 miliardami DM.⁴⁶³

8. prosince 1999 vypršela lhůta na rozmyšlenou. Američtí advokáti odmítli nabídku německé strany ve výši 8 miliard DM a navrhli další jednání. Jejich požadavek nyní zněl: 10 miliard DM plus administrativní náklady. „Bylo nám dáno na srozuměnou, že by Němci měli být nyní přece jen ochotni zvýšit svou nabídku z nynějších 8 na 10 miliard DM“, prohlásil Burt Neuborn.⁴⁶⁴ Německý průmysl jednání o jakémkoli zvýšení svého příspěvku odmítal. Hrabě Lambsdorff byl však optimistický. Po výměně dopisů mezi americkým prezidentem Clintonem a spolkovým kancléřem Schröderem 15. prosince 1999 pak konečně mohl ohlásit dosažení dohody.

⁴⁶¹ Ukrajina – 4,67 % v kategorii A, 37,21 % v kategorii B; Bělorusko – 7,32 %, 13,14 %; Rusko – 2,32 %, 14,01%; Česko – 2,31 %, 8,27 %; Polsko – 25,69 %, 24,42 %; zbytek východní Evropy – 3,16 %, 1,60 %; JCC Izrael – 22,24 %, 0,00 %; JCC US – 12,57 %, 0,00 %; JCC na západě – 3,22 %, 0,00 %; Romové na západě – 0,39 %, 0,00 %; zbytek EU – 16,12 %, 1,33 %.

⁴⁶² *Viz Agreement of Central and Eastern European Delegations Regarding the German Joint Public and Private Foundation*, Praha, 3. 12. 1999.

⁴⁶³ *Frankfurter Rundschau*, 4. 12. 1999.

⁴⁶⁴ *Handelsblatt*, 12. 12. 1999.

Slavnostně byla dohodnutá globální částka ve výši 10 miliard DM oznámena za přítomnosti ministrů zahraničních věcí USA a SRN Madeleine Albrightové a Joschky Fischera při sedmém kole plenárních rozhovorů konaných 17. prosince 1999 v Berlíně. Přitom polovinu měly zaplatit německé podniky a polovinu německý stát. Význam dohody podtrhl i spolkový prezident Johannes Rau, který po skončení jednání přijal účastníky konference ve svém sídle a jménem německého národa se obětem nucených prací omluvil: „Vzpomínám dnes na všechny, kteří museli pod německou nadvládou vykonávat otrockou a nucenou práci a prosím jménem německého národa o odpuštění. Jejich utrpení nezapomeneme.“⁴⁶⁵

I přes slavnostní charakter jednání upozorňovali někteří jeho účastníci, že „jakákoli částka není odpovědí na potřeby individuálních obětí“.⁴⁶⁶ Zbývalo totiž vyřešit ještě celou řadu otevřených témat: dosažení právní jistoty, kritéria jednotlivých kategorií, alokační klíč, administrativní náklady, pojistky, platby amerických podniků zaměstnávající těsně před válkou ve svých německých pobočkách nuceně nasazené či volný přístup ke všem relevantním archivním materiálům. Jednání tedy ještě zdaleka ukončena nebyla.

2.3 Druhá fáze jednání: rozdělení globální částky

2.3.1 Vyjasňování pozic jednotlivých stran

Nejdůležitějším bodem následující fáze mezinárodního jednání o odškodnění nuceně nasazených se po dojednání globální částky stalo její rozdělení. Zástupci obětí se sešli ve dnech 10. a 11. ledna 2000 ve Washingtonu. Představitelé států střední a východní Evropy zde prezentovali zástupcům JCC a některým zúčastněným americkým advokátům své stanovisko, podle něhož by maximum celkové sumy mělo být vyhrazeno pro přímé individuální platby obětem otrockých a nucených prací. Důvodem jejich postoje byla již výše zmíněná obava z nerovného přístupu k fondům s obecně definovaným zadáním pod správou JCC či německé strany.⁴⁶⁷

⁴⁶⁵ Projev prezidenta J. Raua ze 17. 12. 1999, *Spiegel Online*, 18. 12. 1999.

⁴⁶⁶ Vyjádření českého vyjednavče Šitlera, viz Závěrečná zpráva o jednáních se Spolkovou republikou Německo o odškodnění občanů nasazených na nucené práce v letech 2. světové války, ze dne 12. 7. 2000, s. 3.

⁴⁶⁷ Viz Závěrečná zpráva o jednáních se Spolkovou republikou Německo o odškodnění občanů nasazených na nucené práce v letech 2. světové války, ze dne 12. 7. 2000, s. 4.

Na společném pozičním dokumentu se země střední a východní Evropy dohodly 27. a 28. ledna ve Washingtonu. Dokument obsahuje souhlas s dojednanou částkou, ale zároveň i požadavek na její spravedlivé rozdělení. Zástupci zemí na východ od bývalé železné opony se při své argumentaci opírali o fakt, že nacistickým obětem z těchto států se dostalo pouze jedno procento sumy rozdělené mezi ostatní pronásledované. Proto požadovali, aby těmto obětem byly nyní vyplaceny 4/5 z dohodnuté celkové částky.⁴⁶⁸

Svůj alokační návrh prezentovali zástupci obětí ze střední a východní Evropy ostatním účastníkům během osmého kola plenárních rozhovorů, konaného na přelomu ledna a února 2000 ve Washingtonu. Zde se podle očekávání zcela jasně ukázalo, že otázka alokace globální sumy představuje velmi složitý problém. Výrazně se totiž nyní začaly rozcházet i zájmy dosud jednotných účastníků. Odlišné cíle než státy střední a východní Evropy, které i nadále velmi účinně spolupracovaly s právními týmy Michaela Hausfelda, Martina Mendelsohna a Myroslava Smorodského, totiž sledovala JCC a některé advokátní skupiny.⁴⁶⁹

Výsledky jednání nebyly uspokojivé: „Moc jsme nepokročili. [...] Názo-ry na rozdělení peněz se značně rozcházejí“, znělo ve Washingtonu z Lambsdorffova okolí.⁴⁷⁰ Základní rozdíl panoval v otázce částky vyčleně-né na přímé platby obětem otrockých a nucených prací. Představa německé strany se pohybovala kolem 7,7 miliardy DM.⁴⁷¹ Zástupci ze střední a východní Evropy požadovali miliard devět, a to zejména na úkor fondu budoucnosti. Německá strana dala najevo, že „o tom se bude možné bavit“.⁴⁷² Někteří advokáti usilovali o to, aby byla tato otázka vyřešena jen v kruhu zástupců obětí bez účasti německé strany.

Své alokační návrhy mohli jednotlivé delegace zástupců obětí a ame-ričtí advokáti představit při jednání se Stuartem Eizenstatem 14. února 2000 v předvečer dalšího plenárního zasedání. Při něm advokáti upozorni-li na zájem německých podniků na dostatečně dotovaném fondu budouc-

---

⁴⁶⁸ Tamtéž.

⁴⁶⁹ Tamtéž.

⁴⁷⁰ *Frankfurter Rundschau*, 3. 2. 2000.

⁴⁷¹ Jednou miliardou měl být dotován fond budoucnosti a další miliarda měla být vyhrazena na majetkové škody, zbylých 300 milionů DM pak na honoráře advokátů a administrativní náklady nadace.

⁴⁷² *Frankfurter Rundschau*, 3. 2. 2000.

nosti. Za nepřijatelnou částku vyčleněnou pro fond měli zástupci průmyslu považovat sumu nižší než 500 milionů DM.⁴⁷³

Ani deváté kolo rozhovorů, které proběhlo v Berlíně 16.–17. února 2000, nepřineslo očekávaný průlom: „Mezi Claims Conference a Východoevropany existují stále rozdílné zájmy“, hodnotil Konrad Matschke z JCC skutečnost, že účastníci jednání ze střední a východní Evropy usilovali o snížení částky určené pro majetkové škody ve prospěch přímých plateb bývalým otrocký a nuceně nasazeným.⁴⁷⁴

Vyložení kritický okamžik se však při jednání odehrál v souvislosti s českou delegací. Ještě před jednáním rozšiřovala německá strana alokační klíč obsahující i částky vyčleněné pro jednotlivé partnerské nadace. Dokument označený jako „německý návrh na alokace“ počítal pro oběti nacismu v Česku pouze s částkou ve výši 200 milionů DM.⁴⁷⁵ Na tento návrh, jehož realizace by znamenala značné omezení paušální sumy určené pro oběti v Česku – česká delegace usilovala o částku dvojnásobnou –, zareagoval písemným protestem i český ministr zahraničních věcí Jan Kavan. Česká delegace jeho dopis s „nesouhlasným stanoviskem proti zpochybňování kritérií a alokací dohodnutých mezi delegacemi zastupujícími oběti“⁴⁷⁶ předala 16. února 2000 spolkovému ministru zahraničí Joschkovi Fischerovi. Při jednáních však přesto k distribuci návrhu došlo. „Česká delegace proto na protest opustila jednání a vrátila se teprve poté, když německá a americká strana potvrdily, že budou respektovat alokační klíč dohodnutý mezi jednotlivými delegacemi států SVE.“⁴⁷⁷

2.3.2 Pozice jednotlivých stran a dosažený výsledek

Do desátého kola rozhovorů konaného 6.–8. března 2000 ve Washingtonu vstupovaly všechny delegace se stejnými cíli jako dosud.⁴⁷⁸ Zástupci obětí ze střední a východní Evropy usilovali o co nejvyšší částku na přímé platby obětem otrockých a nucených prací, která by každé jednotlivé nadaci

⁴⁷³ Viz Závěrečná zpráva o jednáních se Spolkovou republikou Německo o odškodnění občanů nasazených na nucené práce v letech 2. světové války, ze dne 12. 7. 2000, s. 4.

⁴⁷⁴ *Frankfurter Rundschau*, 16. 2. 2000.

⁴⁷⁵ Tamtéž.

⁴⁷⁶ Viz Závěrečná zpráva o jednáních se Spolkovou republikou Německo o odškodnění občanů nasazených na nucené práce v letech 2. světové války, ze dne 12. 7. 2000, s. 4.

⁴⁷⁷ Tamtéž.

⁴⁷⁸ Následující shrnutí pozic vychází z rozhovoru s českým vyjednavatelem J. Šitlerem z 18. 4. 2001 a ze shrnutí výsledků jednání od L. Everse *Ergebnisse der Verhandlungen am 7. und 8. März 2000 in Washington*, 12. 3. 2000, <http://www.nsberatung.de/>.

umožnila získat dostatečně velkou paušální sumu. Tím by omezili případnou nespokojenost poškozených s výší sumy či okruhem odškodněných. Mohli by totiž přiměřeně zohlednit i oběti, pro které se s odškodněním nepočítalo, aniž by to výrazně postihlo ostatní oprávněné žadatele. Za tím účelem požadovaly delegace ze střední a východní Evropy snížení částek v ostatních oblastech. Česká strana navíc usilovala o zapojení do procesu vypracovávání kritérií pro odškodnění majetkových křivd.

Jewish Claims Conference měla naopak zájem na dostatečně vysoké sumě určené pro odškodnění majetkových škod. Usilovala totiž o distribuci částky vyhrazené k financování sociálních projektů jako náhrady majetku, o něž se nikdo nepřihlásí (*erbenloses Vermögen*). Ostatní zástupce obětí se snažila získat příslibem, že v projektech zohlední především postižené ze střední a východní Evropy. Samy tamější oběti však na základě svých zkušeností upřednostňovaly jako distributora prostředků místní nadace.

Většina amerických advokátů měla oproti JCC zájem na dostatečném odškodnění majetkových škod nahlášených konkrétními osobami. Lothar Evers tento zájem vysvětloval tím, že za tento typ uplatněných nároků mohli advokáti nejspíše obdržet honorář.⁴⁷⁹

Zástupci německých podniků usilovali o dostatečné krytí fondu budoucnosti, což by zvyšovalo naději na příspěvek firem, které se nehlásí ke své zodpovědnosti nebo které vznikly teprve po skončení 2. světové války. V zájmu německého hospodářství bylo také adekvátní vyřešení nároků vůči pojišťovnám.

Německá vláda měla v podstatě shodný zájem s německými podniky. O trochu méně kladla důraz na fond budoucnosti, na druhou stranu více usilovala o dostatečnou rezervu pro tzv. zbytek světa, který neměl při jednáních své zástupce.

Cílem americké vlády bylo vyřešení celé záležitosti do začátku prezidentské předvolební kampaně. Zároveň bylo jejím zájmem i to, aby SRN nebyla vyvázána z nároků, které nebudou spolkovou nadací odškodněny. Tím však otevírala ožehavou reparační otázku.

Oficiálně své alokační návrhy předložily pouze německá strana a delegace ze střední a východní Evropy.⁴⁸⁰ Stuart Eizenstat pak navrhl

---

⁴⁷⁹ Evers, Lothar: *Ergebnisse der Verhandlungen am 7. und 8. März 2000 in Washington*, 12. 3. 2000, <http://www.nsberatung.de/>.

⁴⁸⁰ Ty kromě toho požadovaly, aby o vzniklých úrocích z částky vložené do nadace rozhodlo její kuratorium.

kompromisní alokační klíč.⁴⁸¹ Jednotlivé alokační návrhy vypadaly následovně:

Oblast	Německý návrh v mld. DM	Návrh zemí SVE v mld. DM	Eizenstatův návrh v mld. DM
Otrokářská a nucená práce	7,7	9,0	8,1 ⁴⁸²
Majetkové a jiné škody	1,0	0,6	1,0 ⁴⁸³
Fond budoucnosti	1,0	0,1	0,7
Informační kampaň, administrativa, honoráře	0,3	0,3	0,2

Přes značné výhrady vyslovili s kompromisním návrhem souhlas všichni účastníci jednání až na delegace ze střední a východní Evropy, které ho odmítly po velmi vzrušené debatě. Odmítaly souhlasit s částkou nižší než 8,5 miliardy DM pro oběti otrockých a nucených prací. Velmi tvrdě hájila tuto pozici zejména polská strana a celé jednání skončilo v konfliktní atmosféře.⁴⁸⁴

16. března 2000 obdržely státy střední a východní Evropy americký non-paper, v němž USA zopakovaly svůj návrh ze 7. března, přičemž o výnosy z úroků měly být navýšeny částky pro oběti otrockých a nucených prací pouze z těchto zemí. Nikoli tedy suma pro JCC či „zbytek světa“. Tento modifikovaný návrh byl pak přijat při jedenáctém kole plenárního jednání uskutečněném 21.–23. března 2000 v Berlíně.⁴⁸⁵

⁴⁸¹ Kompromis spočíval oproti německému návrhu v navýšení částky pro otrocky a nuceně nasazené, čerpané z očekávaných úrokových výnosů a z přesunu určité sumy z tzv. švýcarského bankovního fondu.

⁴⁸² Pro oběti žijící v ČR by z této sumy podle způsobu výpočtu připadlo 409 mil. DM, resp. 417 mil. DM.

⁴⁸³ 700 mil. DM na majetkové škody, 250 mil. DM na škody na pojistkách a 50 mil. DM na tzv. ostatní škody.

⁴⁸⁴ Viz Závěrečná zpráva o jednáních se Spolkovou republikou Německo o odškodnění občanů nasazených na nucené práce v letech 2. světové války, ze dne 12. 7. 2000, s. 4.

⁴⁸⁵ Celkově tedy na přímé platby bývalým nuceně a otrocky nasazeným bylo vyčleněno 8,25 miliardy DM, z nichž na oběti žijící v ČR připadlo 423 milionů DM.

Na pořadu dne však zůstávala celá řada problémů. Těžiště jejich řešení se však již od konce roku 1999 začalo přesouvat na půdu spolkového sněmu. Delegace států střední a východní Evropy se dohodly, že budou ve spolupráci pokračovat i během zákonodárského procesu v německém parlamentu.

2.4 Schvalování zákona o zřízení nadace „Připomínka, odpovědnost a budoucnost“

2.4.1 Průběh schvalovacího procesu zákona o zřízení nadace

Obě strany nové vládní koalice se na vzniku spolkových nadací s cílem odškodnit bývalé nuceně nasazené a jiné „zapomenuté“ oběti nacismu dohodly již v říjnu 1998. O rok později bylo jasné, že vznikne nadace společná, kam vloží prostředky jak německé podniky, tak německý stát. Přitom bylo dohodnuto, že půjde o spolkovou veřejnoprávní nadaci zřízenou v Německu podle německého práva. Ještě v průběhu vrcholících jednání o globální sumě připravilo spolkové ministerstvo financí návrh Zákona o zřízení Nadace „Připomínka, odpovědnost a budoucnost“, jenž byl datován 26. listopadu 1999.

Kromě celé řady nových, dosud nediskutovaných problematických ustanovení byla největším problémem tohoto návrhu skutečnost, že do značné míry nerespektoval výsledky mezinárodního jednání a nevycházel z již dohodnutých řešení. Některé otázky, které účastníci plenárních rozhovorů považovali za uzavřené, byly tedy znovu otevřeny. Výsledkem mezinárodních jednání tak v některých případech bylo pouze to, že věc byla předdiskutována.⁴⁸⁶ V průběhu celého zákonodárského procesu však došlo k řadě změn a k zapracování mnoha připomínek. Konečná verze zákona tak výsledky mezinárodních jednání do značné míry odráží. K ní však vedla dlouhá a komplikovaná cesta. Spolkový sněm byl totiž postaven před delikátní problém. Na jedné straně měla být zastupitelským sborem suverénního státu založena veřejnoprávní nadace, na stranu druhou však bylo nutné, aby fungování této nadace odpovídalo výsledkům mezinárodních jednání, zejména s ohledem na dosažení právní jistoty.

Vládní návrh zákona, který zejména díky roli poslanců ze strany BÜNDNIS 90/DIE GRÜNEN, ale i některých sociálních demokratů doznal změn ve

---

⁴⁸⁶ Situaci navíc komplikovala zmiňovaná absence zápisů a protokolů z mezinárodních rozhovorů.

prospěch obětí, byl spolkovým kabinetem schválen 22. března 2000, tedy ještě před jedenáctým plenárním zasedáním v Berlíně, při kterém byla docílena dohoda v otázce alokačního klíče. Jeho první čtení ve spolkovém sněmu proběhlo 14. dubna 2000. Návrh zákona, který byl z důvodu urychlení zákonodárního procesu předložen společně všemi parlamentními frakcemi, představil ve vládním prohlášení spolkový kancléř Gerhard Schröder společně s hlavním německým vyjednavacem hrabětem Otto von Lambsdorffem. Nová verze zákona byla spolkovým ministerstvem financí zpracována 16. května 2000. Samotnými poslanci spolkového sněmu byl však tento návrh „jako základ k dalším diskusím definitivně odmítnut“.⁴⁸⁷ V rámci druhého čtení uspořádal parlamentní výbor pro vnitřní záležitosti veřejné slyšení. Delegace zúčastněné na mezinárodních jednáních a přizvaní experti tedy mohli před poslanci spolkového sněmu prezentovat 7. června 2000 své připomínky k návrhu zákona.⁴⁸⁸ „Ukázalo se, že veřejné slyšení bylo klíčovým prvkem při projednávání zákona, protože svým politickým charakterem umožnilo formální kontakt zástupců delegací a poslanců spolkového sněmu.“⁴⁸⁹ Poslední fáze schvalovacího procesu, při které bylo ještě možné konečné znění zákona ovlivnit,⁴⁹⁰ probíhala ve dnech 26.–30. června 2000, kdy výbor pro vnitřní záležitosti probíral připomínky k jednotlivým bodům. Jak se ukázalo, dokázali poslanci spolkového sněmu, konkrétně členové výboru pro vnitřní záležitosti, maximálně využít rámce daného výsledky mezinárodních jednání a vypracovat tak zákon odrážející daleko více postoje všech parlamentních stran i stran zúčastněných na mezinárodních rozhovorech. Zákon byl nakonec přijat drtivou většinou poslanců spolkového sněmu 6. července 2000.⁴⁹¹ Spolková rada ho poté stejně jednoznačně přijala o osm dní později 14. července 2000. Ve spolkové sbírce zákonů pak Zákon o zřízení nadace „Připomínka, odpovědnost a budoucnost“ vyšel a v platnost vstoupil 11. srpna 2000.⁴⁹²

⁴⁸⁷ Viz Závěrečná zpráva o jednáních se Spolkovou republikou Německo o odškodnění občanů nasazených na nucené práce v letech 2. světové války, ze dne 12. 7. 2000, s. 5.

⁴⁸⁸ Veřejné slyšení tematizovalo zejména otázku celkové částky pro tzv. zbytek světa, která byla po separátních jednáních s JCC snížena v její prospěch z původních 800 milionů DM na 540 milionů DM.

⁴⁸⁹ Závěrečná zpráva o jednáních se Spolkovou republikou Německo o odškodnění občanů nasazených na nucené práce v letech 2. světové války, ze dne 12. 7. 2000, s. 5.

⁴⁹⁰ Požadavky české strany v této fázi prosazoval přímo ve Spolkovém sněmu II. tajemník ZÚ ČR v Berlíně Jan Sechter.

⁴⁹¹ Pro hlasovalo 556 poslanců, proti 42 a 22 se hlasování zdrželo.

⁴⁹² *Gesetz zur Errichtung einer Stiftung „Erinnerung, Verantwortung und Zukunft“* z 2. 8. 2000, BGBl. I. s. 1263–1269.

2.4.2 Vývoj znění sporných ustanovení zákona a pozice států střední a východní Evropy

Duch zákona a otázka „tlusté čáry“

Návrh zákona z 26. listopadu 1999, vypracovaný pod vedením ministerského úředníka a dlouholetého odborníka na reparační a odškodňovací problematiku Otto Löfflera, se i přes svůj tajný charakter dostal na veřejnost, kde se mu dostalo značné kritiky. Nebyla to pouze konkrétní ustanovení návrhu, která odporovala výsledkům plenárních rozhovorů, ale celý jeho duch, jenž zrcadlil pozici předchozích německých vlád a německého hospodářství. V rozporu s cílem koaliční dohody nešlo o zákon o nadaci pro odškodnění bývalých nuceně nasazených a jiných obětí nacismu, ale o normu „zřizující nadaci ‚Připomínka, odpovědnost a budoucnost‘“. Tento posun v pojmenování zákona charakterizoval i právní pozici, z níž spolkové ministerstvo financí při jeho tvorbě vycházelo. Jako „zákon o ochraně německého hospodářství“ ho charakterizovala poslankyně spolkového sněmu za PDS Ulla Jelpke.⁴⁹³

Důvodová zpráva k listopadovému návrhu zákona se nese v podobném tónu jako například *amicus curiae brief* Spolkové republiky Německo v případě Degussa či prohlášení německého průmyslu z 16. února 1999: „Společná nadace podniků a státu splní morální, ne právní závazky. Po značných reparačních odběrech spojenců, zřeknutí se dalších reparací ze strany mnoha států zúčastněných ve válce, realizaci restitučních zákonů [...], po založení nadací smíření ve Varšavě, Moskvě, Minsku a Kyjevě, jejichž prostředky byly použity převážně ve prospěch bývalých nuceně nasazených, po srovnatelných opatřeních v ostatních státech střední a východní Evropy [...] neexistují žádné právní nároky na další odškodnění. [...] Při vědomí skutečnosti, že se německé podniky rozličnými způsoby zapojily do nacistického bezpráví, má však být pomocí nadace vyslán dodatečný konečný signál morální odpovědnosti.“⁴⁹⁴

Základní myšlenkou návrhu pak bylo učinit tlustou čáru za minulostí. Zřízená nadace, do které měla být vložena dohodnutá konečná částka

⁴⁹³ Jelpke, Ulla; Lötzer, Rüdiger: „Geblieden ist ein Skandal – Ein Gesetz zum Schutz der deutschen Wirtschaft“, in: Winkler (2000), s. 235–250. U. Jelpke se za svou frakci zúčastnila mezinárodních rozhovorů.

⁴⁹⁴ Důvodová zpráva k návrhu zákona z 26. 11. 1999. *Begründung des Gesetzes. Allgemeiner Teil*, in: *Entwurf eines Gesetzes zur Errichtung einer Stiftung „Erinnerung, Verantwortung und Zukunft“*. Stand: 26. November 1999, s. 9.

a která by odškodnila úzce vymezený okruh nejvíce postižených obětí zřeknuvších se svých dalších nároků, měla do budoucna představovat jedinou možnou instanci, u níž by bylo možné uplatňovat jakékoli požadavky vůči Německu a jeho podnikům vyplývající z období nacismu. Tím by byl německým firmám zaručen právní smír: „Doplňujíc dosavadní ustanovení a dávky by [nadace] měla ukončit diskuse o dalších opatřeních a poskytnout právní smír všem zúčastněným. Proto nadace přebírá všechny možné nároky [vyplývající] z opatření nacistického bezpráví. Nároky vůči třetím budou se vstupem zákona v platnost vyloučeny.“⁴⁹⁵

Součástí tohoto řešení mělo být i individuální zřeknutí se dalších nároků vůči německému státu a německým podnikům ze strany obětí. Toto prohlášení se mělo týkat jakýchkoli požadavků v souvislosti s nacistickým bezprávím a mělo být učiněno při podání žádosti o odškodnění, tedy ještě před obdržení peněz.⁴⁹⁶

Návrh zákona projednáváný v prvním čtení se nesl v podobném duchu jako listopadový koncept, avšak některé problematické formulace byly zmírněny či zcela vypuštěny.⁴⁹⁷ Značnými změnami však duch zákona prošel v závěrečné fázi schvalování. Zákon byl poslanci spolkového sněmu opatřen preambulí, jež jasně pojmenovávala bezpráví a odpovědnost: „Uznáváje, že nacistický stát přivodil otrocky a nuceně nasazeným těžké bezpráví deportacemi, vězněním, vykořisťováním i vyhlazováním prací a dalším mnohým porušováním lidských práv, [že] německé podniky, které se nacistického bezpráví účastnily, nesou historickou odpovědnost, které musejí dostat, [že] podniky sdružené v nadační iniciativě německého hospodářství se k této odpovědnosti přihlásily, [že] učiněné bezpráví [...] nemůže být ani finančními dávkami odčiněno, [...] přihlašuje se Německý spolkový sněm k politické a morální zodpovědnosti za oběti nacismu [...].“⁴⁹⁸

V otázce individuálního zřeknutí se dalších nároků došlo také ke změně obsahu tohoto prohlášení ve prospěch obětí. Poškození se vůči německému státu nemuseli vzdát všech požadavků souvisejících s nastic-

⁴⁹⁵ Tamtéž. *Begründung zu § 16*, s. 20.

⁴⁹⁶ Viz § 16 odst. 2 návrhu zákona o zřízení nadace *Entwurf eines Gesetzes zur Errichtung einer Stiftung „Erinnerung, Verantwortung und Zukunft“*. Stand: 26. November 1999, s. 7.

⁴⁹⁷ Viz *Entwurf eines Gesetzes zur Errichtung einer Stiftung „Erinnerung, Verantwortung und Zukunft“*, 13. 4. 2000, BT-Drucksache 14/3206.

⁴⁹⁸ Viz preambule zákona *Gesetz zur Errichtung einer Stiftung „Erinnerung, Verantwortung und Zukunft“* z 2. 8. 2000, BGBl. I. s. 1263–1269.

kým bezprávím, ale pouze těch, které byly spojeny s nucenou prací nebo majetkovými škodami.⁴⁹⁹ Navíc konečná formulace příslušného ustanovení znamenala, že se odškodněný s obdržáním platby za osobní újmy nevzdává nároků za majetkové škody a naopak.⁵⁰⁰

Postoj jednotlivých stran k otázce tlusté čáry za odškodněním obětí nacismu je obsažen v obecné části důvodové zprávy k návrhu zákona. SPD v ní poukázala na koaliční dohodu, která v budoucnosti novou úpravu této problematiky nevylučuje. Koalice CDU/CSU naopak jasně prohlásila, že tento zákon považuje „z finančního – ne morálního – hlediska“ za konečnou úpravu otázky spojené se zločiny nacistického režimu.⁵⁰¹ BÜNDNIS 90/DIE GRÜNEN podobně jako SPD poukázali na koaliční dohodu a konstatovali, že oběti se mohou zříci nároků pouze za to, za co obdrží platby, a není je tudíž možné nutit, aby se zřekly dávek, které jim budou příslušet teprve v budoucnosti „např. díky nové zákonné či mimozákoně úpravě“. FDP se ve svém stanovisku otázky tlusté čáry vyhnula. PDS naopak zcela jasně prohlásila, že pro ni zákon žádnou tlustou čáru za nacistickým bezprávím nepředstavuje a oznámila, že bude návrhy týkající se obětí nacistické epochy i problematiky odškodnění vznášet i v budoucnu.⁵⁰²

Kritéria žadatele o odškodnění a česká pozice

Vedle otázky výše globální částky a problematiky zajištění právní jistoty představovalo jeden z nejdůležitějších bodů jednání také téma definice a kategorizace žadatelů o odškodnění. Jak již bylo výše zmíněno, bylo při mezinárodních jednáních dosaženo v této otázce shody v několika důležitých bodech. Konečnou podobu kritérií však museli zformulovat němečtí zákonodárci.

Listopadový návrh zákona z dílny spolkového ministerstva financí však mnohé výsledky mezinárodních politických i odborných jednání nereflekoval a v mnohém tak diskusi vracel o několik měsíců zpět. Znovu se v něm objevilo časové kritérium: tedy doba minimálně dvou měsíců, které musel

⁴⁹⁹ Toto prohlášení se tedy netýkalo například nároků na vrácení zabavených uměleckých předmětů.

⁵⁰⁰ § 16 odst. 2 zákona o zřízení nadace.

⁵⁰¹ Kromě toho vyjádřili poslanci frakce CDU/CSU naději, že podobným způsobem bude zpracováno i bezpráví, které se událo v Evropě po skončení 2. světové války, a zdůraznili, že tento zákon nemůže znovu oživit reparační otázku.

⁵⁰² Viz důvodová zpráva k návrhu zákona *Gesetz zur Errichtung einer Stiftung „Erinnerung, Verantwortung und Zukunft“*, 4. 7. 2000, BT-Drucksache 14/3758, s. 21.

otrocky či nuceně nasazený na pracích strávit.⁵⁰³ Tato podmínka však byla ze zákona odstraněna ještě před jeho prvním čtením. Jinak definice otrocké práce (kategorie A), která se objevila v listopadovém návrhu, doznala do konečné podoby jen minimum změn.⁵⁰⁴

Daleko složitější byla otázka definice nucených prací (kategorie B). Německá strana sice od počátku rozhovorů dávala jasně najevo, že pro ni samotný fakt nucené práce důvod k odškodnění nepředstavuje, avšak okruh bývalých nuceně nasazených majících nárok na odškodnění byl v návrhu zúžen na oběti přinucené pracovat a žít v „jiných vězeňských podmínkách než [platných pro] kategorii A“.⁵⁰⁵ Další omezení – kromě již zmíněné minimální délky nasazení – představovala podmínka deportace nuceně nasazeného ze svého domovského státu na území říše v hranicích z roku 1937.⁵⁰⁶

Určité extenzivnější pojetí definice přinesl již návrh zákona předložený spolkovému sněmu k prvnímu čtení. Ten jednak rozšiřuje teritorium, za něž nese Německo a jeho podniky odpovědnost, i na „území obsazená Německou říší“. A dále pak rozvolňuje samotné kritérium vězeňských podmínek: nuceně nasazený musel být „vězněn za jiných podmínek než uvedených pod číslem 1 [tj. kategorie A, pozn. T. J.] nebo vystaven podmínkám věznění podobných nebo srovnatelně zvláště těžkým životním podmínkám“.⁵⁰⁷

Klíčovou se v tuto chvíli stala důvodová zpráva k návrhu zákona. Ta za podmínky podobné věznění považovala zejména „značné a stálé úředně strážené omezení svobody pohybu“.⁵⁰⁸ Charakteristické prvky těchto podmínek pak představovaly „stálá policejní kontrola, noční razie a nástupy, stejně tak jako stálá izolace od okolního světa“.⁵⁰⁹ Naopak v tomto smyslu nedostačo-

⁵⁰³ § 11 odst. 1 věta 1 č. 1 a 2, *Entwurf eines Gesetzes zur Errichtung einer Stiftung „Erinnerung, Verantwortung und Zukunft“*. Stand: 26. November 1999.

⁵⁰⁴ Šlo o změny, které reagovaly na vznik rakouského Fondu smíření a nutnost rozdělení odpovědnosti mezi Německo a Rakousko.

⁵⁰⁵ Kategorie A se týkala vězňů koncentračních táborů nebo jiných srovnatelných vězení a ghett.

⁵⁰⁶ § 11 odst. 1 věta 1 č. 2, *Entwurf eines Gesetzes zur Errichtung einer Stiftung „Erinnerung, Verantwortung und Zukunft“*. Stand: 26. November 1999.

⁵⁰⁷ § 11 odst. 1 věta 1 č. 2, *Entwurf eines Gesetzes zur Errichtung einer Stiftung „Erinnerung, Verantwortung und Zukunft“*, 13. 4. 2000, BT-Drucksache 14/3206.

⁵⁰⁸ Důvodová zpráva k § 11 odst. 1 věta 1 č. 2 návrhu zákona, *Entwurf eines Gesetzes zur Errichtung einer Stiftung „Erinnerung, Verantwortung und Zukunft“*, 13. 4. 2000, BT-Drucksache 14/3206.

⁵⁰⁹ Tamtéž.

valo „omezení na určité místo, například [...] vesnici, když se dotyčný v rámci území jemu přiděleného místa mohl volně pohybovat“.⁵¹⁰

„Srovnatelně zvláště těžkým životním podmínkám“ pak podle důvodové zprávy byli „vystaveni zejména nuceně nasazení z Polska či bývalého Sovětského svazu, jejichž prostor pohybu a ostatní životní podmínky byly mimořádně zúženy kvůli zvláštním předpisům nacistického režimu diskriminujícím jejich národnostní skupinu“.⁵¹¹

Citovaná definice nucené práce a její výklad sice znamenaly značný posun od počátečních formulací, ale zejména pro českou delegaci byly nepřijatelné. Hrozilo totiž nebezpečí, že české oběti budou podruhé vyloučeny z německých odškodňovacích plateb. Poté co jako obyvatelé východního bloku nemohli profitovat z globálních dohod uzavřených SRN, mohlo se tak nyní stát kvůli argumentům srovnávajícím jejich osud se západoevropskými dělníky. Česká strana proto zahájila intenzivní snahu o ještě širší výklad stanovených kritérií.⁵¹² Při své aktivitě měla podporu jak některých poslanců spolkového sněmu zejména ze strany Zelených, PDS, ale i SPD, tak i amerických advokátů, odborníků a zástupců obětí. Její snaha, vzhledem k těžšímu osudu Poláků a tzv. východních dělníků, směřovala k odlišení Čechů od neslovanských nuceně nasazených, kteří v trestněprávní rovině nebyli zdaleka tolik diskriminováni jako čeští dělníci,⁵¹³ a ke zpochybnění teritoriálního vymezení původu obětí.⁵¹⁴ Opírala se přitom o nacistickou rasovou hierarchii, která se odrážela v platných předpisech a podle níž patřily slovanské národy vedle Židů a Romů k těm nejvíce diskriminovaným.

Výsledkem české aktivity byl nakonec výklad, který všem obětem slovan-ského původu zjednodušil prokazování nucené práce a umožnil jejich snadnější odškodnění: „Jako ‚srovnatelně zvláště těžké životní podmínky‘ jsou proto míněny především takové podmínky, které vyplývaly ze specifické diskriminace nuceně nasazených slovan-ského původu kvůli zvláštním nacistickým předpisům (včetně známého vnitřního hierarchizování diskriminace

⁵¹⁰ Tamtéž.

⁵¹¹ Tamtéž.

⁵¹² Například Jan Sechter sledoval jednání a až do poslední chvíle vedl rozhovory s německými poslanci přímo ve spolkovém sněmu.

⁵¹³ Viz kapitola II.2.2 Diskriminační předpisy pro české nuceně nasazené.

⁵¹⁴ Upozorňovala například na to, že pokud bude kritériem místo, odkud došlo k nasazení, mohl by tak být z odškodnění vyloučen Polák nasazený z českého Hlučínska, či naopak by Lotyšové a Estonci byli postaveni na roveň s východními dělníky, kteří podléhali jiným předpisům.

nacistickým státem jako třeba u ‚východních‘ dělníků, polských, slovinských, slovenských, jugoslávských nebo českých nuceně nasazených).“⁵¹⁵

2.4.3 *Ostatní sporná ustanovení zákona a pozice států střední a východní Evropy*

Kromě sporné definice kritérií nucené práce, důležité zejména pro českou stranu, existovala k návrhu zákona ze strany zástupců obětí ze střední a východní Evropy celá řada dalších připomínek. Za účelem jejich efektivnějšího uplatnění pokračovaly tyto státy ve spolupráci osvědčené z mezinárodních jednání.⁵¹⁶ Společnou pozici k návrhu zákona dohodly delegace těchto zemí 5. května 2000 ve Varšavě. V další, výše zmíněné, verzi návrhu zákona z 16. května 2000, kterou připravilo spolkové ministerstvo financí, byly ze sedmi hlavních a deseti vedlejších připomínek zohledněny pouze dvě. K následné schůzce delegací ze střední a východní Evropy pak došlo 31. května 2000, kde byla tato skutečnost výrazně kritizována s tím, že by další ignorování stanoviska zástupců těchto zemí mohlo ohrozit úspěšné uzavření celého procesu. Před veřejným slyšením, uspořádaným 7. června 2000 výborem pro vnitřní záležitosti spolkového sněmu, se delegace států SVE sešly na velvyslanectví ČR v Berlíně a zformulovaly společný text, přednesený před poslanci spolkového sněmu polským zástupcem Bartoszem Jalowieckým.⁵¹⁷ Svůj postoj pak zástupci států SVE koordinovali až do samotného přijetí zákona.⁵¹⁸ Připomínky se týkaly zejména následujících bodů:

Složení kuratoria⁵¹⁹ – v kuratoriu měly být zastoupeny všechny delegace, které se účastnily mezinárodních jednání, a navíc zástupci romských obětí a spolkových ministerstev a zákonodárných sborů. Návrh zákona v prvním čtení počítal se složením kuratoria, které by početně zvýhodno-

⁵¹⁵ Viz důvodová zpráva k § 11 odst. 1 věta 1 č. 2 návrhu zákona *Gesetz zur Errichtung einer Stiftung „Erinnerung, Verantwortung und Zukunft“*, 4. 7. 2000, BT-Drucksache 14/3758.

⁵¹⁶ Kromě toho však vyvíjely i individuální aktivitu: česká delegace například zaslala prostřednictvím dopisu velvyslance své připomínky předsedovi spolkového sněmu a jednotlivým poslancům již 12. dubna 2000.

⁵¹⁷ Ve svém projevu Jalowiecki zejména odmítl zpochybňování dohodnutých alokačních kvót a řešení otázky nedostatečné částky pro tzv. zbytek světa na úkor států SVE. Přitom poukázal na skutečnost, že oběti těchto zemí tvoří většinu všech obětí a byly navíc v dostatečném odškodnění ze strany SRN znevýhodňovány.

⁵¹⁸ Popis konečného znění zákona viz III.3.1 Zákon o zřízení nadace „Připomínka, odpovědnost a budoucnost“.

⁵¹⁹ Kuratorium je nejvyšším statutárním orgánem nadace.

valo německou stranu. Navíc mělo po vyplacení odškodnění, nejspíše však po uplynutí čtyř let, dojít ke zúžení kuratoria a některé delegace v něm měly své zástupce ztratit. To se týkalo například i České republiky a Běloruska.⁵²⁰ Státy střední a východní Evropy proto jednak žádaly, aby němečtí zástupci tvořili polovinu všech členů kuratoria, a také odmítly omezení členství Česka a Běloruska v kuratoriu na určitou dobu.⁵²¹ Ve schváleném zákoně nakonec došlo k úpravě složení kuratoria ve prospěch zástupců obětí. Nadpoloviční většina míst však zůstala vyhrazena pro německou stranu.⁵²² Zcela odstranit se ovšem podařilo záměr omezit dobu členství některých členů kuratoria.

Splátky – z důvodu zamezení vyčerpání paušálních sum, přidělených jednotlivým partnerským organizacím, ještě před odškodněním všech oprávněných žadatelů počítal návrh zákona s výplatou obětem ve dvou splátkách. V kategorii A měla první splátka obnášet 50 % celkové přiznané částky a v kategorii B pouhých 35 %. Druhá splátka měla následovat až po zpracování všech žádostí o odškodnění a mohla se, podle celkového počtu oprávněných žadatelů, pohybovat až do výše oněch zbývajících 50 % (resp. 65 %). Zástupci ze zemí SVE usilovali o co nejvyšší první splátku a za „nejspravedlivější a nejvíce žádoucí“ označili jednorázovou platbu.⁵²³ V konečné verzi zákona však model dvou splátek ve zmíněné výši zůstal nezměněný, ovšem zástupcům států SVE se podařilo doplnit dotyčné ustanovení o pravomoc kuratoria nadace umožnit partnerské organizaci na její vlastní žádost zvýšení první splátky, za předpokladu, že nedojde k překročení paušální sumy.⁵²⁴

---

⁵²⁰ Toto opatření bylo pro českou delegaci samozřejmě zcela nepřijatelné, protože by značně omezilo vliv ČR na pozdější fungování nadace zaměřené zejména na podporu projektů z fondu budoucnosti.

⁵²¹ Viz písemná stanoviska států střední a východní Evropy k návrhům Zákona o zřízení nadace „Připomínka, odpovědnost a budoucnost“ z 5. 5. 2000 a 31. 5. 2000.

⁵²² Viz § 5 odst. 1 zákona o zřízení nadace. Z 27 členů jmenují spolkový kancléř (1 – předseda), nadační iniciativa (4), spolkový sněm (5), spolková rada (2) a spolková ministerstva financí (1) a zahraničí (1) celkem 14 zástupců. Zbýlých 13 členů jmenují po jednom vlády ostatních zúčastněných států (7), vláda USA navíc jednoho advokáta (1), a představitelé jiných zúčastněných i nezúčastněných organizací zastupujících oběti (5): JCC, romské organizace, Vysoký komisař OSN pro uprchlíky, Mezinárodní organizace pro migraci a Spolkové sdružení pro informace a poradenství obětem nacismu.

⁵²³ Viz písemná stanoviska států střední a východní Evropy z 5. 5. 2000 a 31. 5. 2000 k návrhům Zákona o zřízení nadace „Připomínka, odpovědnost a budoucnost“.

⁵²⁴ Viz § 9 odst. 9 zákona o zřízení nadace. Většina partnerských organizací této možnosti v různé míře využila. Například oběti v Česku a Polsku tak nezávisle na kategorii dostaly v první splátce již 75 % celkové přiznané částky.

„Jiná vězení“ (*andere Haftstätten*) – výsledkem mezinárodních jednání byla i dohoda, podle které měli být do kategorie A (otrocká práce) zahrnuti nejen vězni koncentračních táborů uvedených v příloze BEG, ale i oběti vězněné v jiných nacistických vězeňských zařízeních. Návrh zákona stanovoval, jaké podmínky byly pro tato jiná vězení charakteristické.⁵²⁵ Důležitou otázkou však zůstávalo, kdo bude o srovnatelnosti jednotlivých „lágrů“ s koncentračními tábory rozhodovat. Návrh zákona tuto pravomoc uděloval kuratoriu. Budoucí partnerské organizace naopak usilovaly o to, aby si v rámci přidělených prostředků samy rozhodly, která „jiná vězení“ odpovídají kategorii otrockých prací. Delegace zemí SVE považovaly opačný postup za pomalejší a byrokratičtější, což by bylo v rozporu s výsledky mezinárodních jednání.⁵²⁶ Nakonec však zůstalo u původního návrhu a rozhodování o zařazení jednotlivých vězeňských zařízení do kategorie A zůstalo v kompetenci kuratoria.⁵²⁷

Vstup zákona v platnost – původní návrh zákona počítal s tím, že vstup zákona v platnost ohlásí spolkové ministerstvo financí poté, až budou spolkové nadaci dány k dispozici všechny prostředky přislíbené německými podniky. To u zemí SVE narazilo na odpor. Podle konečné verze tak měl zákon vstoupit v platnost dnem jeho vyhlášení ve sbírce zákonů, jak se také stalo.⁵²⁸ Zákon však byl navíc doplněn o ustanovení, podle kterého mohlo být s vyplácením nadačních prostředků započato teprve tehdy, až jednak vstoupí v platnost německo-americká vládní dohoda a jednak, což bylo mnohem závažnější, až bude zajištěna „dostatečná právní jistota pro německé podniky“. Splnění těchto podmínek měl oznámit spolkový sněm.⁵²⁹

Zástupcům států SVE se dále podařilo uplatnit připomínku týkající se možnosti vytvořit podkategorie pro oběti otrockých prací (kategorie A).⁵³⁰

⁵²⁵ Podle § 12 odst. 1 zákona o zřízení nadace to jsou nelidské podmínky věznění, nedostatečná strava a chybějící lékařská péče.

⁵²⁶ Viz písemné stanovisko států střední a východní Evropy z 31. 5. 2000 k návrhu zákona o zřízení nadace „Připomínka, odpovědnost a budoucnost“.

⁵²⁷ Viz § 5 odst. 5 zákona o zřízení nadace. Kuratorium později pravomoc schvalovat (ne však odmítat) jednotlivá vězení jako srovnatelná s koncentračními tábory přenesla na představenstvo nadace. Ani to však nezabránilo průtahům při odškodnění některých obětí.

⁵²⁸ § 20 zákona o zřízení nadace. Čekání na konstatování právní jistoty pak od vstupu zákona v platnost trvalo téměř 10 měsíců.

⁵²⁹ Viz § 17 odst. 2 zákona o zřízení nadace.

⁵³⁰ Viz § 9 odst. 8 zákona o zřízení nadace. Poškozeným zařazeným do těchto podkategorií mohla být snížena přiznaná výše odškodnění podle „tíže osudu“. Tato možnost byla důležitá zejména pro polskou stranu, protože finanční prostředky vyjednané pro oběti z tzv. jiných vězení mohly být z části použity pro Poláky nasazené v zemědělství.

- Nezohledněny naopak zůstaly mimo jiné následující požadavky:
- řešení otázky dědických nároků podle dědického práva platného v daném státu⁵³¹
  - zjednodušení procesu a zbavení povinnosti nového podání žádosti pro poškozené, kteří již o odškodnění v jiné souvislosti žádali⁵³²
  - zřeknutí se dalších nároků vůči Německu a německým firmám až při převzetí platby⁵³³
  - použití částky vyhrazené na základě mezinárodních jednání k úhradě administrativních nákladů a honorářů advokátů i k pokrytí administrativních nákladů partnerských organizací⁵³⁴
  - rozdělení sumy určené k odškodnění „jiných osobních újem“ mezi partnerské organizace podle klíče podobného tomu, podle kterého byla alokována globální částka.⁵³⁵

2.5 Jednání o německo-americké mezivládní dohodě a závěrečném prohlášení

Na mezinárodní úrovni měl být celý proces vyjednávání o odškodnění nuceně nasazených a jiných obětí nacismu završen jednak německo-americkou mezivládní dohodou a jednak společným prohlášením všech zúčastněných. Tyto akty měly stvrdit výsledky mezinárodních vyjednávání a být základem pro právní jistotu německých podniků.

⁵³¹ § 13 odst. 1 zákona o zřízení nadace. Toto ustanovení přesně vymezuje, kdo a jakým způsobem může za zamřelého žadatele uplatňovat nárok na přiznání platby. Problematika spojená s otázkami dědických nároků zůstala z velké části otevřená a byla řešena v rámci následného procesu fungování nadace.

⁵³² Požadavek se týkal § 14 zákona o zřízení nadace. V pozdějších jednáních o podobě formuláře žádosti prosadili zástupci partnerských organizací velmi jednoduchou podobu tohoto dotazníku. Oběti žádající o odškodnění poprvé museli vyplňovat formulář obsáhlejší, ale bylo alespoň dosaženo jeho výrazného zjednodušení a zkrácení na polovinu.

⁵³³ Viz § 16 odst. 2 zákona o zřízení nadace. Zřeknutí se nároku se nakonec stalo součástí zmíněného formuláře žádosti a stejně jako on bylo předmětem následných jednání. Žadatelé se tedy dalších nároků museli zříci již při podání žádosti s tím, že zřeknutí se bude platné při obdržení první splátky.

⁵³⁴ § 9 odst. 12 zákona o zřízení nadace. Partnerské organizace si své administrativní náklady musely hradit z paušálních částek, které jim byly přiděleny v mezinárodních jednáních. V rámci následně dojednaných partnerských dohod mezi nimi a spolkovou nadací si každá organizace dohodla výši svých administrativních nákladů vyjádřenou procentem z celkové rozdělované sumy.

⁵³⁵ Viz § 9 odst. 3 zákona o zřízení nadace. Podle tohoto ustanovení mají partnerské organizace žádosti pouze zpracovat, ale jejich vyplacení mělo být provedeno centrálně. Na konkrétní podobě celého procesu nebyly organizace schopny se velmi dlouho dohodnout.

2.5.1 Jednání o německo-americké mezivládní dohodě

Jednání o mezivládní dohodě mezi spolkovou republikou a Spojenými státy byla velmi složitá. Německá strana, které šlo o definitivní uzavření otázek spojených s nároky obětí nacismu, zpočátku usilovala o smlouvu schválenou parlamenty. Právní jistotu pro německé podniky před americkými soudy nakonec však kvůli postoji USA měla přinést pouze mezivládní dohoda. Spojené státy se pak měly zavázat k předložení tzv. *statement of interest* při žalobách obětí nacismu u amerických soudů. V tomto svém prohlášení měla americká vláda soudcům doporučit, aby žaloby zamítli, přičemž měla poukázat na to, že to je v americkém zahraničněpolitickém zájmu a podepsaná dohoda představuje „spravedlivé a přiměřené vyřešení odškodnění“ pro nuceně nasazené a jiné skupiny obětí nacismu. Znění amerického stanoviska mělo být součástí přílohy mezivládní dohody.

Kromě formulace *statement of interest* představovala při jednání problém definice německého podniku a zejména otázka reparací. Ukázalo se totiž, že obě strany, které usilovaly o to, aby se tato dohoda nedotýkala poválečných ujednání, tak činily ze zcela protikladných zájmů. Spolková republika měla na mysli zejména smlouvu „2+4“, a otázku reparací tak považovala za uzavřenou. Spojené státy tím naopak zdůrazňovaly skutečnost, že se reparačních nároků nikdy nezřekly. Výsledná kompromisní formulace zavazuje USA k tomu, že tyto nároky nebudou v budoucnu vznášet. Otázku, zda existují či nikoli, tak obchází.

Jednání o mezivládní dohodě navíc doprovodila výměna dopisů, která fixovala dohodu o právním smíru pro německé podniky. Samuel R. Berger, poradce amerického prezidenta pro bezpečnostní politiku, a Clintonova právní poradkyně Beth Nolanová zaslali své stanovisko Michaelu Steinerovi, poradci německého spolkového kancléře pro zahraniční a bezpečnostní politiku, 16. června 2000. Ten jim svou odpověď odeslal 5. července 2000.⁵³⁶

2.5.2 Jednání o společném prohlášení

Právníci německých firem zpočátku navrhovali, aby byly obdobné bilaterální dohody uzavřené i se státy střední a východní Evropy.⁵³⁷ To však

⁵³⁶ Popis konečného znění německo-americké mezivládní dohody viz III.3.3 Německo-americká mezivládní dohoda.

⁵³⁷ Viz Předkládací zpráva o jednáních o odškodnění občanů nasazených na nucené práce německou stranou v letech 2. světové války, usnesení Vlády ČR ze dne 29. 9. 1999, č. 1008, s. 3.

nebylo v zájmu ani SRN, ale ani jejích východních partnerů. Vzhledem k právním systémům v těchto zemích, neumožňujícím podání hromadných žalob, nebylo pro spolkovou republiku nutné smlouvy uzavírat. Navíc Německo nepřistupovalo k celému procesu jako k mezistátnímu jednání,⁵³⁸ protože nároky obětí v právní rovině neuznávalo. Také bylo třeba, aby závěrečný dokument potvrdili američtí advokáti. Ani státy SVE, a zejména ČR, do žádných mezinárodněprávních závazků vstupovat nechtěly, aby nemohl být jejich krok interpretován jako zřeknutí se nároků jejich občanů. V otázce formy tak panovala shoda. Mělo jít o závazek pouze v politické a morální rovině, čemuž odpovídala i změna v názvu dokumentu: z původně navrhovaného „závěrečného aktu“ (*final act*) se stalo „společné prohlášení“ (*joint statement*). K jeho slavnostnímu podpisu došlo 17. července 2000 v Berlíně při závěrečném dvanáctém plenárním zasedání.

Pozice zemí střední a východní Evropy

Ačkoli měli společné prohlášení podepsat všichni zúčastnění, připravovaly jeho znění pouze německá a americká strana. Ostatním účastníkům dávaly návrhy pouze na vědomí. Státy SVE podobně jako v případě připomínek k zákonu o zřízení nadace svá stanoviska koordinovaly. Ze strany SRN a USA však při uplatňování svých připomínek narážely na nevstřícný postoj. Paradoxně se jim tedy dařilo účinněji ovlivňovat tvorbu zákona, jehož znění bylo zcela v kompetenci německých poslanců, než formulace dokumentu, jež měly podepsat.

Kromě procedury vzniku společného prohlášení kritizovali zástupci zemí SVE zejména skutečnost, že dokument nezdůrazňuje nevyváženost dosavadního odškodnění ze strany SRN na úkor obětí ze střední a východní Evropy. V tomto smyslu se výtky týkaly i zvoleného slovníku, který podle zástupců ze zemí SVE akcentoval morální a humanitární rovinu a přecházel historickou odpovědnost. V otázce právního smíru byly země SVE ochotny učinit k jeho zajištění pouze kroky v rámci svých národních právních systémů. Odmítaly tedy závazek, který by otevřel cestu přijímání nových právních norem. Nesouhlas také vyjednaváči ze střední a východní Evropy vyslovili se spojováním právního smíru v oblasti nucených prací s garancemi pro banky a pojišťovny. Uvedené

---

⁵³⁸ Jednalo se o „přípravný výbor pro založení nadace“.

připomínky, s výjimkou posledně jmenované, se jim nakonec podařilo prosadit. Došlo k tomu však až několik hodin před slavnostním podpisem, kdy česká, polská a ruská delegace oznámily, že společné prohlášení nepodepíší.

Zajímavý tah týkající se reparační otázky provedla Česká republika v souvislosti s ukončením mezinárodních jednání. Čeští diplomaté již od listopadu 1999 připravovali výměnu nót mezi ČR a USA, v nichž by americká vláda České republice potvrdila, že se uzavřené dohody nebudou dotýkat české pozice v reparační otázce. Po velmi intenzivní diplomatické činnosti pak ČR nótu od Spojených států s tímto zněním obdržela krátce před podpisem společného prohlášení a německo-americké dohody. Dokument, v němž USA potvrzují, že „rozhodnutí, která upravují následky 2. světové války“ jsou „historickými skutečnostmi“, které nemají být zpochybňovány, a všechny „otázky týkající se opatření učiněných proti německému majetku v bývalém Československu“ zůstávají odškodněním nuceně nasazených nedotčeny, nebyl německou stranou přijat nijak vřele. Podle vyjádření českých diplomatů se tak Česká republika, která se reparačních nároků vůči Německu nikdy nezřekla, chtěla pouze pojistit proti případným reparačním nárokům ze strany sudetských Němců, aniž by je však sama v budoucnu chtěla uplatňovat.⁵³⁹ Své stanovisko také zafixovala jeho přečtením před podpisem společného prohlášení.⁵⁴⁰

3. Výsledky

Mezinárodní jednání o odškodnění bývalých nuceně nasazených, která byla zahájena v květnu 1999 ve Washingtonu, tedy skončila po dvanácti kolech jednání, o patnáct měsíců později, v červenci 2000 v Berlíně podpisem společného prohlášení všech zúčastněných. Nedílnými součástmi celého procesu se stalo i schvalování Zákona o zřízení nadace „Připomínka, odpovědnost a budoucnost“ a vyjednávání bilaterální smlouvy mezi USA a SRN. Tyto dokumenty vytvořily právní rámec pro odškodnění a daly odpověď na všechny stěžejní a většinu ostatních otázek.

---

⁵³⁹ DPA, 13. 7. 2000.

⁵⁴⁰ Popis konečného znění společného prohlášení viz III.3.2 Společné prohlášení.

3.1 Zákon o zřízení nadace „Připomínka, odpovědnost a budoucnost“

Zákon o zřízení nadace „Připomínka, odpovědnost a budoucnost“⁵⁴¹ má dvacet paragrafů a je doprovázen důvodovou zprávou, která obsahuje jeho zdůvodnění jak obecné, tak i k jednotlivým jeho bodům. Obsahem zákona jsou ustanovení upravující jak vznik, účel, strukturu a fungování nadace samé, tak i způsob distribuce nadačních prostředků, okruh adresátů a průběh registrace žadatelů a jejich vyplácení. Mnohé otázky ovšem zůstaly otevřené a jejich řešení se stalo předmětem činnosti kuratoria a představenstva nadace, stanov nadace a následujících smluv mezi spolkovou nadací a jejími partnerskými organizacemi.

3.1.1 Preambule zákona

V preambuli zákona spolkový sněm jasně pojmenoval bezprávi způsobené otrocky a nuceně nasazeným nacistickým státem, uznal historickou odpovědnost německých podniků, které se na tomto bezprávi podílely, i její přijetí podniky sdruženými v nadační iniciativě německého hospodářství. Spolkový sněm se přihlásil i ke své vlastní morální a politické odpovědnosti při vědomí, že pro většinu obětí tento zákon přichází pozdě a žijícím jejich prožití utrpení odčinit nemůže. Němečtí zákonodárci dále v preambuli projevili přesvědčení, že tímto zákonem, německo-americkou dohodou a společným prohlášením všech zúčastněných dojde k dosažení „dostatečné míry právní jistoty německých podniků a Spolkové republiky Německo zvláště ve Spojených státech amerických“.⁵⁴²

3.1.2 Účel, struktura a orgány nadace

Jako účel veřejnoprávní nadace „Připomínka, odpovědnost a budoucnost“, jejímž sídlem se stal Berlín, stanovil zákon jednak poskytnutí plateb – prostřednictvím partnerských organizací – bývalým nuceně nasazeným a osobám postiženým jiným bezprávim z doby nacionálního socialismu a jednak vytvoření fondu „Připomínka a budoucnost“ (*Erinnerung und Zukunft*), z něhož by byly podporovány projekty sloužící „porozumění mezi národy, zájmům přeživších obětí nacistického režimu, výměně

⁵⁴¹ Gesetz zur Errichtung einer Stiftung „Erinnerung, Verantwortung und Zukunft“ z 2. 8. 2000, BGBl. I. s. 1263–1269.

⁵⁴² Preambule zákona o zřízení nadace.

mládeže, sociální spravedlnosti, vzpomínce na ohrožení totalitními režimy a vládou násilí a mezinárodní spolupráci“, jakož i projekty ve prospěch dědiců obětí.⁵⁴³ Prostředky do nadace měly vložit německé podniky sdružené v nadační iniciativě německého hospodářství a německý stát. Jak všechny společnosti dohromady, tak i spolek měly zaplatit po pěti miliardách DM. Nejvyšším orgánem nadace se stalo kuratorium, které rozhoduje o všech základních otázkách týkajících se úkolů a fungování nadace.⁵⁴⁴ Jemu je zodpovědný druhý nadační orgán: představenstvo, které vykonává běžnou agendu a realizuje usnesení kuratoria. Je zodpovědné zejména za rozdělování prostředků partnerským organizacím a za hospodaření nadace. Představenstvo také nadaci zastupuje navenek. Stanovy nadace určuje kuratorium. Právní dohled nad nadací přísluší nejprve spolkovému ministerstvu financí a po čtyřech letech pak spolkovému ministerstvu zahraničí.

3.1.3 Distribuce nadačních prostředků

Osobní újmy

K realizaci plateb žadatelům o odškodnění za otrocké a nucené práce a za jiné nacistické bezprávi v celkové výši 8,1 miliardy DM bylo určeno sedm partnerských organizací. V zemích střední a východní Evropy se jimi staly: Nadace polsko-německého porozumění, nadace usmíření a porozumění v zemích bývalého Sovětského svazu a Česko-německý fond budoucnosti. Jejich kompetence je dána teritoriálně a jsou tudíž příslušné pro oběti žijící na území státu, v němž partnerská organizace sídlí, nezávisle na původu či občanství žadatele.⁵⁴⁵ Pro oběti židovského původu z ostatních zemí se stala příslušnou JCC a pro ostatní byla vybrána Mezinárodní organizace pro migraci (IOM). Z nadačního jmění byla partnerským organizacím vyčleněna následující suma, kterou nesmějí při vyplácení odškodnění překročit a z níž musejí hradit i své administrativní náklady:

⁵⁴³ § 2 odst. 2 zákona o zřízení nadace.

⁵⁴⁴ § 5 odst. 5 zákona o zřízení nadace. Složení kuratoria viz pozn. 522. V pravomoci kuratoria například bylo i určení, která vězení splňují kritéria srovnatelnosti s koncentračními tábory, která zákon definoval v § 12 odst. 1 zákona o zřízení nadace.

⁵⁴⁵ Zákon stanoví, že rozhodující je trvalé bydliště k 16. únoru 1999.

Partnerská organizace	Polsko	Ukrajina ⁵⁴⁶	Rusko ⁵⁴⁷	Bělorusko ⁵⁴⁸	Česko	IOM	JCC
Suma v milionech DM	1 812	1 724	835	694	423 ⁵⁴⁹	540	2 072

- Z těchto prostředků pak partnerské organizace musejí vyplatit:⁵⁵⁰
- 15 000 DM vězňům koncentračních táborů ve smyslu § 42 odst. 2 BEG⁵⁵¹
  - do 15 000 DM vězňům zavřeným v jiných vězeních nebo ghettech, kteří tam byli přinuceni pracovat
  - do 5 000 DM nuceně nasazeným deportovaným na území Německa v hranicích z roku 1937 nebo na území Německem obsazené, kde byli přinuceni pracovat v průmyslovém podniku nebo ve státním sektoru a kteří byli vězněni nebo podléhali podmínkám věznění podobným nebo srovnatelně obzvláště těžkým
  - do 5 000 DM obětem jiného nacistického bezpráví.⁵⁵²

Z odškodnění byli explicitně vyloučeni váleční zajatci.⁵⁵³

V případě, že žadatel již dříve obdržel platbu za nucenou práci od německých podniků, musí mu být tato částka odečtena od sumy, která mu byla partnerskou organizací přiznána. Platby z prostředků SRN se naopak nezapočítávají, protože nucená práce nebyla nikdy Spolkovou republikou Německo odškodněna.

Partnerské organizace mohly zohlednit rozdílnou míru utrpení i v rámci jednotlivých kategorií – kromě první skupiny obětí, tedy vězňů koncentračních táborů – a vytvořit podkategorie s odstupňovanou výší odškodnění. Žadatelé o odškodnění dostávali přiznanou platbu ve dvou splátkách. V případě, že by odškodněných osob bylo více, než organizace očekávala,

⁵⁴⁶ Ukrajinská nadace je příslušná i pro oběti z Moldavska.

⁵⁴⁷ Ruská nadace je příslušná i pro oběti z Lotyšska a Litvy.

⁵⁴⁸ Běloruská nadace je příslušná i pro oběti z Estonska.

⁵⁴⁹ Tato částka umožňovala, aby bylo zhruba 7 000 obětí v kategorii A odškodněno ve výši 15 000 DM a 63 000 obětí v kategorii B a jiných obětí nacismu ve výši 5 000 DM.

⁵⁵⁰ Viz §§ 9 a 11 zákona o zřízení nadace.

⁵⁵¹ Na základě pozdějších prováděcích předpisů je možné přinucení k práci v koncentračních táborech předpokládat.

⁵⁵² Jedná se o tzv. otevírací doložku (§ 11 odst. 1 věta 2 zákona o zřízení nadace), kterou mohly partnerské nadace použít podle vlastního uvážení. Nesměly však přitom překročit sumu pro ně vyčleněnou, ani snížit částku vyplácenou vězňům koncentračních táborů.

⁵⁵³ § 11 odst. 3 zákona o zřízení nadace. Později se vedly intenzivní diskuse o polských a italských válečných zajatcích. Jejich výsledkem byla shoda zahrnout tyto oběti do odškodnění v případě, že skončili v koncentračním táboře nebo byli převedeni do civilního statutu.

bude možné snížit výši odškodnění v rámci druhé splátky. Ta tak mohla být vyplacena až po ukončení procesu prověřování žádostí. Na skončení případných odvolacích řízení nebylo nutné čekat, pokud si nadace vytvořila rezervu ve výši 5 procent celkové sumy.

V případě, že by partnerské organizaci prostředky naopak přebývaly, mělo rozhodnout kuratorium o jejich dalším využití.

Kromě prostředků rozdělovaných přímo partnerskými organizacemi bylo 50 milionů DM vyčleněno na jiné osobní škody vzniklé v souvislosti s nacistickým bezprávím. Tuto sumu měla rozdělit zvláštní komise při IOM, přičemž partnerské organizace byly pověřeny registrací těchto obětí a posouzením žádostí.⁵⁵⁴

Majetkové újmy

Celkem byla na kompenzaci majetkových újem vyčleněna 1 miliarda DM. 150 milionů DM mělo být rozděleno mezi oběti, které byly poškozeny na majetku v souvislosti s rasovým pronásledováním a za podstatné účasti německé firmy, a které dosud odškodnění nemohly nárokovat, protože nesplňovaly kritéria místa bydliště daná v BEG. 50 milionů DM bylo určeno pro uhrazení ostatních majetkových škod, které vznikly v souvislosti s jiným než rasovým pronásledováním. Pro vyplacení obou těchto skupin obětí byla příslušná již zmíněná tříčlenná komise při IOM. Na kompenzaci nevyplacených, případně zkonfiskovaných pojistek, které neměly být vypořádány komisí ICHEIC, bylo vyčleněno 150 milionů DM. Tato suma byla ICHEIC poskytnuta, aby ji poškozeným rozdělila podle svých pravidel. 300 milionů DM bylo vyčleněno pro JCC na sociální účely ve prospěch osob přeživších holocaust.⁵⁵⁵ Zbylých 350 milionů DM pak mělo být použito pro humanitární fond ICHEIC. Z případných úrokových výnosů nadačních prostředků (nepočítaje v to fond „Připomínka a budoucnost“)

⁵⁵⁴ Jde o tzv. „catch-all-clause“, tedy teoretickou záruku, že na jedné straně budou německým firmám poskytnuty „všeobjímající“ právní jistoty a na straně druhé budou moci být u spolkové nadace uplatněny jakékoli nároky z období nacismu. Zákon však toto ustanovení precizuje ve prospěch obětí postižených pseudolékařskými pokusy nebo smrtí či těžkým zdravotním poškozením dítěte umístěného do tzv. domova pro děti nuceně nasazených (*Zwangsarbeiterkinderheim*). Teprve po odškodnění této skupiny umožňuje zákon přejít ke kompenzacím i jiných těžkých zdravotních škod. O tom, že šlo o záruku pouze teoretickou, svědčí fakt, že prostředky nestačily ani na plné odškodnění prvně jmenované skupiny.

⁵⁵⁵ Z toho byla JCC povinna převést 24 milionů DM v prospěch IOM za účelem sociálních projektů pro romské oběti.

mělo být poskytnuto nejvýše 50 milionů DM ICHEIC na vyrovnání škod zahraničních dceřiných společností německých pojišťoven.

Fond „Připomínka a budoucnost“

Na projekty podporované z fondu „Připomínka a budoucnost“ bylo vyčleněno 700 milionů DM, přičemž 100 milionů mohlo být využito jako rezerva pro odškodnění za pojistky.

Administrativní náklady spolkové nadace
a výlohy amerických advokátů

Náklady na činnost spolkové nadace a výlohy amerických advokátů, definované zákonem, měly být pokryty z 200 milionů DM k tomu vyčleňených.

3.1.4 Průběh registrace a jiná ustanovení zákona

O odškodnění bylo možné žádat pouze osobně. V případě, že poškozený byl oprávněn žádat o odškodnění za osobní újmy (otrocká a nucená práce, jiné nacistické bezprávní či jiné osobní újmy) a zemřel po 15. únoru 1999, přecházelo oprávnění k podání žádosti na zákonem určené právní nástupce.⁵⁵⁶ Při podání žádosti o odškodnění za majetkové újmy podmínka dožití se 16. února 1999 neplatila a případní právní nástupci tak o kompenzaci majetkových škod mohli v zákonem stanoveném pořadí žádat nezávisle na dni úmrtí poškozeného. Právní osoby byly z podání žádosti vyloučeny, výjimku však představovaly náboženské obce a organizace, které byly za příspěvní německých podniků poškozeny na majetku. Lhůta na podání žádosti o odškodnění byla zákonem stanovena na osm měsíců od vstupu zákona v platnost.⁵⁵⁷ Partnerské organizace byly povinné spolu se spolkovou nadací uspořádat informační kampaň zaměřenou na potenciální žadatele. Žadatelé museli své žádosti doložit doklady nebo je „učinit

⁵⁵⁶ Žádost si mohly podat jeho manžel/ka a děti. Nezanedbal-li žadatel po sobě ani manžela či manželku, ani děti, mohli žádat jeho vnuci, poté byli na řadě jeho sourozenci. Neměl-li žadatel ani ty, nastupovali jako oprávnění žadatelé dědicové podle závěti.

⁵⁵⁷ Výjimkou byla IOM, u níž byla lhůta stanovena na dvanáct měsíců. Ostatní organizace mohly kuratorium požádat o prodloužení lhůty až na jeden rok. Zákon vstoupil v platnost 12. srpna 2000 a registrační lhůty měly tudíž končit 12. dubna 2001. Všechny partnerské organizace požádaly o prodloužení této lhůty o čtyři měsíce na 12. srpna 2001. Ani to se však poslancům spolkového sněmu nezdálo dostatečné, a proto novelizovali toto ustanovení a umožnili podávat žádosti až do 31. prosince 2001.

věřohodné jiným způsobem“.⁵⁵⁸ Partnerské organizace jim v tom měly aktivně pomáhat. Za tím účelem byly oprávněny vyžadovat informace od státních úřadů a veřejných institucí.⁵⁵⁹ Při podání žádosti byl poškozený povinen podepsat zřeknutí se dalších nároků z titulu otrockých a nucených prací a majetkových újem vůči SRN a všech nároků vůči německým podnikům v souvislosti s nacistickým bezprávím. Přiznání odškodnění bylo zcela v kompetenci partnerské organizace. Spolková nadace měla pravidelně po oznámení potřeby od partnerských organizací a po „přiměřené kontrole“ dávat potřebné prostředky k dispozici. Poprvé se tak mělo stát až poté, kdy vstoupí v platnost německo-americká mezivládní dohoda a spolkový sněm konstatuje dostatečné právní záruky pro německé podniky. Pro případ stížností obětí na rozhodnutí partnerské organizace měly být u každé z nich zřízeny nezávislé stížnostní komise, u kterých by se žadatelé mohli proti posouzení své žádosti odvolat.

Zákon dále definoval podmínky, jaké muselo splňovat vězení srovnatelné s koncentračním táborem,⁵⁶⁰ a pojem „německého podniku“⁵⁶¹ a stanovil vstup zákona v platnost na den následující po jeho vyhlášení.

Jak již bylo řečeno v úvodu této kapitoly, vyžadovala mnohá ustanovení zákona další upřesnění. Další důležité kroky pro realizaci odškodnění tudíž představovaly jednak partnerské smlouvy mezi spolkovou nadací a jejími partnerskými organizacemi a jednak rozhodnutí kuratoria. Zásadním problémem také byla otázka, kdy nastane „dostatečný“ právní smír pro německé podniky.

3.2 Společné prohlášení

Dokumentem završujícím celý proces vyjednávání o odškodnění nuceně nasazených, který podepsali zástupci všech zúčastněných stran, se stalo „Spo-

---

⁵⁵⁸ § 11 odst. 2 zákona o zřízení nadace.

⁵⁵⁹ § 18 zákona o zřízení nadace. Oprávnění bylo omezeno v případě, že tomu bránila jiná zákonná norma nebo zájmy žadatele o svou ochranu. Zákonodárcům se nepodařilo najít způsob, jak přimět k otevření svých archivů německé podniky. Ty dokonce v případě takového ustanovení hrozily žalobou před spolkovým ústavním soudem.

⁵⁶⁰ Viz pozn. 525.

⁵⁶¹ § 12 odst. 2 zákona o zřízení nadace. Definice německého podniku se objevuje jak v německo-americké dohodě, tak ve společném prohlášení. Německá strana měla zájem na jejím širokém pojetí, aby se právní záruky týkaly co nejširšího počtu firem. Paradoxně tak měla shodný zájem s českou stranou, která chtěla ochránit české podniky zabrané za 2. světové války Němci.

lečné prohlášení u příležitosti závěrečného pléna k zakončení mezinárodních rozhovorů o přípravě nadace „Připomínka, odpovědnost a budoucnost“⁵⁶². Prohlášení podepsané zástupci vlád Běloruska, Izraele, Polska, Ruska, Česka, Ukrajiny, Německa a Spojených států, dále představiteli nadační iniciativy německého hospodářství, Jewish Claims Conference a americkými advokáty se skládá z preambule, čtyř bodů, devíti podbodů a čtyř příloh. Je dokumentem politického charakteru a shrnuje výsledky dosavadních jednání.

Preambule prohlášení obsahuje kromě poukazu na záměr německých podniků učinit „závěrečné humanitární gesto morální odpovědnosti“ i uznání úmyslu spolkové republiky a německých podniků převzít morální a historickou odpovědnost za otrockou a nucenou práci, majetkové újmy a jiné nacistické bezprávi. Zúčastněné strany se zadostiučiněním konstatovaly, že utrpení otrocky a nuceně nasazených uznal a omluvil se za ně jménem německého národa i německý spolkový prezident. Dále vyjádřily souhlas s tím, že „nadace představuje znamení solidarity s oběťmi žijícími ve státech střední a východní Evropy, a také slouží k tomu, aby poskytla prostředky obětem ze střední a východní Evropy, které většinou jen málo profitovaly z dosavadních odškodňovacích a restitučních programů“. Preambule obsahuje také souhlas s tím, že částka 10 miliard DM je konečnou sumou vloženou do nadace německým státem a podniky. Další příspěvky do nadace od jiných donátorů jsou však vítány. V závěru preambule pak účastníci jednání uznávají, že nadace poskytne značné platby obětem nacismu, a shodují se na společném cíli dosažení právního smíru pro německé podniky a na skutečnosti, že je v jejich společném zájmu, aby nadace byla jedinou právní možností a výlučným fórem pro uplatnění všech nároků vůči německým podnikům z období nacionálního socialismu a 2. světové války. Uznávají přitom také, že nadace nepředstavuje základ pro nároky vůči SRN a jejím státním příslušníkům.

První bod samotného prohlášení obsahuje souhlas všech zúčastněných se vznikem nadace „Připomínka, odpovědnost a budoucnost“, s její strukturou i s alokačním klíčem.⁵⁶³ Celkový výsledek a rozdělení finančních prostředků pak účastníci jednání označili „za daných okolností“⁵⁶⁴ za spraved-

⁵⁶² *Joint Statement on occasion of the final plenary meeting concluding international talks on the preparation of the Foundation „Remembrance, Responsibility and the Future“*, Berlín, 17. 7. 2000.

⁵⁶³ Alokační klíč je jako příloha B součástí společného prohlášení.

⁵⁶⁴ *Joint Statement on occasion of the final plenary meeting concluding international talks on the preparation of the Foundation „Remembrance, Responsibility and the Future“*, Berlín, 17. 7. 2000.

livé vůči obětem a jejich dědicům, přičemž zájmy bývalých nuceně nasazených, jiných obětí, jakož i dědiců prohlásili za „náležitě zohledněné“. První bod společného prohlášení také konstatuje, že nadace slouží k vyplacení prostředků nuceně nasazeným, a to navíc k dosavadním platbám ze strany Německa, a dále že díky nadaci budou prováděny platby i v případech, kdy „55 let po válce pachatele [*wrongdoer*] není možné zjistit nebo již neexistuje“.⁵⁶⁵

Ve druhém bodě prohlášení se všichni účastníci přihlašují k hlavnímu humanitárnímu cíli nadace vykázat co nejrychleji výsledky a zavazují se ke „kooperativní, poctivé a nebyrokratické“ spolupráci za účelem rychlého vyplacení obětí.

Následující bod pak obsahuje princip rovnoprávnosti všech žadatelů nezávisle na jejich rase, náboženství či státní příslušnosti a dále závazek těch zúčastněných, kteří sami budou rozdělovat prostředky, že budou postupovat spravedlivě, podle kritérií daných zákonem o zřízení nadace.

Čtvrtý bod v devíti krocích stanoví další postup: Německo a německé podniky vloží po pěti miliardách DM do spolkové nadace. Německo a USA uzavřou mezivládní dohodu, která bude obsahovat závazek Spojených států přispět k získání širokého a trvalého právního smíru pro německé podniky. Vlády zúčastněných států ze střední a východní Evropy a Izraele provedou k dosažení tohoto právního smíru nutná opatření v rámci svých vnitrostátních právních systémů. Německé podniky vloží svůj podíl do nadace v okamžiku, kdy bude dosaženo převedení všech žalob uvedených v přílohách C a D k jednomu soudu, a jakmile dojde před americkými soudy k závaznému zamítnutí (*dismissal with prejudice*) všech žalob proti německým firmám vycházejících z období nacismu a 2. světové války, bude moci začít vyplácení. Tento podbod dále stanoví harmonogram splátek německé vlády a také možnost vlády uhradit partnerským organizacím část zřizovacích nákladů předem. Německé podniky byly také zavázány k uhrazení přiměřené částky na informační kampaň o nadačních platbách a dále k zajištění minimálně 100 milionů DM úroků vložených poté do nadace. Následující podbod popisuje postup amerických a německých advokátů vedoucí k zamítnutí žalob. Další kroky pak měly být následující: Německo zřídí přípravný výbor pro nadaci za účelem informační kampaně a příprav registrace žádostí o odškodnění (po domluvě s partnerskými organizace-

---

⁵⁶⁵ Tamtéž.

mi). Američtí advokáti budou požadovat zamítnutí všech podaných i všech dalších žalob proti německým podnikům před americkými soudy. SRN a USA nechají vstoupit v platnost vzájemnou mezivládní dohodu a Spojené státy nato dají zaprotokolovat prohlášení svého zájmu (*Statement of Interest*). Německá vláda vybidne německé podniky k otevření jejich archivů týkajících se období nacismu a 2. světové války.

Jak již bylo řečeno, obsahuje společné prohlášení čtyři přílohy: příloha A obsahuje definici německého podniku podle §§ 12 a 16 zákona o zřízení nadace, obsahem přílohy B je alokační klíč, přílohou C je seznam žalob proti německým podnikům před americkými soudy podaných advokáty, kteří se účastnili mezinárodních jednání, seznam těchto žalob podaných naopak advokáty, kteří se plenárních rozhovorů neúčastnili, je obsahem přílohy D.

3.3 Německo-americká mezivládní dohoda

Německo-americká mezivládní dohoda⁵⁶⁶ obsahuje preambuli, pět článků a tři přílohy. Navíc ji doprovází i již zmiňovaná výměna dopisů. Obsahem dohody je souhlas obou stran, že nadace „Připomínka, odpovědnost a budoucnost“ bude považována za jediné možné fórum pro uplatnění nároků vůči německým podnikům v souvislosti s obdobím nacismu a 2. světové války. Principy fungování nadace jsou popsány v příloze A této dohody. SRN se zavázala, že zajistí, aby nadace patřičně informovala o své existenci, svých cílech a adresátech plateb. Součástí prvního článku je také způsob řešení žalob proti německým pojišťovnám.

Ve druhém článku se zavazují USA k informování příslušných amerických soudů pomocí prohlášení svého zájmu (*Statement of Interest*), které se stalo obsahem přílohy B a které obsahovalo vyjádření vlády USA, že je v zahraničněpolitickém zájmu Spojených států, aby byly žaloby proti německým firmám zamítnuty a aby byla německá spolková nadace výlučným fórem pro jejich uplatnění.

V dalším článku se obě strany shodly, že cílem dohody je i dosažení právního smíru pro německé podniky v souvislosti s obdobím nacismu a 2. světové války, přičemž se tato dohoda nedotýká žádných „jednostranných rozhodnutí nebo dvoustranných či mnohostranných dohod regulujících

⁵⁶⁶ *Abkommen zwischen der Regierung der Bundesrepublik Deutschland und der Regierung der Vereinigten Staaten von Amerika über die Stiftung „Erinnerung, Verantwortung und Zukunft“.*

cích důsledky éry nacionálního socialismu a 2. světové války“.⁵⁶⁷ USA se přitom zavázaly, že „nebudou vznášet žádné reparační nároky vůči Spolkové republice Německo“.⁵⁶⁸

Přílohy dohody, jak již bylo zmíněno, obsahují principy spravování nadace, obsah prohlášení americké vlády (*Statement of Interest*) a definici německého podniku.

IV. Závěr

Více než rok trvala mezinárodní jednání o odškodnění bývalých nuceně nasazených a některých dalších obětí nacismu. Kromě vlád Spojených států a Spolkové republiky Německo se jich zúčastnily vládní delegace Běloruska, Česka, Polska, Ruska, Ukrajiny a Izraele, zástupci židovské Claims Conference, německého hospodářství a amerických advokátů hájících zájmy obětí. Výsledkem rozhovorů byl v roce 2000 vznik spolkové nadace „Připomínka, odpovědnost a budoucnost“, do níž německý stát a německé hospodářství vložily po pěti miliardách DM. Z těchto deseti miliard DM dostaly oběti nucených prací a jiného nacistického bezpráví z celého světa jednorázovou platbu za své utrpení a z části této sumy budou navíc financovány i projekty související s hlavním posláním nadace.

Cesta k tomuto výsledku však trvala nikoli více než rok – trvala více než pět desetiletí. Již krátce po skončení války iniciovaly Spojené státy ve své okupační zóně odškodnění obětí nacismu a spolu s ostatními západními spojenci zavázaly v roce 1952 mladou Spolkovou republiku Německo, aby v odškodňování nejen pokračovala, nýbrž aby ho i zdokonalila. Jestliže USA vycházely z toho, že odškodnění přeživších nacistických obětí je akt spravedlnosti a závazek SRN, jehož splněním se dostane podpory lidem nacházejícím se většinou v sociální nouzi v důsledku nacistického pronásledování, stalo se jeho provádění v SRN spíše zahraničněpolitickým instrumentem v rukou západoněmeckých politiků.

Na proces realizace odškodnění působilo přitom několik faktorů. Přístup politické reprezentace SRN k tématu odškodnění byl vnitropoliticky

---

⁵⁶⁷ Článek 3 odst. 2 dohody. *Abkommen zwischen der Regierung der Bundesrepublik Deutschland und der Regierung der Vereinigten Staaten von Amerika über die Stiftung „Erinnerung, Verantwortung und Zukunft“.*

⁵⁶⁸ Článek 3 odst. 3 dohody. Tamtéž.

negativně ovlivňován jednak zdrženlivým postojem západoněmecké veřejnosti a zpočátku také stavem státních financí. Na druhou stranu si však spolkový kancléř Konrad Adenauer byl vědom skutečnosti, že vypořádání se s oběťmi nacistického bezpráví představuje podmínku pro splnění jeho největšího zahraničněpolitického cíle – integrace SRN do západního společenství jako rovnoprávného partnera. Vcelku restriktivnímu přístupu západoněmeckých politiků, soudců a úředníků k odškodnění obětí nacismu pak nejvíce pomohla rozvíjející se studená válka a postoj Spojených států, které neměly zájem na jakýchkoli platbách za železnou oponu.

Spolková republika Německo si tak dokázala vybudovat poměrně silnou právní pozici, která jí umožňovala, aby sama – podle svých zahraničněpolitických zájmů – rozhodovala, koho odškodní. V tom spočívala její síla i zranitelnost zároveň. Na jedné straně mohla diktovat pravidla, na straně druhé mohla být kdykoli vystavena vnějšímu i vnitřnímu politickému (a později i ekonomickému a mediálnímu) tlaku, pod nímž, i přes udržení své právní pozice, okruh adresátů odškodnění různými způsoby stále rozšiřovala, aniž by však, právě kvůli lpění na své právní pozici, získala definitivní právní jistotu před dalšími nároky obětí.

Podobně jako spolková republika opevnily se i západoněmecké podniky právními argumenty a schovaly se i s nimi pod ochranu svého státu. Také ony však někdy nedokázaly odolat cílenému tlaku obětí a několikrát svolily k vyrovnání se s nimi.

Vzhledem k této konstelaci došlo k diskriminaci dvou – z velké části se překrývajících – největších skupin poškozených: bývalých nuceně nasazených na jedné straně a všech obětí nacismu ze střední a východní Evropy na straně druhé. Politický tlak na vypořádání jejich nároků se dlouho tříštil o železnou oponu. V otázce bývalých nuceně nasazených se vnější podpora západních spojenců SRN nedala očekávat jednak pro její příbuznost s problematikou reparační a jednak proto, že byla na západ od Německa již částečně vyřešena. Podpora těchto nároků uvnitř SRN pak dlouho narážela na malé povědomí o tomto tématu. Tlak států ze střední a východní Evropy se zase více či méně ztrácel v přetlačování obou mocenských bloků.

Pád železné opony přinesl Německu kromě jeho sjednocení i výrazný diplomatický úspěch na poli reparací, potažmo odškodnění obětí nacismu. Podařilo se mu mlčky přejít reparační otázku a tím ji „vyřešit“, aniž by došlo k její úpravě. Tato právní konstrukce tak Německu i nadále pojistila onu relativně výhodnou pozici toho, kdo může určovat, kolik a komu zaplatí, avšak musí být připraven na vznášení dalších nároků vůči sobě.

Předcházet tlaku obětí a států ze střední a východní Evropy se SRN pokusila v politické rovině formou dohod, na jejichž základě vznikly počátkem devadesátých let ve čtyřech zemích střední a východní Evropy odškodňovací nadace dotované Německem. O tom, do jaké míry je problematika odškodnění zpolitizovaná, se mohly přesvědčit zvláště české oběti nacismu, které kvůli silným německým vnitropolitickým tlakům musely na svou satisfakci čekat ještě o šest let déle.

Možnému tlaku obětí domáhajících se náhrady od německého státu a německého hospodářství za nucenou práci v období nacismu však SRN nepředcházela a o vlastní politické řešení tohoto problému se ani nepokusila. Konzervativní spolkové vlády, příslušní ministeriální úředníci i šéfové německých podniků setrvali stále na osvědčených pozicích, neuvědomili si včas nutnost politického řešení a podcenili závažnost nových faktorů, které celý spor o odškodnění obětí nacismu zasadily do zcela nového kontextu, a navíc nedocenili možnosti zástupců obětí, které jim nová situace nabízela k efektivnímu prosazování svých požadavků.

Nejdůležitější nový prvek, který se v procesu odčičňování nacistického bezpráví objevil, byl posun celé agendy na globální úroveň mezinárodních vztahů. Dosud byly otázky odškodnění vždy řešeny buď jednostrannými kroky SRN, nebo dvoustrannými dohodami mezi ní a stranou zastupující některé z obětí.⁵⁶⁹

Ke globalizaci celého procesu došlo z několika důvodů. Jeden z nich představuje místo, jaké při vnímání své minulosti i současnosti přisoudila americká společnost tématu holocaustu. Díky senzitivě, s jakou americké veřejné mínění reagovalo na odhalování stále živého důsledku genocidy evropských Židů, jakým byla prosperita evropských bank a pojišťoven či německých podniků založená na zneužití majetku či práce obětí, a díky vlivným pozicím některých zástupců obětí se na americké mediální a politické scéně objevilo závažné téma. Navíc došlo v USA v druhé polovině devadesátých let k právnímu uchopení tohoto tématu pomocí nově využívaného institutu hromadných žalob. Ten s sebou kromě nákladných procesů a rizika závratně vysokých částek vysouzených oběťmi přinášel i škody na dobrém jméne žalovaných společností.

---

⁵⁶⁹ Tento posun byl, i díky angažmá USA, natolik silný, že SRN považovala za nutné pomocí formálních znaků zabránit zdání mírové konference. (Například tím, že oficiálně označovala jednání za přípravný výbor nadační iniciativy německého hospodářství či důrazem na nemezistátní a nemezinárodněprávní úroveň rozhovorů.)

Německé podniky orientované na export a usilující o globální působnost, pro které by problémy na americkém trhu a komplikace při fungování v rámci amerického hospodářství znamenaly značné finanční ztráty a ohrožení jejich plánů, tak byly díky souběžnému mediálnímu, politickému a právnímu tlaku vystaveny obrovským ekonomickým rizikům. Docházelo-li k mimosoudním vyrovnáním s oběťmi již od konce 50. let, jednalo se o případy svým rozsahem i dopadem nesrovnatelně menší.

Spolková republika Německo, které by ekonomické problémy největších německých podniků samozřejmě také přinesly hospodářské potíže, začala navíc pod vládou sociálních demokratů a Zelených ve své zahraniční politice v daleko větší míře usilovat o pozici, která by odpovídala jejímu hospodářskému i geopolitickému potenciálu. Mediální a politický tlak v USA však snahu hrát výraznější roli v mezinárodních vztazích značně komplikoval.

Síla mediálního a politického tlaku podporovaného hrozbou soudních procesů a rizikem poškození image žalovaných podniků i jejich domovské země stavěla německé společnosti a SRN, usilující o posílení své role ve světové ekonomice a politice, před problém, který vyžadoval globální politické řešení.

Kromě globalizace celého procesu sehrála svou roli i skutečnost, že nová německá vládní koalice přinesla nový vnitropolitický přístup k otázce odškodnění obětí nacismu, když zejména strana Zelených usilovala o platby „zapomenutým obětem“ již od svého příchodu do spolkového sněmu v polovině 80. let a ve svém úsilí pokračovala i po převzetí vládní odpovědnosti.

Dalším důležitým novým prvkem na poli odčinění nacistického bezpráví byla role, jakou sehrály oběti ze střední a východní Evropy. I přes výše zmíněné faktory, zasazující jednání o kompenzacích bývalým nuceně nasazeným do nového kontextu, směřoval tento proces zpočátku k víceméně tradičnímu řešení, když se zástupci spolkové vlády a německého průmyslu snažili dohodnout za účasti americké vlády na relativně omezeném řešení s americkými oběťmi a jejich advokáty. Přizvání zástupců vlád a nadací ze střední a východní Evropy se však později ukázalo jako rozšíření celého procesu o novou dimenzi. I když se s nimi zpočátku příliš nepočítalo, dokázali si v průběhu jednání mimo jiné i svým sebevědomým a kvalifikovaným přístupem vydobýt pozici rovnocennou s ostatními účastníky. K tomu přispěla zejména jejich spolupráce s některými americkými advokáty a později i s poslanci spolkového sněmu jim nakloněnými, kteří díky nové vnitropolitické konstelaci měli mnohem silnější pozici než dříve. Působení států střední

a východní Evropy tak také přispělo k překonávání stále přežívajících zbytků železné opony a k vlastní zahraničněpolitické emancipaci.

Intenzivní kontakty mezi zástupci obětí a německými poslanci představují další z charakteristických prvků celého procesu. Hovoří-li se tedy v této práci o „německé straně“, je to vždy v souvislosti s německou delegací přítomnou na samotných jednáních. Ta se skládala převážně z ministeriálních úředníků, činných v oblasti odškodnění obětí nacismu již dlouho před příchodem rudo-zelené koalice, a zástupců německého hospodářství a nereprezentovala tedy zdaleka všechny relevantní německé politické síly, které v procesu odškodnění působily. Kvůli silné pozici německé administrativy, jejíž pojetí odškodnění se po nástupu nové spolkové vlády mnoho nezměnilo, a vlivu německého hospodářství došlo k určitému rozporu mezi předvolebními sliby Gerharda Schrödera a závazky v koaliční dohodě mezi SPD a BÜNDNIS 90/DIE GRÜNEN na jedné straně a postojem německé vlády a její delegace při vyjednávání na straně druhé. Podobný rozdíl panoval i mezi spolkovou vládou a některými poslanci vládních stran v přístupu k tvorbě Zákona o zřízení nadace „Připomínka, odpovědnost a budoucnost“. Právě tito členové parlamentu pak velmi vstřícně reagovali na připomínky zástupců obětí ze zemí střední a východní Evropy a významně tak v jejich prospěch ovlivnili konečnou podobu Zákona o zřízení nadace „Připomínka, odpovědnost a budoucnost“.

Mezinárodní jednání o odškodnění bývalých nucených prací a některých jiných obětí nacismu a jeho výsledky bývají na jedné straně prezentovány jako humanitární gesto či jako akt solidarity a dobré vůle německých podniků, na straně druhé jako oboustranně výhodný obchod. I přesto, že zrod rozhovorů, jejich obsah i cíl, kterým bylo nalezení ceny právního smíru, obchodní jednání připomínaly a bez politické vůle vyvolané soudními žalobami by se v tomto rozsahu pravděpodobně vůbec neodehrály, byl humanitární duch v celém procesu přítomen až do samého jeho konce, kdy žijící oběti obdržely svou finanční satisfakci. Díky účasti obětí na samotných jednáních i díky obrovské vlně mediálního zájmu o jejich osudy a díky mnoha novým impulsům, které dostalo historiografické zpracování této látky, přinesly mezinárodní rozhovory kromě finančního odškodnění a právního smíru i morální satisfakci osobám, jejichž utrpení bylo často znevažováno či zapomenuto. Široká veřejná diskuse, další odborný výzkum i činnost fondu „Připomínka a budoucnost“ jsou navíc základem pro další poznání mnohočetnosti forem nacistického bezpráví a jiného porušování základních lidských práv a svobod.

Seznam základních pramenů a literatury

1. Historický exkurs

a) Nepublikované prameny

- Bundesarchiv Abteilung Koblenz
  - RD 19/3 Allgemeine Erlaßsammlung des RSHA
  - R 16/162, B1.1. Reichsnährstand/Reichsbauernführer
- Landesarchiv Berlin
  - B Rep. 057-01 Ermittlungsverfahren der Generalstaatsanwaltschaft bei dem Kammergericht Berlin
- Staatsarchiv Münster
  - OP Oberpräsidium Münster
- Státní ústřední archiv
  - ÚŘP Úřad říšského protektora
  - MSZS Ministerstvo sociální a zdravotní správy
  - MHP Ministerstvo hospodářství a práce
  - fondy 109, 110 a 114
- Archiv Kanceláře pro oběti nacismu při Česko-německém fondu budoucnosti

b) Publikované prameny

- Der Arbeitseinsatz im (Groß-)Deutschen Reich.* Hrsg: Der Beauftragte für den Vierjahresplan/ Der Generalbevollmächtigte für den Arbeitseinsatz (1938–1944), Berlin.
- Kárný, Miroslav a kol. (1987): *Anatomie okupační politiky hitlerovského Německa v „Protektorátu Čechy a Morava“.* Dokumenty z období říšského protektora Konstantina von Neuratha, in: Sborník k problematice dějin imperialismu, sv. 21, Praha.
- Kárný, Miroslav a kol. (1991): *Protektorátní politika Reinharda Heydricha,* Praha.
- Sachstandsvermerk in der Voruntersuchungssache gegen Bernhard Baatz wegen Mordes, Staatsanwaltschaft bei dem Kammergericht Berlin.
- Statistisches Jahrbuch für das Protektorat Böhmen und Mähren,* Hrsg: Statistisches Zentralamt in Prag (1944).

c) Literatura

- August, Jochen (1992): *Herrenmensch und Arbeitsvölker. Ausländische Arbeiter und Deutsche 1939–1945,* Berlin.
- Berliner Geschichtswerkstatt e.V. (1998): „Totaleinsatz“. *Zwangsarbeit in Berlin 1943–1945. Tschechische Zeitzeugen erinnern sich,* Berlin.
- Bubeníčková, R., Kubátová, L., Malá, I. (1969): *Tábory utrpení a smrti,* Praha.
- Eichholtz, Dietrich (2000): Zwangsarbeit in der deutschen Kriegswirtschaft. Unter besonderer Berücksichtigung der Rüstungsindustrie, in: Winkler (2000), s. 10–40.
- Havlíková, Jana; Vondryšková, Lucie (2004): *Místo určení: Sársko. Češi nuceně nasazení vzpomínají,* Praha.

- Herbert, Ulrich (1986): *Geschichte der Ausländerbeschäftigung in Deutschland 1880 bis 1980: Saisonarbeiter, Zwangsarbeiter, Gastarbeiter*, Berlin, Bonn.
- Herbert, Ulrich (1999): *Fremdarbeiter. Politik und Praxis des „Ausländer-Einsatzes“ in der Kriegswirtschaft des Dritten Reiches*, Bonn² (Erstauflage 1985).
- Herbert, Ulrich (ed.) (1991): *Europa und der „Reichseinsatz“: ausländische Zivilarbeiter, Kriegsgefangene und KZ-Häftlinge in Deutschland 1938–1945*, Essen.
- Hilberg, Raul (1994): *Die Vernichtung der europäischen Juden*, Frankfurt/Main, 3 sv.
- Houser, Jaroslav (1967): Nucená práce a okupantské právo, in: *Právně historické studie*, č. 13/1967.
- Chmela, Leopold (1946): *Hospodářská okupace Československa – její metody a důsledky. Znalecký posudek v procesu s K. H. Frankem*, Praha.
- Jelínek, Tomáš; Hořák, Martin (ed.) (2006): *Nacistická perzekuce obyvatel českých zemí: informační materiál pro učitele dějepisu*, Praha.
- Jelínek, Tomáš (2006): Češi na nucených pracích v říši, in: Jelínek (2006).
- Ješe, Roland (2000): *Statistische Hochrechnung überlebender Zwangsarbeiter aus Osteuropa während des Zweiten Weltkrieges im Deutschen Reich (Konstanzer Modell)*, <http://www.uni-konstanz.de/Fu/wiwi/heiler/eig-hochr.html>
- Kárný, Miroslav (1991): Der „Reichsausgleich“ in der deutschen Protektoratspolitik, in: Herbert (1991), s. 26–50.
- Kárný, Miroslav, Milotová J. (1989): Od Neuratha k Heydrichovi, in: *Sborník archivních prací*, roč. 39, č. 2, s. 281–394.
- Kokošková, Zdenka a kol. (2004): *Museli pracovat pro Říši. Nucené pracovní nasazení českého obyvatelstva v letech 2. světové války*, Státní ústřední archiv v Praze.
- Kolektiv pracovníků Kanceláře pro oběti nacismu ČNFB (2003): *„Nepřichází-li práce k Tobě...“ Různé podoby nucené práce ve studii a dokumentech*, Praha.
- Král, Václav (1959): *Otázky hospodářského a sociálního vývoje v českých zemích v letech 1938–1945*, sv. 1–3, Praha.
- Kuczynski, Jürgen (1964): *Die Geschichte der Lage der Arbeiter unter dem Kapitalismus*. Bd. 6: *Darstellung der Lage der Arbeiter in Deutschland 1933–1945*, Berlin.
- Lotfi, Gabriele (2000): *KZ der Gestapo. Arbeitserziehungslager im Dritten Reich*, Stuttgart, München.
- Luczak, Czesław (1999): *Zwangsarbeit der Polen im Dritten Reich im Zweiten Weltkrieg*, Warschau.
- Mainuš, František (1970): *Totální nasazení. Češi na pracích v Německu 1939–1945*, Brno.
- Nathan Associates (1999): *Forced Labor under the Third Reich*, Washington.
- Niethammer, Lutz (1999): *Internationaler Workshop in Buchenwald „Daten und Begriffe in der NS-Zwangsarbeiterfrage“*, Universität Jena.
- Olšovský, R. a kol. (1963): *Přehled hospodářského vývoje Československa v letech 1918–1945*, Praha.
- Shrnutí výsledků konference *Internationaler Workshop in Buchenwald „Daten und Begriffe in der NS-Zwangsarbeiterfrage“*, 10. 7. 1999.
- Spoerer, Mark (1999): *Wieviele ehemalige und möglicherweise entschädigungsberechtigte Zwangsarbeiter werden im Jahr 2000 noch leben? (Zweite, revidierte Schätzung vom 22. August 1999)*, Universität Hohenheim.
- Spoerer, Mark (2001): *Zwangsarbeit unter dem Hakenkreuz. Ausländische Zivilarbeiter, Kriegsgefangene und Häftlinge im Deutschen Reich und im besetzten Europa 1939–1945*, Stuttgart, München.
- Spoerer, Mark (2000): *Zwangsarbeit im Dritten Reich – Fakten und Zahlen*, <http://www.uni-hohenheim.de/>.

Stiftung „Polnisch-Deutsche Aussöhnung“ (1998): *Polnische Zwangsarbeiter in Österreich in den Jahren 1939–1945*, Warschau.

2. Odškodnění bývalých nuceně nasazených

a) Prameny

Agreement of Central and Eastern European Delegations Regarding the German Joint Public and Private Foundation, Praha, 3. 12. 1999.

Amicus curiae brief české strany v případě Degussa podaný místopředsedou SNN.

Amicus curiae brief německé vlády v případě Degussa.

Aufbruch und Erneuerung – Deutschlands Weg ins 21. Jahrhundert. Koalitionsvereinbarung zwischen der Sozialdemokratischen Partei Deutschlands und BÜNDNIS 90/DIE GRÜNEN, 20. 10. 1998.

Bericht über alle Leistungen, die aufgrund der verschiedenen Gesetze und sonstigen Regelungen zur Wiedergutmachung nationalsozialistischen Unrechts vom Bund und von den Ländern gewährt worden sind z 31. 10. 1986, BT-Drucksache 10/6287.

Bericht über vorhandene private Initiativen, die im Zusammenhang mit Zwangsarbeit während des Zweiten Weltkrieges ergriffen wurden, 22. 1. 1990, BT-Drucksache 11/6286.

Holocaust Assets: Statement by Under Secretary of Commerce Stuart Eizenstat before the House Banking and Financial Services Committee, Washington DC, z 11. 12. 1996, zveřejněno na internetové stránce <http://www.state.gov/www/regions/eur/961219eizen.html/>.

Písemná stanoviska států střední a východní Evropy z 5. 5. 2000 a 31. 5. 2000 k návrhům Zákona o zřízení nadace „Připomínka, odpovědnost a budoucnost“.

Předkládací zpráva o jednáních o odškodnění občanů nasazených na nucené práce německou stranou v letech 2. války, usnesení Vlády ČR ze dne 29. 9. 1999, č. 1008.

Rozhodnutí soudkyně Debevoiseové ve věci Burger-Fischer v. Degussa A.G., 65 F. Supp. 2d 248 (D.N.J. 1999).

Stanoviska a dokumenty nadační iniciativy německého hospodářství zveřejněné na internetové stránce <http://www.stiftungsinitiative.de/>. (SRN, USA, německý průmysl)

Stanoviska německé spolkové vlády zveřejněné na internetové stránce <http://www.bundesregierung.de/>.

Stanoviska Stuarda Eizenstata zveřejněné na internetové stránce <http://www.state.gov/www/regions/eur/holocausthp.html>.

Umfassender Bericht über bisherige Wiedergutmachungsleistungen deutscher Unternehmen, 3. 6. 1996, BT-Drucksache 13/4787.

Vybrané dokumenty německé spolkové vlády, německého spolkového sněmu a koncernu Volkswagen a vybraná korespondence Klause von Münchhausena, zveřejněno na internetové stránce <http://www.ns-zwangsarbeiterlohn.de/>.

Zápisy z jednání pořízené členem české delegace Lotharem Eversem a zveřejněné na internetové stránce <http://www.nsberatung.de/>.

Závěrečná zpráva o jednáních se Spolkovou republikou Německo o odškodnění občanů nasazených na nucené práce v letech 2. sv. války, z 12. 7. 2000.

Zápis ze zasedání Committee on Banking and Financial Services, U.S. House of Representatives k tématu World War II Assets of Holocaust Victims, zveřejněno na internetové stránce <http://commdocs.house.gov/committees/bank/hba58652.000/>.

b) Rozhovory

Rozhovor s hlavním českým vyjednavatelem Jiřím Šitlerem 18. 4. 2001 v Praze.

c) Základní právní normy

Gemeinsame Erklärung anlässlich des abschließenden Plenums zur Beendigung der internationalen Gespräche über die Vorbereitung der Stiftung „Erinnerung, Verantwortung und Zukunft“ z 17. 7. 2000, BGBl. 2000 II, 1383.

Mezivládní německo-americká smlouva *Abkommen zwischen der Regierung der Bundesrepublik Deutschland und der Regierung der Vereinigten Staaten von Amerika über die Stiftung „Erinnerung, Verantwortung und Zukunft“*, BGBl. 2000 II, 1372.

Návrh Zákona o zřízení nadace „Připomínka, odpovědnost a budoucnost“ z 26. 11. 1999 (*Entwurf eines Gesetzes zur Errichtung einer Stiftung „Erinnerung, Verantwortung und Zukunft“*).

Návrh Zákona o zřízení nadace „Připomínka, odpovědnost a budoucnost“ z 13. 4. 2000 (*Entwurf eines Gesetzes zur Errichtung einer Stiftung „Erinnerung, Verantwortung und Zukunft“*), BT-Drucksache 14/3206.

Spolkový zákon o odškodnění obětí nacistického pronásledování z 18. 9. 1953, *Bundesgesetz zur Entschädigung für Opfer der nationalsozialistischen Verfolgung (BEG)*, BGBl. 1953 I, 1387.

Statut Česko-německého fondu budoucnosti, www.fondbudoucnosti.cz.

Zákon o poskytnutí jednorázové peněžní částky obětem nacistické perzekuce, č. 217/1994 Sb. Zákon o zřízení nadace „Připomínka, odpovědnost a budoucnost“ z 2. 8. 2000 (*Gesetz zur Errichtung einer Stiftung „Erinnerung, Verantwortung und Zukunft“*), BGBl. 2000 I, 1263.

d) Literatura

Arning, Matthias (2001): *Späte Abrechnung. Über Zwangsarbeiter, Schlussstriche und Berliner Verständigungen*, Frankfurt am Main: Fischer.

Barwig, Klaus (ed.) (1998): *Entschädigung für NS-Zwangsarbeit. Rechtliche, historische und politische Aspekte*, Baden-Baden: Nomos.

Bazyler, Michael J. (2001): *The Holocaust Restitution Movement in Comparative Perspective*, <http://www.gainfo.org/SFPT/MichaelBazylerHolocaustRestitutionComparedJune2001.htm>

Benz, Wolfgang (1989): Der Wollheim-Prozess. Zwangsarbeit für I.G.-Farben in Auschwitz, in: Herbst (1989), s. 303–326.

Black, Henry Campbell (1983): *Black's Law Dictionary. Definitions of the Terms and Phrases of American and English Jurisprudence, Ancient and Modern*, St. Paul, Minn.

Brodesser, Hermann-Josef; Fehn, Bernd Josef; Franosch, Tilo; Wirth, Wildfried (2000): *Wiedergutmachung und Kriegsfolgenliquidation: Geschichte – Regelungen – Zahlungen*, München: Beck.

Brozik, Karl (1998): Die Entschädigung von nationalsozialistischer Zwangsarbeit durch deutsche Firmen, in: Barwig (1998), s. 33–47.

Evers, Lothar (2000): Verhandlungen konnte man das eigentlich nicht nennen..., in: Winkler (2000), s. 222–234.

Eizenstat, Stuart (2003): *Imperfect Justice: Looted Assets, Slave Labor, and the Unfinished Business of World War II*, New York.

Handl, Vladimír; Hon, Jan; Pick, Otto (1998): *Vztahy SRN ke státům střední Evropy od roku 1990*, Praha: ÚMV.

Herbert, Ulrich (1989): Nicht entschädigungsfähig? Die Wiedergutmachungsansprüche der Ausländer, in: Herbst (1989), s. 273–302.

- Herbst, Ludolf; Goschler, Constantin (ed.) (1989): *Wiedergutmachung in der Bundesrepublik Deutschland*, München: Oldenbourg.
- Heß, Burkhard (1999): Entschädigung für NS-Zwangsarbeit vor US-amerikanischen und deutschen Zivilgerichten, in: *Die Aktiengesellschaft*, 44, 4/1999, s. 145–154.
- Heß, Burkhard (1998): Völker- und zivilrechtliche Beurteilung der Entschädigung für Zwangsarbeit vor dem Hintergrund neuerer Entscheidungen deutscher Gerichte, in: Barwig (1998), s. 65–92.
- Hockerts, Hans Günter (2001): Wiedergutmachung in Deutschland. Eine historische Bilanz 1945–2000, in: *Vierteljahreshefte für Zeitgeschichte*, roč. 49, č. 2, duben 2001, s. 167–214.
- Hockerts, Hans Günter; Moisel, Claudia; Winstel, Tobias (ed.) (2006): *Grenzen der Wiedergutmachung. Die Entschädigung für NS-Verfolgte in West- und Osteuropa 1945–2000*, Göttingen.
- Jelínek, Tomáš; Kučera, Jaroslav: Ohnmächtige Zaungäste. Die Entschädigung von tschechoslowakischen NS-Verfolgten, in: Hockerts (2006).
- Jelinek, Yeshayahu A. (1989): Israel und die Anfänge der Shilumim, in: Herbst (1989), s. 119–138.
- Jelpke, Ulla, Lötzer, Rüdiger (2000): Geblieben ist ein Skandal – Ein Gesetz zum Schutz der deutschen Wirtschaft, in: Winkler (2000), s. 235–250.
- Kolektiv pracovníků Kanceláře pro oběti nacismu ČNFB (2007): *Odškodnění 2000–2006. Česko-německý fond budoucnosti a platby obětem otrocké a nucené práce*, Praha, Česko-německý fond budoucnosti.
- Kranz, Jerzy (1998): Zwangsarbeit – 50 Jahre danach: Bemerkungen aus polnischer Sicht, in: Barwig (1998); s. 111–134.
- Krejčí, Jan: Reparace a některé další nároky vůči Německu, vyplývající z Mnichovské dohody a Druhé světové války, in: Kural, Václav a spol. (1998): *Krajanské organizace sudetských Němců v SRN. Studie o sudetoněmecké otázce, část II*, Praha, s. 65–74.
- Kuczynski, Thomas (1999): *Entschädigungsansprüche für Zwangsarbeit im „Dritten Reich“ auf der Basis der damals erzielten zusätzlichen Einnahmen und Gewinne*, Bremen: Stiftung für Sozialgeschichte des 20. Jahrhunderts.
- Pinto-Duschinski, M. (1998): *Nazi Slave Labor: The Unfinished Campaign for Compensation – a preliminary account*, London: The Holocaust Educational Trust.
- Proceedings of the Washington Conference On Holocaust-Era Assets Released by the Office of the Coordinator for the Washington Conference on Holocaust-Era Assets*, Washington, DC, duben 1999, <http://www.state.gov/www/regions/eur/holocaust/heac.html/>.
- Rumpf, Helmut (1973): Die deutsche Frage und die Reparationen, in: *Zeitschrift für ausländisches und öffentliches Recht und Völkerrecht (ZaöRV)*, 33, s. 344–370.
- Rumpf, Helmut (1985): Völkerrechtliche und außenpolitische Aspekte der Wiedergutmachung, s. 343, in: *Die Wiedergutmachung nationalsozialistischen Unrechts durch die Bundesrepublik Deutschland*, 3. sv., Mnichov.
- Saathoff, Günter (1998): Die politischen Auseinandersetzungen über die Entschädigung von NS-Zwangsarbeit im Deutschen Bundestag – politische und rechtliche Aspekte, in: Barwig (1998), s. 49–63.
- Saathoff, Günter (1998^a): Der Reparationsverzicht der Sowjetunion von 1953 – Hindernis für die Entschädigung von ZwangsarbeiterInnen?, in: Barwig, s. 107–110.
- Saathoff, Günter; Jansen, Michael (2007): *Gemeinsame Verantwortung und moralische Pflicht. Abschlussbericht zu den Auszahlungsprogrammen der Stiftung „Erinnerung, Verantwortung und Zukunft“*, Göttingen.

- Sagi, Nana: Die Rolle der jüdischen Organisationen in den USA und die Claims Conference, in: Herbst (1989), s. 99–118.
- Shrnutí výsledků konference *Internationaler Workshop in Buchenwald „Daten und Begriffe in der NS-Zwangsarbeiterfrage“*, 10. 7. 1999.
- Schwarz, Walter, in Zusammenarbeit mit dem Bundesminister der Finanzen (ed.) (1974–1998): *Die Wiedergutmachung nationalsozialistischen Unrechts durch die Bundesrepublik*, 7 Bde. München. (offiziell)?
- Slaughter, Anne-Marie, Bosco, David (2000): Plaintiff's Diplomacy, in: *Foreign Affairs*, Vol. 79, No. 5, s. 102–116.
- Spiliotis, Susanne Sophia (2003): *Verantwortung und Rechtsfrieden. Die Stiftungsinitiative der deutschen Wirtschaft*, Frankfurt am Main.
- Surmann, Rolf (1999): Eine kleine Geschichte der Wiedergutmachung, in: *Blätter für deutsche und internationale Politik*, 5/1999, s. 585–594.
- Walter, Conston, Alexander & Green, P.C. (2000): *New Developments regarding Forced Labor Claims*, http://www.wcag.com/legal/news/w2000_13.html.
- Winkler, Pavel (1996): Majetkoprávní otázky ve vztahu ke Spolkové republice Německo, in: *Právník*, roč. 135, č. 1, s. 32–44.
- Winkler, Pavel (1998): Oprášená Hallsteinova doktrína, in: *Právník*, roč. 137, č. 2, s. 151–160.
- Winkler, Ulrike (2000): *Stiften geben. NS-Zwangsarbeit und Entschädigungsdebatte*, Köln: Papy-Rossa.

e) Tisk

Přehled tisku k tématu odškodnění obětí nacismu vytvořený sdružením Der Bundesverband Information und Beratung für NS-Verfolgte. (Články zejména z německého a amerického tisku v období od května 1999 do července 2000).

f) Výběr internetových stránek obsahujících dokumenty, které se týkají odškodnění bývalých nuceně nasazených (platných ke dni 18. 11. 2001)

- <http://www.ig-zwangsarbeit.de/> (Interessengemeinschaft der ehemaligen Zwangsarbeiterinnen und Zwangsarbeiter unter dem NS-Regime)
- <http://www.nsberatung.de/zwangsar.htm> (Der Bundesverband Information und Beratung für NS-Verfolgte)
- <http://www.ns-zwangsarbeiterlohn.de/> (Die Lohnforderungen von NS-Zwangsarbeitern /von Münchhausen/)
- <http://www.state.gov/www/regions/eur/holocausthp.html> (U.S. Department of State – Holocaust Issues)
- <http://www.stiftungsinitiative.de/> (Stiftungsinitiative der deutschen Wirtschaft)
- <http://www.usembassy.de/policy/holocaust/> (U.S. Diplomatic Mission – Information Resource Centers: Holocaust Issues)

Anotace

Práce se zabývá procesem odškodnění nuceně nasazených. Autor se zabývá nejprve neochotou poválečné Spolkové republiky Německo odškodnit bývalé nuceně nasazené a posléze i okolnostmi, které vedly k nastartování procesu, na jehož konci

bylo odškodnění uskutečněno. Jádrem práce je detailní popis diplomatického procesu v letech 1999–2000, který za účasti představitelů SRN, německého průmyslu, USA, států střední a východní Evropy a představitelů obětí dospěl k řešení, v jehož rámci byla vytvořena nadace se základním kapitálem 10 miliard marek, hrazených po jedné polovině německým státem a německým průmyslem.

Abstract

This study deals with the process of compensation of Forced Labourers. It describes first the unwillingness of Germany to deal with the problem of Forced Labour and then the circumstances that set off a process that finally led to compensation. The core of the study is a very detailed description of diplomatic negotiations in the years 1999–2000, in the course of which representatives of the Federal Republic of Germany, the German industry, the USA, the states of Central and Eastern Europe and of the victims finally agreed to set up a foundation, funded one half each by the German state and by the German industry.

Klíčová slova

nucená práce, Spolková republika Německo, Česko-německý fond budoucnosti, odškodnění nuceně nasazených

Keywords

Forced Labour, Federal Republic of Germany, Czech-German Fund for the Future, Compensation of Forced Labourers

Název práce v AJ

Compensation of Forced Labourers. Forced Labour for the German economy during the World War II and its compensation: starting positions – negotiations – results